

HARMATTA JÁNOS

EGY ÚJ KÖZÉPIRÁNI NYELV FELFEDEZÉSE¹

(A SURKH KOTAL-I FELIRATOK MEGFEJTÉSE)

BEVEZETÉS

A Délégation Archéologique Française en Afghanistan Surkh Kotal-i ásatásai során egy kusánkori épületcsoport (szentély-komplexum) feltárása közben görög ABC-ben írt, de iráni nyelvű feliratok kerültek elő.² E feliratokkal a középperzsa, párthus, szogd, saka, χvārizmi és alán után már a hetedik középiráni nyelv összefüggő szöveget nyújtó emlékei kerültek napvilágra.³ Az először talált feliratokat R. Curiel tette közzé, és néhány azonosítható szó alapján nyelvüket mindjárt iráninak határozta meg, s egyszersmind feltette, hogy a feliratok nyelve Baktria egykori középiráni nyelvjárása lehetett.⁴ Curiel eredményeit W. B. Henning hamarosan azzal a fontos megfigyeléssel egészítette ki, hogy az egyik felirattöredékben szereplő *BAFOΛAΓTO* szó megfelelője megvan a szogdban βγδ'n'k alakban, s így jelentése 'templom, oltár, szentély' lehetett, továbbá, hogy mint helynév kimutatható a középkori arab és perzsa földrajzi irodalomban éppen a Surkh Kotal-i település nevéként.⁵ Ezután Altheim és Stiehl szolt a feliratok értelmezéséhez hozzá, s Curiel elgondolásával szemben azt igyekezett bizonyítani, hogy nyelvük Baktria nomád meghódítóinak, a kusánoknak a nyelvével azonosítható.⁶

Ezek után kísértem meg a felirattöredékek közül legnagyobb kilátást nyújtó, ún. Palamedes-felirat értelmezését és nyelve jellegének meghatározását. A Palamedes-felirat is csak töredék, azonban a *KIPΛOMI BAFOΛAΓTO* kifejezésnek Curieltől és Henningtől megtalált «én építettem a szentélyt» értelmezése világosan meghatározta tartalmi jellegét: nyilvánvalóan alapító

¹ A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának 1960. május 16-i felolvasó ülésén tartott előadás.

² Az ásatásokra vonatkozólag ld. D. SCHLUMBERGER: *Le temple de Surkh Kotal en Bactriane*. I. JA 240 (1952) 433–453, II. JA 242 (1954) 161–187.

³ A. MARICQ, amikor a Surkh Kotal-i feliratok nyelvét a hatodik középiráni nyelvnek számítja (JA 246 (1958) 395), megfelelnek az alán X–XII. századi nyelvemlékeiről: a zelencsuki sírfeliratról és a Tzetestől feljegyzett alán szövegről.

⁴ *Inscriptions de Surkh Kotal*. JA 242 (1954) 189–205.

⁵ *Baylān* alakban, vö. W. B. HENNING: «Surkh Kotal». BSOAS 18 (1956) 366–367.

⁶ FR. ALTHEIM—R. STIEHL: *Alexander the Great and the Avesta*. EaW 8 (1957) 127–128 és *Philologia sacra*. Tübingen 1958. 29–34.

felirat volt. Ennek megfelelően tartalmát hozzávetőleg következőképpen lehetett rekonstruálni:

Ebben az időpontban (keltezés)
X. király (+titulatúra) parancsára
(vagy üdvéért stb.)
én, N. N. (+titulatúra)
építtetem a szentélyt.

Igy kézenfekvő volt arra gondolni, hogy a felirat eredetileg több sort tartalmazott, s tulajdonképpen csak utolsó sorainak középső része maradt fenn a töredéken. Valóban, a felirat fényképén a jelenlegi 1. sor fölött 2 betűmaradványt lehetett megfigyelni. Ezenkívül a felirat olvasását még több ponton volt szükséges helyesbíteni. Az a megfigyelés, hogy az utolsó sorban csak a ΔΙΑΠΑΛΛΑΜΗΔΟΥ kifejezés állott, s hogy ez minden valószínűség szerint szimmetrikusan, a sor közepén helyezkedett el, lehetővé tette a felirat eredeti formájának hozzávetőleges rekonstrukcióját:

	[.....]
x+1 sor	[.....]ΓΟΒ[.....]
x+2 sor	[.....]ΒΙΔΟΓΙΖΗΝΟΒΙΔΟΙΑΡΓΙΟ[...]
x+3 sor	[.....]ΓΟΚΙΡΔΟΜΙΒΑΓΓΟΛΛΑΓΓΟΜ[....]
x+4 sor	ΔΙΑΠΑΛΛΑΜΗΔΟΥ

Ezután a felirat nyelvi értelmezéséhez módszertani szempontból legelőször is nyelvének jellegét kellett meghatározni. Ebben a kérdésben két vélemény merült fel: Curiel szerint a felirat helyi nyelven, Baktria középiráni nyelven íródott, Altheim és Stiehl viszont a felirat nyelvét Baktria nomád meghódítóinak, a tocharóknak a nyelvével hozta kapcsolatba. A két felfogás közül az első bizonyult valószínűbbnek.

A kérdés eldöntésére ugyanis bizonyos mértékben támpontot nyújtanak a kusán pénzek feliratai és a kusánkori prákrit nyelvű dokumentumok (az indiai prákrit feliratok és a krorainai prákrit szövegek) nyelvébe bekerült iráni jövevényszavak. Ennek a forrásanyagnak a vizsgálatából a következő eredmény adódott.

a) A kusán pénzfeliratok több, különböző nyelvi réteget képviselnek, amennyiben a rajtuk előforduló címek és névalakok különböző nyelvekből származnak. Nyelvi szempontból a következő főbb csoportokat lehetett köztük megkülönböztetni.⁷

⁷ Ld. az eddigi és következő fejtegetésekre J. HARMATTA: Cusanica. Acta Orient. Hung. 11 (1960) 191—220.

1. Görög (hellénisztikus) eredetű istennevek: *NANAIA, NANA, CAPAIIO* stb.

2. Középinde eredetű névalakok: *BOYΔO, CKANΔO KOMAPO MAACHNO BIZAFO, CAKAMANO BOΔΔO* stb.

3. Nyugat-iráni eredetű istennevek: *ΦAPPO, ΔAOPHOPO* stb. Valószínűleg nyugat-iráni eredetű a saka fejedelmek *šāhi* és a saka főkirály *šāh-nusāhi* címe is.

4. Északkelet-iráni eredetűek az *APΔOXΔO* és az *OAXΔO* istennevek.

5. Ismét egy másik kelet-iráni nyelvből származnak az *ΔPAEIXΔO* és az *OPΔAΓNO* istennevek. Erre a nyelvre az *-rt-/-rθ- > -š-* hangváltozás jellemző.

6. Talán kusán eredetű a *ΔAONANO ΔAO* cím. A benne megfigyelhető *χš- > š-* hangváltozás ugyanis világosan elválasztja a Surkh Kotal-i feliratok nyelvétől, amelyben ennek a hangcsoportnak a folytatása *XΔ-*, mint ezt a Henningtől⁸ azonosított *XΔONO* szó mutatja.

7. Végül van a pénzfeliratok névanyagának egy olyan csoportja, amely hangtörténeti szempontból vagy a Surkh Kotal-i felirat nyelvéhez kapcsolódik, vagy legalább is nem áll azzal ellentétben. Ilyen nevek a következők: *ΛPOOACIIO, AΘPO, MIOPO, MAO, MANAO BAIO, OΔΔO* és *OANINΔO*.

b) Nyilvánvaló, hogy ha a Surkh Kotal-i feliratok nyelvéhez további támpontokat keresünk, akkor a pénzfeliratoknak ezt az utolsó csoportját kell az indiai prákrit feliratok és a nyiai és krorainai gāndhāri dokumentumok nyelvén kimutatható iráni jövevényszavakkal összehasonlítani. Ezek közül elsősorban azokat kellett számításba venni, amelyeket H. W. Bailey kusán eredetűeknek tart. Ezek a következők:

bakanapati 'templomgondnok' (változat: *vakanapati*), továbbá a *Vakamihira, Vagamihira* és *Vagamaregasa* (gen.) személynevek. Ezekből négy iráni szó rekonstruálható: *βayan(a), βay(a), mihr(a), marēy(a)*. Mind a négy szó hangalakja összeegyeztethető a Surkh Kotal-i felirat nyelvi sajátosságaival.

c) Ezzel szemben a krorainai prákrit dokumentumok Baileytől kusán eredetűnek gondolt iráni jövevényszavai közül csak az *aspista* 'lucerna' bizonyult kapcsolatba hozhatónak feliratunk nyelvével.

Sikerült viszont kimutatni, hogy ebből a nyelvből több más olyan szó is került át a krorainai prákritba, amelyeket eddig nem ismert fel a kutatás. Ezek a következők:

čhuna- 'időpont', a saka *kšuna-* 'uralkodási év, uralkodás', maralbsai saka *χšana-* 'ciklus-év', kucsai *kšum* és az indiai kharoṣṭhī és brāhmī feliratok *kšuna-* szavával együtt a Surkh Kotal-i feliratok nyelvéből ismertté vált *XΔONO* szó átvétele.

dašavida '10 gazdaságból álló közigazgatási egység vezetője', az óiráni **dasapati* feltehető Surkh Kotal-i **lasaβid-* (vagy **dasaβid-*) fejleményének átvétele, amelynek első tagjában az iráni szót a megfelelő ind alakkal helyettesítették.

śadavida '100 gazdaságból álló közigazgatási egység vezetője', az óiráni **śadapati* feltehető Surkh Kotal-i **śadaβid-* átvétele, amelynek első tagjában az ind alakot helyreállították.

jenavida 'hörtönfőnök', egy feltehető iráni **zēnaβid-* alak átvétele.

⁸ BSOAS 12 (1956) 367.

paṃcare 'úti abrak' (< **paṃcaraḡa*), egy óiráni **paṡyačaraka-* feltehető **pačaray* fejleményének az átvétele.

d) Valószínűleg ugyanebbe a körbe tartozik a saka *phaṡavata* 'bíró' szó, amely nem lehet az óiráni **frašapati-* egyenes saka folytatása, de jól érthető mint egy középiráni **frašaβið-* vagy **faršaβið-* átvétele, amelyben a második elemet a *pati-* szó saka fejleményével helyettesítették.

A nyelvi anyagnak ebből az összefüggő köréből több fontos következtetés adódott. A kusán pénzfeliratoknak egy főleg helyi jellegű istenneveket felölelő csoportja hangtörténeti szempontból jól összeegyeztethető a Surkh Kotal-i feliratok nyelvével. Ennek a nyelvnek a hatását nyomon követhetjük mind az indiai kusánkori prákrit nyelvű feliratokban, mind pedig a krorainai dokumentumokban, sőt talán több más belső-ázsiai nyelvben is. E nyelv világosan különbözik mind a sakától, mind pedig attól az iráni nyelvtől, amelyből a kelet-turkesztáni gāndhāriḡa egész sor, az államszervezettel és a közigazgatással kapcsolatos, fontos jövevényszó került át, s amely Bailey feltevése szerint a kusán nyelv lehetett. Nem egyeztethető össze a Surkh Kotal-i feliratok nyelvével a kusán uralkodók *DAONANO DAO* címe sem, pedig erről tehetnénk fel legvalószínűbben, hogy a kusánok nyelvéből származó elem. Mindez amellet szól, hogy a Surkh Kotal-i feliratok s a velük összefüggő szórvány-nyelvemlékek nem a kusán nyelvet képviselik. Mivel a kusán királyok pénzeit Bactrában (Baxl) verték, legvalószínűbben arra gondolhatunk, hogy a pénzfeliratok a helyi baktriai nyelvet tükrözik. Ebből az a további következtetés adódik, hogy a kusánok Baktria elfoglalása után az ottani baktriai nyelv görög ábécés írásbeliségét használták fel közigazgatási célokra, s így jutottak el a baktriai nyelv egyes elemei a kusán uralom kiterjedésével Indiába és Belső-Ázsiába.

A pénzfeliratokból bizonyos támpontok adódtak a baktriai nyelv szerkezetére vonatkozólag is. Meg lehetett állapítani, hogy az egyes nominativus -*O*-ra, az egyes genitivus -*I*-re, a többes genitivus pedig -*ANO*-ra végződött. Ennek alapján kézenfekvő volt a Palamedes-felirat $x+2$ sorát -*O* végű szavakra tagolni:]*BIAO IZHNO BIAO IAPIO*[. Mivel azonban valószínűtlennek látszott, hogy ugyanaz a méltóságnév egymás közelében kétszer forduljon elő a titulátúrában, az a szükségképpen következtetés adódott, hogy a *BIAO* betűcsoport nem önálló cím, hanem csak többször előforduló közös eleme a titulátúrát alkotó méltóságneveknek. E megfontolásból a]*BIAO IZHNO BIAO IAPIO*[tagolás következett. Ennél viszont az tűnt kevésbé valószínűnek, hogy éppen két *I*-kezdetű méltóságnév szerepeljen egymás után a titulátúrában. Így arra kellett gondolni, hogy a két szókezdő *I* voltaképpen önálló mondattan elem, amely egy felsorolásban leginkább kapcsoló kötőszó vagy névelő lehet. Mivel Bailey az oszétben, szogdban, γvārizmiben és a sakában kimutatta az *i*, *yw*, *ī* és *ī* határozott névelőt, kézenfekvő volt feltenni, hogy a Palamedes-feliratban is ezzel van dolgunk.

Az x+2 sor feltehető tagolásaként tehát]BIAO I ZHNOBIAO I APIO[szöveg adódott. Ebből a krórainai prákrit *jenavida* és a többi -*vida* végződésű méltóságnév alapján a]BIAO I ZHNOBIAO ... rész azonnal értelmezhető volt: [«Én, a ...]βido, a börtönfőnök ...». A ZHNOBIAO = *jenavida* méltóságnév jelentéséből kiindulva az APIO[szóval kapcsolatban az óind *adhyakṣa*- 'felügyelő' gāndhārī prákrit **aṣyaṣa*- megfelelőjére lehetett gondolni, amely jövevényszóként szerepelhetett a feliratban.

Az x+3 sorban a KIPLOMI betűcsoport egybeolvasása ellen szólt az, hogy a felirat nyelvében a -BIAO alak tanúsága szerint a szóvégi rövid -i nem maradt meg. Ezért helyesebbnek látszott az I betűt külön választani és a BAIPOAIPO szó névelőjének tekinteni. A feliratnak így a következő értelmezése adódott:

x+2 sor [.....] βido i zenobido i aṣio[šo]
 x+3 sor [.....] O kirdom i βαροληγο M[...]
 x+4 sor διὰ Παλαμῆδου
 [«Én, a ...] βido, a börtönfőnök, a felügye[lő],
 [a ...] O, építtettem a szentélyt [itten ?]
 Palamedesszel.»

AZ ÚJ FORRÁSANYAG

A Curieltől közzétett rövid vagy összefüggéstelen felirattöredékekből további következtetések levonása aligha volt lehetséges, sőt az ismertetett eredmények egy része is még felülvizsgálásra és megerősítésre szorult. Éppen ezért nagy érdeklődéssel vártam annak a teljes egészében fennmaradt, terjedelmes Surkh Kotal-i feliratnak a közzétételét, amelyről W. B. Henning adott hírt.⁹ A felirat végre A. Maricq publikációjában 1959 végén megjelent, s egészen új távlatokat nyitott meg a kutatás előtt.¹⁰ Alig néhány hónappal Maricq munkájának megjelenése után Henning egy fontos tanulmányban szólt hozzá e felirat értelmezéséhez.¹¹ Ezzel lehetőség nyílt a fentebb ismertetett eredmények felülvizsgálására s esetleg továbbépítésére. Valójában az új ter-

⁹ Handbuch der Orientalistik. I. Abt. IV. Bd. Iranistik. I. Abschn. Linguistik. Leiden—Köln 1958. 130.

¹⁰ Inscriptions de Surkh-Kotal (Baghlān). La grande inscription de Kaniska et l'éteo-tocharien, l'ancienne langue de la Bactriane. JA 246 (1958) 345—440. Sajnos a JA megjelenési ideje egyáltalán nem felel meg a rajta feltüntetett időpontnak. Szóban forgó száma (1958. 4. szám) HENNING adata szerint 1959. okt. 16-án (!) érkezett meg Londonba. Budapestre még jóval később jött meg, s számomra HENNING tanulmányával egyidejűleg vált csak hozzáférhetővé.

¹¹ W. B. HENNING: The Bactrian Inscription. BSOAS 23 (1960) 47—55. HENNING tanulmányának különnyomatát 1960 áprilisában küldte meg nekem. Szívességeért e helyen is hálás köszönetemet fejezem ki.

jedelmes feliratnak kellett eldöntenie, hogy a Surkh Kotal-i feliratok nyelvére vonatkozó általános elgondolásom, az értelmezésükben alkalmazott módszer és az egyes részletekre vonatkozó következtetések helyesek voltak-e.

Legelőször is tehát eredményeimet és módszeremet Maricq és Henning elgondolásaival kellett összevetnem. Maricq munkája méretében és kereteiben messze túlhaladta a felirat közzétételének kereteit. Nemcsak a felirat pontos leírására, ABC-jének részletes ismertetésére és elemzésére, továbbá szövegének beható nyelvi magyarázatára fordított nagy figyelmet, hanem alaposan megvizsgálta a Surkh Kotal-i szentély rendeltetésének, a kusán uralkodók titulúrájának és a felirat korának problémáját is, módszertanilag igen helyesen összeállította a Kaniška érájával keletkezett kusánkori feliratokat, a Nagy Kusánok pénzfeliratait, továbbá a Surkh Kotalban talált feliratokat és a hasonló írással írt egyéb dokumentumokat. Mindezt a már önmagában véve is értékes anyagot kiegészítette a feliratok nyelvének részletes történeti vizsgálatával.

Kétségtelen, hogy Maricq a felirat vizsgálatához és megfejtéséhez mindezzel igen kedvező feltételeket biztosított. Annál meglepőbb azonban, hogy a felirat szövegének értelmezését és fordítását ennek ellenére sem tudta vagy akarta megkísérelni. Ez az első pillantásra óvatosságnak látszó tartózkodás alaposabb vizsgálatnál súlyos következményekkel járó módszertani hibának bizonyul. Maricq ugyanis a felirat egyes szavainak értelmezését az ún. etimológiai módszerrel kísérte meg. A felirat önálló szavakként többnyire taláalomra elkülönített betűcsoportjait a hangalaki hasonlóság alapján különböző ó- és középíráni szavakkal vetette egybe, s ilyen módon igyekezett értelmüket meghatározni, pl. *NAMO* < óiráni *nāman-* 'név', *BAPTO* ~ középperzsa és párthus *b'rg*, újperzsa *bare* 'sánc, töltés', *KEAO* ~ saka *kide*, *kāde* 'nagyon' stb. Az etimológiai módszer ismeretlen nyelvű szövegek megfejtésénél — mint közismert — nagy hibalehetőségekkel jár, s ezért, ha már nem lehet alkalmazásától teljesen eltekinteni, feltétlenül kívánatos egy összefüggő fordítás készítésével az etimológiai összehasonlítás segítségével nyert eredményeket ellenőrizni. Maricq az egyes szómagyarázatoknak ezt a lehetséges ellenpróbáját elmulasztotta, s így munkája a maga egészében — nagy anyaggyűjtése és a tudományos irodalom széleskörű feldolgozása ellenére — módszertanilag elhibázottnak tekinthető. Egyes szavak értelmezését ugyan kétségtelenül sikerült megtalálnia, azonban módszertanilag ezek sem megalapozottak, hanem többnyire véletlen tényezőknek tulajdonítható megfejtésük: vagy annak, hogy az etimológiai összehasonlításra csak egy lehetőség kínálkozott (pl. *OICHO* < *vispa-*), vagy pedig, hogy több lehetséges etimológiai magyarázat közül Maricq taláalomra éppen a helyeset választotta (pl. *ΦΡΟΓΙΡΑΟ* < óiráni **frakrta-* 'befejezett, elkészült'). Mindennek azután az a következménye, hogy a nyelvtörténeti rész értéke és használhatósága is erősen korlátozott. De nehezen is lehetne módszertanilag helyes nyelvtörténeti következtetéseket építeni olyan nyelvi anyagra, amelynek értelmezését s a nyelvtörténeti vizsgálatot lehetővé tevő etimológiáját meggyőző szövegösszefüggés nem igazolja. Az összefüggő értelmezés hiánya ugyanígy kérdésessé teszi mindazoknak a történeti és tárgyi következtetéseknek a helyességét is, amelyeket Maricq néhány szó értelmezésére támaszkodva levonhatónak gondolt.

Egészen más jellegű Henning hozzászólása az új Surkh Kotal-i felirat értelmezéséhez. Henning, akinek kitűnő módszertani érzékét már több iráni

nyelvemlék mintaszerű megfejtése megmutatta, a feliratban használt görög *ABC* hangértékének és a szöveg szavakra való tagolásának a kérdéséből indult ki. Abból a megfontolásból kiindulva, hogy egy középiráni nyelvnek a fonémrendszeréből az affrikáták, különösen a *č*, nem hiányozhattak, arra a következtetésre jut, hogy a régi palatális affrikátáknak a felirat nyelvében dentális affrikátákká (*c*, *j*) kellett fejlődniök, amelyeket azután a görög *C* és *Z* betűkkel jól lehetett jelölni. E feltevés elfogadása több fontos szónak az azonosítását teszi lehetővé. De legelső feladatnak Henning a felirat szövegének helyes tagolását tekintette. Erre vonatkozólag a felirat szövegének vizsgálatából a következő támpontokat nyerte: 1. minden szónak magánhangzót jelölő betűre kell végződnie, 2. a feliratban, különösen a felsorolásokban gyakran szereplő *I* betű határozott névelőt jelöl, 3. az *-I* végződés az *-O* végű szavak egyes genitivusát jelöli. E megfigyelések lehetővé tették Henning számára a feliratszöveg Maricq javasolta tagolásának lényeges helyesbítését. A szöveg szavakra bontása után soron következő feladat a felirat mondattani tagolása volt.¹² Ebben Henningnek az a felismerés nyújtott lényeges segítséget, hogy a feliratban előforduló kötőszavak és vonatkozó névmások rendszere sok tekintetben emlékeztet a szogdra. A szogd kötőszavak és névmások párhuzama segítségével Henningnek sikerült a felirat egyes részeinek mondattani szerkezetét tisztáznia. Ezek után kísérelte meg a felirat általános tartalmának meghatározását. Ehhez felhasználta ugyan Maricq elfogadhatónak látszó szómagyarázatait, azonban lényegében véve kombinatív módszerrel járt el, s az egyes szavak jelentését a szövegösszefüggésből igyekezett kikövetkeztetni. A felirat tartalmára vonatkozó elgondolásának kiindulópontja valószínűleg a következő három szó volt: *ΒΑΤΟΛΑΙΤΟ* 'szentély', *ΑΒΑΒΙΟ* 'víz nélküli' és *ΚΑΔΟ* 'kút'. Ezek közül az első ismert volt már a Palamedes-feliratból, a második magyarázata Maricqtól származik, aki azonban eltért a szó etimológiai értelmétől, s a szövegösszefüggésben 'száraz'-nak fordította, végül a harmadik szót Henning értelmezte így (Maricq 'mind' jelentést tulajdonított neki). Henning maga sehol sem utal arra, hogy tulajdonképpen hogyan jutott el a felirat általános értelmének megsejtéséig. Azonban, ha meggondoljuk, hogy a nyelvi jelmezőnek a tárgyi tényező (a szavak tárgyi köre) és a kötőszók olyan fontos tényezőjét jelentik, hogy segítségükkel összefüggésüktől megfosztott szövegek is helyreállíthatók,¹³ akkor egy pillanatra sem lehet kétséges előttünk, hogy Henning is a felirat értelmének rekonstruálásánál — tudatosan vagy öntudatlanul — éppen e három szó nyújtotta tárgyi tényezőre és a felirat mondattani összefüggéseit feltáró kötőszókra támaszkodott. A három szó tárgyi köreinek kapcsolódása minden erőltetés nélkül a következő értelmi összefüggést adhatta: «A szentély víz nélkül volt, ezért kutat ástak». Ebből kiindulva azután Henning a felirat általános tartalmát az ismert

¹² HENNING elgondolásának ismertetésében cikkének nem előadási sorrendjét követem, hanem belső logikáját elemzem ki, amely tárgyalásában tulajdonképpen rejtve marad.

¹³ A tárgyi tényező elméletére ld. K. BÜHLER: *Sprachtheorie*. Jena 1934. 170 skk. BÜHLER elsősorban a filológus szövegkiegészítő vagy szövegrekonstruáló tevékenységét tartja szem előtt. A szavak tárgyi köreinek a jelmezőben játszott szerepe azonban ugyanilyen fontos tényező ismeretlen nyelvű szövegek megfejtésénél is. A kötőszókról mint a jelmező önálló tényezőiről ld. LAZIOZIUS GYULA: *Általános nyelvészet*. Budapest 1942. 53. A kötőszók különösen akkor jelenthetnek fontos tényezőt a jelmezőben, ha egy nyelvben a szavak szókatégória-jellege bizonytalan. Bizonyos mértékben éppen ez a helyzet a középiráni nyelvekben, s így feliratunk nyelvében is.

vagy megfejthető szavakra támaszkodva a következőképpen rekonstruálhatta: a szentély, Kaniszkától történt alapítása után, tönkrement s elhagyatott volt, amíg a 31. *kšuna*-évben egy bizonyos Nokonzoko, egy magas méltóságviselő odament és helyreállította; három másik, azonos rangú méltóságviselő is részt vett e munkában; magát a feliratot Mihrāmān és Burzmihrpuhr írták, azaz fogalmazták. A helyreállítási munka egyik legfontosabb mozzanata éppen a szentély vízellátását biztosító kút ásatása és építése volt.

Összehasonlítva saját korábbi eredményeimet Henning elgondolásaival és Maricq fejtegetéseivel, azonnal megállapítható volt, hogy Henningnek az új, terjedelmes feliratból levont következtetései sok tekintetben megerősítik ezeket. Így megerősítést nyert elsősorban a névragozásnak a pénzfeliratok alapján rekonstruált rendszere, az *I* névelő létezése, s a baktrianak meghatározott *marēy(a)* szó valóban előkerült az új felirat szövegéből. Mind Henning, mind Maricq a nyelv jellegét illetően a már Curieltől is képviselt felfogáshoz csatlakoztak, azonban a nyelv elnevezésére Maricq nem a legkézenfekvőbb «baktriai», hanem az «eteotochar» kifejezést javasolta. Henning igen győzően mutatott már rá ennek az elnevezésnek az alkalmatlan voltára és félreérthetőségére. Így talán nem szükséges még egyszer elutasítanunk, elég, ha utalunk arra, hogy ha Maricq logikáját követnénk, akkor a mai francia nyelvet «eteofrank»-nak kellene neveznünk. Ez a párhuzam bizonyára világosan mutatja az «eteotochar» elnevezés abszurd voltát. Ha egyszer sikerült valószínűvé tennünk, hogy a Surkh Kotal-i feliratok nem a Baktriát meghódító tocharok nyelvén íródtak, hanem a helyi, b a k t r i a i nyelv emlékei, akkor nyilvánvaló, hogy a «baktriai»-n kívül minden más elnevezés helytelen, s csak zűrzavart eredményezhet.

Az új, terjedelmes Surkh Kotal-i felirat nyelvének Henningtől megállapított sajátosságai tehát megerősíteni látszottak a baktriai nyelv felirtörödékekből és szórványemlékekből tölem rekonstruált képét. Ez arra mutatott, hogy az így nyert ismereteknek a segítségével kell a nagy felirat megfejtéséhez is hozzányúlni. Ez egyúttal végső próbaköve is lehetett a baktriai nyelvre vonatkozó elgondolásomnak.

Henning módszertanilag mintaszerű hozzászólásában van egy olyan pont, amelyen keresztül bizalmatlanság ébredhet a felirat általános tartalmára vonatkozó elgondolásával szemben. Ez a pont az *ABABTO* és a *CAAO* szavak értelmezése. Ezeknek a magyarázata ugyanis etimológiai módszerrel történt, s ha Henning etimológiai alapon feltett jelentésüket a szövegösszefüggés keretében ellenőrizte is, kétségtelenül fennáll mégis elméletileg az a lehetőség, hogy a két szónak más a jelentése, pl. *ABABTO* esetében a 'száraz' jelentésen kívül gondolni lehetne még 'tisza, keveretlen' értelmezésre is (vö. paštő *bob* 'tisza, keveretlen' < **apa-āpa*- tkp. 'víz nélküli'¹⁴), a *CAAO* szónál pedig a 'kút' és az 'egész' mellett még a 'száz' jelentés is szóba jöhet. Természetesen a felirat általános tartalmára vonatkozólag egészen más

¹⁴ G. MORGENSTIERNE: NTS 12 (1942) 262.

kiindulópontot nyerünk, ha pl. e szavak 'tisza' és 'egész' értelmezését vesszük alapul, s az így adódó értelmi, ill. tárgyi összefüggéshez keressük már most részben kombinatív, részben etimológiai módszerrel a felirat többi szavainak értelmezését. Kétségtelenül fennáll tehát még Henning módszertanilag meggyőzőnek látszó hozzászólásában is az *idem per idem* bizonyítás veszélye, amennyiben egyes szavak külső támpont nélkül, tehát végeredményben önkényesen kiválasztott jelentéséből történik az általános szövegösszefüggés rekonstrukciója, s ugyanakkor csak ez áll rendelkezésre az illető szavak jelentésének ellenőrzésére. Bármennyire logikusak és meggyőzők is Henning további következtetései, nyilvánvaló, hogy elsősorban kiindulópontjának helyességét kell ellenőrizni. Az ideális követelmény ebben a vonatkozásban az volna, hogy a felirat általános tartalmára, készítésének céljára legyen valamilyen, a felirat szövegén kívüleső, vagy a felirattól független támpontunk. Ha pl. a felirat egy kútba befalazott állapotban került volna elő, akkor kétségtelenül joggal gondolhatnánk már eleve arra, hogy tartalma valamilyen kapcsolatban áll a kúttal. Sajnos azonban a leletkörülmények — vagy legalábbis azok az adatok, amelyeket Marieq ezekről közöl — nem nyújtanak semmiféle támpontot a felirat rendeltetésére, s így tartalmára vonatkozólag sem. Ez a körülmény azonban nem jelenti azt, hogy a felirat általános tartalmára vonatkozólag csak egyes szavainak etimológiai úton meghatározott jelentéséből alkothatnánk képet magunknak.

A VÍZELLÁTÁS PROBLÉMÁJA A KUSÁN KORBAN

Az ásatási adatokból annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy a felirat egy szentély területén került elő, s a Nagy Kusánok korából származik. Ezekből a tényekből két következtetés adódik számunkra. Az egyik az, hogy a felirat tartalma nyilvánvalóan valamiképp összefügg a szentéllyel (erre benne előforduló *BAIOAAIYO* szó is utal). A másik pedig az, hogy feliratunk általános tartalmának megállapításához a kusánkori feliratok közt kell párhuzamokat keresnünk.

Észak-Nyugat India területéről az i. e. I. és az i. u. III. század közötti időből közel száz kharosthi írásos feliratot ismerünk. Azt hihetnénk, hogy e nagyszámú felirat tartalmi szempontból széleskörű változatosságot mutat, s így kevés kilátást nyújt arra, hogy a Surkh Kotal-i nagy felirat tartalmára vonatkozólag támpontokat szolgáltatasson. E feliratok tartalmi vizsgálata azonban meglepő módon éppen az ellenkező eredményt adja. Elsősorban is valamennyi felirat (a pecsétlőkövek feliratait leszámítva) valamelyik buddhista kultuszhellyel vagy kolostorral áll összefüggésben, ebben a tekintetben tehát nagy egyöntetűséget mutat, s legalábbis rendeltetése tekintetében máris párhuzamba állítható a Surkh Kotal-i felirattal.

Ha most ezeket a feliratokat tartalmi szempontból csoportosítani próbáljuk, akkor a következő képet kapjuk. A feliratok számszerűen legnagyobb csoportja röviden említi az ajándék (*daṇamukho*) adományozását, anélkül, hogy magát az ajándékot közelebbről megnevezné. E feliratok ugyanis sokszor magukon az ajándéktárgyakon helyezkednek el. Ez a feliratcsoport már

rövidségénél fogva sem állítható párhuzamba a nagy Surkh Kotal-i felirattal. A hosszabb feliratoknak egy jelentős csoportja Buddha-ereklyék elhelyezését, stupák építését örökíti meg. Tárgyi szempontból ezeket a feliratokat sem vethetjük össze a Surkh Kotal-ival, mert Surkh Kotal kétségtelenül nem buddhista vallásos központ volt, s így ott ilyen tartalmú feliratot aligha várhatunk. Annál inkább figyelemre méltó a többi hosszú felirat. Igaz ugyan, hogy ezek is buddhista jellegűek, azonban tartalmuk olyan, hogy más kultuszhelyek életére vonatkozólag is nyújthatnak bizonyos támpontokat. Ezek a feliratok általában a kultuszhelyek valamilyen tartozékának építéséről, vagy rendbehozataláról számolnak be. Előfordul kolostor (*saṃghārāma*), kerítés (*parivāra*), kert (*ārāma*) és lótusztó (*puṣkarīṇī*) létesítése, oszlop (*thuṇa = sthūṇā*) állítása, azonban a leggyakoribb, a legtipikusabb eset a kultuszhely vízellátását szolgáló berendezések: kút (*kue = kūpa*), vízvezeték (*toyamda*), fürdő- vagy ivóhely (*prapa = prapā*) építtetése. Az utóbbiak jelentőségét jól mutatja a rájuk vonatkozó feliratok hatalmas számbeli túlsúlya a többivel szemben. Míg kolostor építésére 1, *parivāra* készítésére 2, *ārāma* létesítésére 1 felirat vonatkozik, addig kút, vízvezeték és ivóhely építtetéséről 14 számol be. Példaként idézhetjük ezek közül a híres Ārā-i feliratot (CII II. 1. Nr. 85):

- 1 *maharajasa rajatirajasa devaputrasa kai¹sa¹rasa*
- 2 *Vajheṣkaputrasa Kaniṣkasa saṃbatśarae ekachapar¹i¹*
- 3 *ṛ¹śai¹ saṃ XX XX I Jeṭhasa masasa di XX IV I i¹śe¹ divasakṣuṇami¹
kha[de]*
- 4 *kupe Daṣavhareṇa Poṣapuriaputraṇa matapitarāṇa puya[e]*
- 5 *atmaṇasa sabharya¹sa¹ saputrasa aṇugraharthae sarva[sapa]ṇa*
- 6 *ṛ¹ja¹ti¹śu¹ hitae ṛ¹i¹mo cha likhito me [Da]¹ṛ¹śa¹[vhareṇa]¹⁵*

Fordítása:

- 1 «A mahārāja, rājatirāja, devaputra, kaisara
- 2 Vajheṣka fia, Kaniṣka (uralkodása alatt), a negyvenegyedik évben,
- 3 a 41. év(ben), Jyaiṣṭha hónap 25. nap(ján), e nap-időpontban ásatott
- 4 kutat Daṣavhara, a Poṣapura-iak közül, anyja-apja tiszteletéért,
- 5 önmaga, felesége, fia kedvéért, minden élőlény
- 6 születéseikben való üdvéért. Ezt is én írtam, Daṣavhara.»

Ha e felirat szövegéből leszámítjuk a buddhista elemeket, és kiegészítjük a többi építési felirat más részleteivel, akkor igen jó támpontot kapunk arra vonatkozólag, hogyan képzelhetjük el a Surkh Kotal-i felirat általános tartalmát. Nyilvánvaló, hogy a Surkh Kotal-i felirat terjedelmesebb annál, mint hogy csak egy kút építtetéséről számolhatna be. Így a többi építési felirat

¹⁵ A felirat szövegét saját olvasásom, kiegészitésem és értelmezésem alapján adom. A KONOW-tól való eltérések indoklására más alkalommal visszatérek.

alapján következtetve előfordulhat benne elsősorban a kút kivitelezésének közelebbi leírása, mint a Kala Sang-i feliratban, amelyben egy «kikövezett falú kút» (*kuo eduo*, CII II. 1. Nr. 18) szerepel. De számolhatunk esetleg épületrészek vagy egész épületek (mint a buddhista kultuszhelyeken *samghārāma*) emelésével, kerítés vagy védőfal (*parivāra*) készítésével is. A feliratban előfordulhat az építőmester (*karavaka*) vagy a gondnok (*navakarmiga*) megnevezése, s mint az egyik Mānikīāla-i felirat (CII II. 1. Nr. 76) mutatja, a kultuszhelyen az építkezést és a feliratot olykor többen is készíttethették együttesen.

Mint láthatjuk, a Baktriával határos Észak-Nyugat-India területén előkerült kharoṣṭhī írásos feliratok eléggé széleskörű lehetőséget nyújtanak a Surkh Kotal-i felirat általános tartalmának meghatározásához. Minthogy az utóbbival tárgyi szempontból összevethető kharoṣṭhī feliratoknak kb. 80 százaléka kutak ásatásáról szól, legalább ugyanilyen százalékos valószínűséggel tehetjük fel, hogy a Surkh Kotal-it is a vízellátással kapcsolatos építkezés alkalmából vésték kőbe. Így tehát Henningnek az az elképzelése, hogy a Surkh Kotal-i nagy felirat lényegében véve egy kút építésének körülményeiről számol be — függetlenül attól, hogy a *CAAO* szóra vonatkozó magyarázata (< óiráni *čāt- 'kút') megállja-e a helyét — tárgyilag, a felirat szövegén teljesen kívülálló adatok alapján igen erősen alátámasztható.

Ezen a ponton arra is rá kell mutatnunk, hogy a matematikai valószínűségen kívül más meggondolások is e felfogás mellett szólnak. Bizonyára nem véletlen ugyanis, hogy a buddhista kultuszhelyekkel kapcsolatos kharoṣṭhī feliratoknak ilyen nagy százaléka emlékezik meg kútépítésről, mint kegyes cselekedetről. A hívők, akik ezzel a nirvāṇa-hoz vezető érdemeket akartak szerezni, vagy az iráni származású fejedelmek, akik talán politikai okokból gondoskodtak a buddhista kultuszhelyekről, nyilván igen jól tudták, hogy ezeknek mire van elsősorban szükségük. A vízellátás szemmel láthatólag létfeltétele volt ezeknek a kultuszhelyeknek, s a kusán kori társadalom világosan fel is ismerte ezt a problémát. Általában valószínűnek tarthatjuk, hogy a Kusán Birodalom egész területén az öntözéses gazdálkodás a víz fontosságát kézenfekvővé tette. Hogy az állami igazgatás mennyire szívén viselte az ivó- és öntözővíz kérdését, szemléletesen mutatják a kelet-turkesztáni kharoṣṭhī dokumentumok, amelyek lényegében véve a Kusán Birodalom viszonyait tükrözik.

Az egyik többször tárgyalt,¹⁶ de mind ez ideig homályos értelmű dokumentumban a következőket olvashatjuk:

¹⁶ Ld. T. BURROW: *A Translation of the Kharoṣṭhi Documents from Chinese Turkestan*. London 1940. 21; H. W. BAILEY: *BSOAS* 13 (1951) 924—925 és *TrPhS* 1954. 129—130. Ld. még T. BURROW: *The Language of the Kharoṣṭhi Documents from Chinese Turkestan*. Cambridge 1937. 106. A dokumentumot ld. A. M. BOYER—E. J. RAPSON—E. SENART—P. S. NOBLE: *Kharoṣṭhi Inscriptions discovered by Sir Aurel Stein in Chinese Turkestan*. Oxford 1920—1929. c. művében, Nr. 120.

(előlap)

- 1 *saṃvatsare 3 maṣe 4 divaṣe 10 4 1 iṣa kalaṃmi ṣiṭṭāpotṭejaṃmi bhiti vara gaṃdavo hoati*
- 2 *pīrova sarva jaṃna kaṃakare aitaṃti pavi prapaṃma bahu kha[lu]ṣa utaḡa tena doṣena aḡhade*
- 3 *jaṃna abhiṣaṃmitaṃti rajadaraḡa mahatvana ṣiṭṭāpotṭeḡade varidama nivartavidama rajakicaṣa*

(hátlap)

- 1 *kicaṣa kridena ta'ra aḡhade jaṃnaṣa ...*¹⁷

Fordítása:

(előlap)

- 1 «A 3. évben, a 4. hónapban, a 15. napon, ebben az időpontban, másodízben kellett a főzőkonyhába kiszállni.
- 2 Minden munkásember az erődbe járt tisztálkodni, (ezért) a kútban nagyon zavaros a víz. Ezt a hibát a nemes
- 3 emberek egybehangzóan megállapították. A királyi tisztviselőket a főzőkonyháról letartóztattuk, visszavontuk. A királyi ügy
- 4 intézése céljából ott (a következő) nemes emberek (vannak): ...»

E dokumentum világosan mutatja egyrészt, hogy milyen fontos szerepet játszott a Krorainai Királyság egyik legfontosabb központjában, Cadotában az ivóvízellátás kérdése, másrészt pedig, hogy maga a központi kormányzat milyen érdeklődést tanúsított a probléma iránt. Még jobban szemléltetheti a vízellátás kérdésének fontosságát egy másik krorainai dokumentum, amely ugyan töredékesen maradt fenn, de szövege elég jól rekonstruálható:

(előlap)

- 1 *mahanuava maharaya lihati* [coḡhbo
soṃjakaṣa matra deti evaṃ ca jaṃaṃda bhavidavya yo lihami ṣaca yahi rajaki-]
- 2 *caṣa kridena anati dita taha rajakaryami osuka avajidavo avi ṣpaṣa jivida paricaḡena anata raḡhidavo yahi khema khotama[de vartamana siyati ema ceva mahi maharayaṣa padamulaṃmi viṃṃavidavyo avi ca atra]*

¹⁷ A dokumentum nyelvi magyarázatára más összefüggésben térünk vissza.

- 3 *nadi avavyagata krišivatrami udaḡa nasti huta anodaka huta ahuno teṣa raḡammi udaḡa nivartavidavya na śakya teṣa e' ke di'* [vaṣa raḡammi udaḡa nivartaḡnae nevi krišivatra karaḡnae te visarjīdavya sacaḡmi]
- 4 *yena jaḡna lihidavo piḡḡa śada 1 . . .*¹⁸

Fordítása:

- 1 «A nagyméltóságú *maharaya* (a következőket) írja: [Somjaka *cojhbo*-nak tanácsokat ad, s ezt tudomásul kell venni, amit írok; éspedig, ha királyi] ügyben parancsot adok,
- 2 úgy a királyi ügyben igyekezettel kell eljárni, továbbá a védelmet életed árán is gondosan kell biztosítani; ha Khemából (és) Khotanából [ból hír van, úgy nekem, a maharayanak a lábaihoz tájékoztatást kell küldeni. Továbbá ott]
- 3 a folyó megváltoztatta folyását. A földműveléshez nincs víz, vízhiány lett. Most területükre a vizet vissza kell vezetni. Ha nem lehet nekik néhány [nap alatt területükre a vizet visszavezetni, sem pedig a föld megművelését elvégezni, akkor el kell küldeni őket Sacába,]
- 4 úgyhogy le kell írni az embereket (a nyilvántartásból): összesen 1 száz(as egység) . . .»

Mint ebből a dokumentumból láthatjuk, a vízellátás valóban létkérdés volt e belső-ázsiai területeken a lakosság számára. A Niya-folyó folyásának a megváltoztatása azonnal lehetetlenné tette az életet Caḡota település-csoportjának egy elég jelentős egysége, egy *śada* számára. Innen az állam központi kormányzatának sürgős és nyomatékos intézkedése a vízellátás biztosításáról. Hogy a vízkérdés milyen sürgető volt, jól mutatja az, hogy a királyi utasítás a *cojhbo*-nak csak néhány napot enged a vízfolyás visszatérítésének megkísérlésére. A levél a VI. hónap 28. napjáról van keltezve, s a vízfolyás visszatérítésének sikertelensége esetén Somjaka *cojhbo*-nak a VII. hónap 15. napjáig már át is kell adnia a *śada* (százas gazdasági egység) embereit Saca település parancsnokának.¹⁹ Caḡota érintett település-egysége lakosainak tehát néhány nap leforgása alatt el kellett hagyniok házaikat és földjeiket, s egy másik helységbe kellett áttelepülniök a vízhiány miatt. Ez az eset jó párhuzamot nyújt a Surkh Kotal-i felirathoz, amelyben Henning magyarázata szerint utalás történik arra, hogy a szentély a vízhiány miatt egy időre lakatlanná vált.

Mint láthatjuk, a kusánkori kharoṣṡhī feliratok és dokumentumok tartalmának vizsgálata arra az eredményre vezet, hogy e korban a szentélyek-

¹⁸ A dokumentumot ld. BOYER—RAPSON—SENART—NOBLE: Kharoṣṡhī Inscriptions. Nr. 368. A dokumentum részletes magyarázatára más alkalommal térünk vissza.

¹⁹ E részleteket a dokumentum nem idézett folytatása tartalmazza.

kel (és településekkel) kapcsolatban a leggyakoribb probléma a vízellátás biztosítása volt. Éppen ez az oka annak, hogy a feliratok túlnyomó többsége kutak és vízvezetékek építését örökíti meg. Ennek a forrásanyagnak az alapján tehát tárgyi szempontból nagy valószínűséggel tehetjük fel, hogy a Surkh Kotal-i felirat is a szentély vízellátásának kérdésével foglalkozott. Első pillantásra talán meglepőnek tűnhetik, hogy a Surkh Kotal-i felirathoz ind, nem pedig iráni területen keresünk tárgyi kiindulópontot. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy Baktria e korban a Kusán Birodalom keretében szoros kapcsolatban áll Indiával, s hogy a kharošt̄hi feliratok elterjedési területe földrajzilag is közvetlenül összefügg Surkh Kotal vidékével. A Surkh Kotal-i szentély tehát a kusán korban Észak-Nyugat-Indiával azonos kulturális és politikai egységbe tartozik, s éppen ezért a nagy felirat megfejtésénél elsősorban a szomszédos indiai területek viszonyait és felirat állítási szokásait és gyakorlatát kell figyelembe vennünk.

Hogy ez mennyire indokolt, azt mutatja egyrészt az, hogy a kharošt̄hi feliratok állítói közt meglehetősen nagy számban találunk keletiráni, éspedig elsősorban baktriai személyeket. Ilyen iráni elemekkel átítatott felirat többek közt a Taxila-i ezüst tekeres felirata, amely a saka éra 136. évébe van keltezve. Ezt egy bizonyos Urasaka készítette, akit a feliratszöveg *bahalia*, azaz 'baktriai' jelzővel illet. Urasaka a Buddha ereklyék elhelyezésének kegyes cselekedetét többek közt a *maharaja rajatiraja devaputra khusana*, azaz Kujula Kadphises egészségéért hajtotta végre.²⁰ Neve alapján ítélve ugyancsak baktrianak tarthatjuk a Kaniska-éra 51. évébe keltezett Wardak-i váza-feliraton szereplő Vaḡamareḡa-t (ld. fentebb), aki kegyes tettének érdemeiből elsősorban a *maharaja rajatiraja Huveška*-nak juttat részt.²¹ De ezzel korántsem meritettük ki az Észak-Nyugat-Indiában kharošt̄hi feliratot állító irániak számát. A kharošt̄hi feliratokon szereplő személyeknek közel 30%-a iráni nevet visel, s bennük az Indiába bevándorolt sákakon és kusákon kívül bizonyára elsősorban a szomszédos Baktriából származó embereket láthatunk.

A kharošt̄hi feliratok tartalmi tárgykörének és sajátosságainak figyelembe vételét a Surkh Kotal-i feliratok megfejtésénél másrészt az indokolja, hogy az indiai szokások, viszonyok a kusán és a többi iráni uralkodó réteget a Kusán Birodalom területén többé-kevésbé mindenütt befolyásolták. Így a Surkh Kotal-i feliratok lényegében véve az Észak-Nyugat-India területén állított kharošt̄hi feliratokhoz hasonló viszonyokat tükrözhetnek. Ez a körülmény lehetővé teszi a töredékes Palamedes-felirat egy különös vonásának megértését. E felirat tanulmányozóit kezdettől fogva meglepte az, hogy ebben az iráni nyelvű feliratban az utolsó sorban egy görög kifejezés áll, amely valószínűleg az építész nevét tartalmazza. Az a körülmény, hogy ez az utolsó sor görögül íródott, valószínűtlenné teszi, hogy hozzátartozott volna a felirat eredeti, a szentélyt építtető kusán főtisztviselő által jóváhagyott fogalmazványhoz. Így kézenfekvő arra gondolnunk, hogy a görög építész a jóváhagyott fogalmazvány köbevézése után illegálisan utólag még a felirat végére a saját

²⁰ Ld. Corpus Inscriptionum Indicarum. Vol. II. Part I. St. Konow: Kharoshthi Inscriptions with the Exception of those of Aśoka. Calcutta 1929. Nr. 27.

²¹ Konow: Kharoshthi Inscriptions. Nr. 86.

nevét is odavéslette. Ez a magyarázat azonban — bármennyire valószínűnek látszik is — csak feltevés marad mindaddig, amíg a görög építész eljárását egyedülálló esetnek kell tekintenünk. A Palamedes-felirat e különös vonásának elszigeteltsége azonban nyomban megszűnik, ha e feliratot a kusánkori kharošt̥hi feliratok szélesebb összefüggésébe állítjuk.

A kharošt̥hi feliratok közül háromon figyelhetünk meg a Palamedeséhez hasonló eljárást. Időrendben az első ezek közül Patika Taxila-i rézlemeze, amelyen az 5. sorba utólag kisebb betűkkel a következő szöveget poncolták be: *Rohiṇimitreṇa ya imami saṃgharame navakamika* «Rohiṇimitra által, aki ebben a *saṃghārāma*-ban *navakamika* (gondnok)».²² Részben az 5. sor technikai kivitelezése, részben pedig az a körülmény, hogy mondat szerkesztési szempontból e szövegrész kiesik az összefüggésből, kétségtelenné teszi, hogy ebben az esetben ugyanolyan módon, mint a Palamedes-feliratnál, illegálisan és utólag íratta a saját nevét is az alapító okmányra az építkezés kivitelezője. Hasonló esetet figyelhetünk meg a Māṇikiāla-i kőfeliraton, amelyen utólag a következő szöveget vésték be: *sadhu Budhīlena navakarmigeṇa* «Budhila gondnokkal együtt». A Māṇikiāla-i stupát Lala, Veśpaśi kṣatrapa *dadāṇayago*-ja építtette Veśpaśiával, Buritával és egész kíséretükkel együtt, s a felirat szövegének szerkezete itt is világosan mutatja, hogy Budhila említése hiányzott a felirat eredeti fogalmazványából.²³ Végül a harmadik ilyen esetet Kanīṣka Šhāh-ji-kī Dheri-i ereklyetartó-feliratán találjuk, amelynek szövegébe szintén utólag illesztette be saját maga nevét Agīśala, a *navakarmia*.²⁴

Mint láthatjuk, e kharošt̥hi feliratok pontos párhuzamát nyújtják Palamedes esetének, amelynek fentebb adott magyarázata ezáltal igen erős alátámasztást nyer. Palamedes nem egészen legális eljárása az idézett feliratok tanúbizonysága szerint a kusán korban tipikusnak tekinthető, s így az építész emberi magatartásán kívül a Kusán Birodalom társadalmi viszonyaiba is érdekes bepillantást nyerünk. A kusán uralkodó osztály, amelyből a szentélyek kegyurai kikerültek, szemmeláthatólag nem tartotta szükségesnek, hogy a kegyességének érdemeit megörökítő feliratokon a munkát tulajdonképpen elvégzettető építészek és felügyelők nevét is feltüntesse. Mi sem mutatja azonban jobban a kusán uralom alatt megerősödött iparos és kereskedő osztály társadalmi öntudatát, mint hogy ezek az építészek a kegyurak szárdéka ellenére is megtalálták a módját annak, hogy az alapító feliratokon saját nevüket is megörökítsék.

Mindezt figyelembe véve a kharošt̥hi feliratok nyújtotta tárgyi támpontokat teljes joggal használhatjuk fel a Surkh Kotal-i feliratok magyarázatánál. Így nagy valószínűséggel tehetjük fel az ismertetett tárgyi érvek alapján, hogy a Surkh Kotal-i nagy felirat a szentély vizellátásának kérdésével valamiképpen kapcsolatban áll. Henningnek a felirat általános tartalmára vonatkozó felfogása tehát tárgyi szempontból alátámasztható, s ezért a felirat magyarázatánál ebből az elgondolásból kell kiindulnunk.

²² Id. m. Nr. 13.

²³ Id. m. Nr. 76.

²⁴ Id. m. Nr. 72.

A NAGY FELIRAT

I

A Surkh Kotal-i nagy felirat szövege a következő:

- 1 ΕΙΔΟΜΑΙΖΟΜΟΚΑΝΗΡΚΟΟΑΝΙΝΔΟΒΑΓΟΛΑΓΓΙΟΣΙΔΟΙΒΑΓΟΡΑΟΚ
 ΑΝΗΡΚΙΝΑΜΟΒΑΡΓΟΚΙΡΔΟΤΑΛΙΟΟΚΕΛΟΦΟΡΔΑΜΣΟΜΑΙΖΟΦΡΟ
 ΓΙΡΔΟΤΑΔΗΙΟΜΑΝΔΑΡΟΑΒΟΝΙΣΤΟΧΟΤΟΑΣΙΔΟΜΑΙΖΟΑΒΑΒΓ
 ΟΣΤΑΔΟΟΔΟΚΑΛΔΟΑΣΟΔΡΟΥΟΜΙΝΑΝΟΙΕΙΡΟΣΤΑΔΟΤΑΔΟΙΒΑΓΕ
 5 ΑΣΟΙΝΟΡΑΔΜΟΦΡΟΧΟΡΤΙΝΔΟΤΑΔΟΑΒΟΛΡΑΦΟΟΑΣΤΙΝΔΟ
 ΑΒΟΑΝΔΗΖΟΟΤΟΜΑΙΖΟΠΙΔΟΡΙΓΔΟΤΥΑΚΑΛΔΟΝΟΚ
 ΟΝΖΟΚΟΙΚΑΡΑΔΡΑΓΓΟΙΦΡΕΙΧΟΑΔΗΟΓΟΚΙΔΟΦΡΕΙΣΤΑ
 ΡΟΑΒΟΡΑΟΙΒΑΓΟΠΟΥΡΟΙΛΟΙΧΟΒΟΣΑΡΟΙΡΙΖΟΓΑΡΓΟΙΑ
 ΔΟΡΧΑΛΟΚΙΔΟΦΑΡΟΟΙΣΠΟΑΝΟΜΥΟΖΥΟΟΑΔΟΒΑΡΓΑΝΩΩ
 10 ΣΟΓΔΟΜΑΓΓΟΠΙΔΟΙΙΩΓΟΟΔΟΥΙΡΣΟΧΦΟΝΟΝΕΙΣΑΝΟΜ
 ΔΟΜΑΔΟΑΓΑΔΟΑΜΟΒΑΓΟΛΑΓΓΟΤΑΔΗΙΟΜΑΙΖΟΠΟ
 ΡΟΓΑΤΟΤΑΔΗΙΟΕΠΙΟΣΑΔΟΚΑΝΔΟΟΤΗΙΟΑΒΟΟΖΟΟΑΣΤΟ
 ΟΤΗΙΟΠΙΔΟΑΣΑΓΓΕΙΘΟΟΙΛΙΡΔΟΑΤΑΝΟΑΒΟΜΑΙΖΟΦ
 ΑΡΟΚΑΡΑΝΟΑΒΟΜΑΓΑΟΗΙΟΟΔΟΚΑΛΛΑΝΟΑΣΟΛΡΟ
 15 ΥΟΜΙΝΑΝΟΙΕΙΡΟΒΟΟΗΙΟΤΑΔΑΝΟΙΒΑΓΕΑΣΟΙΝΟΡ
 ΑΔΙΜΟΜΑΦΡΟΧΟΑΦΟΝΔΗΙΟΟΤΑΝΟΜΑΙΖΟΜΑΠΙΔ
 ΟΡΙΧΣΗΙΟΟΤΗΙΟΑΣΑΣΚΟΜΟΣΑΔΟΑΧΡΤ
 ΡΙΓΟΚΙΡΔΟΑΔΒΑΡΓΟΩΣΤΑΔΟΙΘΟΑΤΟΠΙΔ
 ΕΙΝΟΣΑΔΟΠΙΔΕΙΝΟΑΧΡΤΡΙΓΟΥΑΡΟΥΓΟΜΑΔ
 20 ΙΖΟΧΟΥΖΟΠΟΡΟΟΑΤΟΟΤΟΕΠΙΟΜΟΣΑΔΟΟΔΟΜ
 ΑΡΤΟΧΙΡΓΟΜΑΝΟΚΙΡΔΟΑΜΟΒΟΡΖΟΜΙΥΡΟΑΜΟΚΟ
 ΖΓΑΡΚΗΙΟΥΡΟΑΜΟΑΣΤΙΔΟΓΑΝΣΕΙΓΙΑΜΟΝΟΚ
 ΟΝΖΙΚΙΚΑΡΑΔΡΑΓΓΕΜΑΡΗΓΟΠΙΔΟΙΧΟΑΔΗΟΦ
 ΡΟΜΑΝΟΟΤΟΕΠΙΟΜΑΝΟΝΟΒΙΧΤΟΑΜΟΜΙΥΡΑ
 25 ΜΑΝΟΑΜΟΒΟΡΖΟΜΙΥΡΟΠΙΟΥΡΟ + ΑΜΙΥΡΑΜΑΝΟ +

Γ = bizonytalan, kitöredezett betűk.

+ = monogrammok.

A felirat olvasásával kapcsolatban a következőket kell megjegyeznünk. A 6. sorban a ΓΤΑ szó olvasata bizonytalan. A κó az Α előtt is és után is kitöredezett, s így teljes határozottsággal nem lehet kizárni azt a lehetőséget, hogy az Α után is állt még 1 vagy 2 betű. Ugyanígy bizonytalan viszont másrészt az, hogy az Α előtt valóban volt-e egy Τ betű. A κó kitöredezésének körvonalai mindenesetre leginkább egy Τ-re mutatnak. Lehetne azonban esetleg ΑΓΟ¹ olvasatra is gondolni. Problematikusnak látszik a 9. sor olvasata is, amelyben Maricq állítása szerint az ΑΝΟΜ és ΟΟΑΔΟ betűcsoportok között nem volt egy betű sem bevésve. Ezzel szemben azonban a pacsolat

fényképe egész világosan 'OZ' betűket mutat a szóban forgó betűcsoportok között. Nehéz elképzelni, hogy a kő kitöredézése véletlenül formálódott volna így, hogy éppen e két betű szabályos, jól kivehető körvonalait mutassa. Így a felirat értelmezésénél az *ANOM' OZ' OOAΔO* olvasási lehetőséget mindenképpen figyelembe kell vennünk. Az utolsó sorban az *AMIYPAMANO* betűcsoportban Maricq haplográfiát tesz fel és *AM<OM>IYPAMANO*-ra javítja. Önmagában véve természetesen lehetséges, hogy a kőfaragó két betűt kihagyott. Azonban később látni fogjuk, hogy tárgyi szempontból Maricq feltevése valószínűtlen. Végül még Maricqnak azzal a megfigyelésével kell röviden foglalkoznunk, amely szerint a 21. sorban a *BOPZOMIYPO* betűcsoportban az *I* és az *Y* között még egy kisebb *Y* van bevésvé. Hasonló megfigyelést tehetünk a 25. sorban, ahol szintén a *BOPZOMIYPO* szóban az *Y* és az *P* között még egy kis alakú *Y* körvonalaí vehető ki. Ezeknek a betűknek aligha tulajdoníthatunk önálló jelentőséget a felirat szövege szempontjából. Mint a Curieltől közzétett befejezetlen Surkh Kotal-i felirat mutatja,²⁵ a felirat szövegét a végleges bevésvé előtt bekarcolták a kőbe, s ennek alapján dolgoztak. Az említett feliraton csak az első hat betűt vésték be véglegesen, a többi csak be van karcolva. Valószínű, hogy a nagy felirat is így készült, s a két kisebb alakú, bekarcolt *Y* betű ennek az előkészítő munkának a maradványa, amelynek eltüntetését a kőfaragó elmulasztotta.

A felirat nyelvi magyarázatának legelső problémája szövegének szavakra és mondatokra való tagolása. A szavakra való tagolást részben a szavak végződésének ismerete (-*O* vagy -*I*), részben pedig az ismert szavak teszik lehetővé. A mondatokra való tagoláshoz viszont szükségünk van az állítmányok és a kötőszók ismeretére. A nagy feliratban előforduló állítmányok közül a korábban ismert anyag alapján mindennek előtt a *KIPΔO* igealakot határozhatjuk meg, amely a feliratban többször is előfordul, első ízben éppen a 2. sorban, s így módot ad arra, hogy feltételesen itt keressük a felirat első mondatának végét. Ez a *KIPΔO* szóval záródó másfél sor különösen sok ismert szót tartalmaz, úgyhogy pusztán ezekre támaszkodva e részt következőképpen tagolhatjuk: *EIAOMA. AIZOMO KANHDKO OANINΔO BAΓOΛAΓTO CIAO I BAΓO ΔAO KANHDKI NAMOBAPTO KIPΔO*. Mivel azonban a *MA. AIZO* betűcsoport más környezetben (pl. 2. sor: *ΦOPΔAMCOMA. AIZOΦPO*) is előfordul a feliratban, kétségtelen, hogy ezt is önálló szóként külön kell választanunk. Így az idézett másfél sorban csak a *NAMOBAPTO* betűcsoportból marad kétséges, hogy egy vagy két szónak kell-e felfognunk. A felirat kezdetének ez a tagolása lényegében megegyezik Henning felfogásával, aki csak abban tér el ettől, hogy a *MO* szót enklitikus particulának tartja s egybeírja a *MA. AIZO* szóval. Maricq viszont három mondatra osztja szét e másfél sort a következőképpen: *EIAO MA. AIZO MO KANHDKO OANINΔO. BAΓOΛAΓTO CIAOI BAΓO ΔAO KANHDKI NAMO. BAPTO KIPΔO ...* Ez a tagolás azonban önkényes, és semmiféle tárgyi indoklásra nem támaszkodik.

²⁵ Ld. e felirat pacskolatának fényképét MARICQNÁL: id. m. III. t.

Ha most e mondatba a már ismert szavakat behelyettesítjük, a következő képet kapjuk: «*EIAO MAIIZO MO* Kaniška Oanindo szentély *CIAO* a király úr Kaniškanak a *NAMOBAPTO* csinált»). E mondat értelmezésével kapcsolatban az első probléma az, hogy passzív vagy aktív állítmányi szerkezet áll-e benne. Ez a kérdés önmagában véve nehezen dönthető el, mert a középírani nyelvek ebben a korban éppen abban az átmeneti állapotban voltak, amelyben az egykori part. perf. pass. aktív és passzív állítmányi szerkezetet még egyaránt alkotott. Ezért adott Henning is két fordítási változatot a mondat e részéről: a) «which the lord, king Kaniška made name-bearing», b) «which was made bearing the name of the lord, king Kaniška». Valójában azonban a helyzet még bonyolultabb. A kusán pénzek feliratai alapján megállapítható volt, hogy az *-I* végű alakok genitivusok (obliquusok). Ennek alapján a *KANHPKI* alakot semmiképpen sem tekinthetjük egy aktív igealakhoz tartozó alanynak, s következésképp mondattani helyzete csak kétféle lehet: vagy a passzív igealaktól függő obliquus, vagy pedig genitivus, amelyhez egy birtoknak kell tartoznia. Így a mondat második részének következő két fordítása adódik: a) «Kaniška király úr által *NAMOBAPTO* csináltatott», b) «Kaniška király úrnak a *NAMOBAPTO* csináltatott». Tartalmilag ez a két fordítás pontosan megfelel Henning fordítási változatainak, azok tehát voltaképpen csak a passzív állítmányi szerkezet lehetséges értelmezései. A Palamedes-felirat mondatszerkezete (*ZHNOBIAO ... KIPAO*) azonban világosan bizonyítja, hogy a *KIPAO* állítmány mellett aktív szerkezet is lehetséges. Ha viszont a tárgyalt mondatban a *KIPAO* igealakot aktívnek fogjuk fel, nem találunk hozzá alanyt. Így mondatunkban látszólag csak a passzív állítmányi szerkezet volna lehetséges.

Felmerül azonban az a kérdés, hogy a *BATO DAO* kifejezés valóban a *KANHPKI* névalakhoz tartozik-e mondattani szempontból. A *BATO DAO* kifejezés nominativusban áll, a *KANHPKI* névalak pedig obliquusban, ez tehát amellet szólna, hogy nem tartoznak össze. Kétségtelen azonban, hogy a kelet-iráni nyelvekben ebben a korban számolni lehet csoportos névragozással,²⁶ elképzelhető tehát, hogy a *BATO DAO KANHPKI* alakok azonos mondattani szerkezetbe tartozzanak. Ebben az esetben is marad mindenestre egy tárgyi probléma. Kaniška pénzein a *DAONANO DAO* címet viseli, indiai feliratokon pedig teljes titulaturája a *mahārāja rājātirāja devaputra śāhi* címetek foglalja magában. Ugyanakkor feliratunkon csak a *BATO DAO* címek állnak nevével kapcsolatban. Felmerül mármost az a kérdés, hogy mi lehet ennek a magyarázata. Ha elképzelhető is, hogy az indiai magánfeliratokon, amelyeken a kusán uralkodó neve és titulaturája csak mellékes szerepet játszik s többnyire csak a keltezésben jelenik meg, az uralkodói titulaturát

²⁶ Ld. pl. a szogdra vonatkozólag I. GERSHEVITCH: A Grammar of Manichean Sogdian. Oxford 1954. 236 sk.

pontatlanul adják vagy lerövidítik, annál kevésbé valószínű, hogy Baktriában, a kusán uralkodó személyével a legszorosabb kapcsolatban álló szentélyben, a kusán tisztviselő a királyi titulátúrának éppen a leglényegesebb elemét, a *DAONANO DAO* címet hagyta volna el. Mivel tehát sem arra nem gondolhatunk, hogy Kaniska a *DAONANO DAO* címet nem viselte, sem pedig arra, hogy a Surkh Kotal-i feliratot állító kusán tisztviselő az uralkodó titulátúrájának éppen ezt a leglényegesebb, a pénzekben is feltüntetett elemét hagyta volna el, csak azt tehetjük fel, hogy az *I BAIŌ DAO* kifejezés és a *KANHDKI* névalak feliratunkon mondattanilag nem tartozik össze.

Ebben az esetben a mondat alanyának az *I BAIŌ DAO* kifejezést tarthatjuk s aktív állítmányi szerkezetet tehetünk fel. Így a mondat e részének következő fordítása adódik: «a Király Úr Kaniskának a *NAMOBAPŌO* tette». Talán különösnek tűnhetik, hogy a felirat állítója a király nevét nem nevezi meg, azonban nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy itt voltaképpen az uralkodóra mint ismert személyiségre csak utalás történik, s a felirat egyébként nem foglalkozik személyével. Ezen kívül a feliratban — mint majd látni fogjuk — még két helyen történik utalás az uralkodóra, azonban ott sem szerepel a neve. Felmerülhet másrészt az a kérdés is, miért hiányzik Kaniska titulátúrája. Ennek a szintén feltűnő jelenségnek az oka az lehet, hogy Kaniska a feliratban nem mint uralkodó személy, hanem csak mint név szerepel, s így a titulátúra megadása szükségtelen volt.

A lefordított rész értelmi összefüggéséből világos, hogy az egész mondat jelentése körülbelül a következő lehet: a Kaniska Oanindo szentélyt a Király Úr Kaniskának a valamijévé tette. Valószínű tehát, hogy a *KIPAO* igealakhoz tartozó külső tárgyat a *KANHDKO OANINAO BAIŌ.ŌAIŌO* kifejezés jelöli. E kifejezés és a mondat alanya között azonban még ott van a *CIŌO* szó, amely a *BAIŌ DAO* szavakhoz nem tartozhatik, mivel a névelő előtt áll. Így e szó csak a «Kaniska Oanindo szentély» kifejezésre vonatkozhatik, s szórendi helyzeténél fogva aligha lehet más, mint az előtte álló megjelölésre utaló vonatkozó névmás «amelyet» jelentésben. Ugyanígy értelmezi a *CIŌO* szót Henning is, míg Maricq a *CIŌOI* betűcsoportot a *sāy-* igető praes. med. sg. 3. alakjának tartja, ami nyelvtörténetileg teljesen valószínűtlen.

A következő kérdés már most a *NAMOBAPŌO* kifejezés jelentése. Erre vonatkozólag több magyarázat merült fel. Maricq, aki a betűcsoportot a *NAMO* és *BAPŌO* szavakra tagolja, s az utóbbival új mondatot kezd, a *NAMO* szónak 'név', a *BAPŌO* szónak pedig 'sánc, töltés' jelentését teszi fel. Ez a magyarázat azonban, amely jól szemlélteti Maricq módszerét, elfogadhatatlan egyrészt azért, mert az első mondat végét nem kereshetjük a *KIPAO* szó előtt, másrészt pedig, mert a mondat értelméből következőleg a két szó jelentésének valamiképp kapcsolatban kell egymással állnia. Henning két elfogadhatónak látszó magyarázatot is felvet: 1) = *nambarḡ* 'tiszteletet adó', 2) = *nāmbārg* 'névviselő' vagy 'nevet viselő', s ezek közül közelebbi indokolás

nélkül a másodikat részesíti előnyben. Jelentés tekintetében voltaképpen mindkét értelmezés megfelelő lenne. Az első esetben ugyanis az «amelyet a Király Úr Kaniskának tiszteletet adóvá (= kultushelyévé) tett», a másodikban pedig az «amelyet a Király Úr Kaniskának a névviselőjévé tett» fordítást kapnánk.

Több érv szól azonban amellett, hogy csak a második értelmezés a helyes. Elsősorban is a *nambar-* 'tisztelni, tiszteletet adni' kifejezés a középíráni nyelvek közül csak a középperzsában van meg,²⁷ semmiképpen nem tekintendő tehát a közép-íráni nyelvekben általánosan elterjedt szókészleti elemnek. Az a körülmény, hogy e kifejezés éppen a baktriaival szomszédos kelet-íráni nyelvekben ismeretlen, határozottan ellene szól annak, hogy létezését a baktriaiban feltegyük. Ezenkívül a *nambar-* ige mindig személyi alannyal kapcsolatban használatos, úgyhogy még ha számolhatnánk is meglétével a baktriaiban, akkor sem tehetnénk fel, hogy a *ΒΑΓΟΛΑΓΓΟ* szóra vonatkozhatna («szentély, amely tiszteletet adó» ?!). Ilyen módon tehát az egyedüli lehetőség az marad, hogy a *NAMOBAPTO* szót 'nevet viselő'-nek értelmezzük. Ebben az esetben is tisztázandó még, hogy egy szónak vagy kéttagú kifejezésnek kell-e felfognunk. Ezt a kérdést eldönti a *NAMOBAPTO* szó mondattani funkciója. A helyzet ugyanis az, hogy e szónak egyrészt a *KANHĀKI* genitivushoz kell birtokként, másrészt pedig a *KIPAO* igealakhoz állítmányi kiegészítőként tartoznia. Egy szó formájában a *NAMOBAPTO* kifejezés csak úgy tehetne eleget e két különböző funkciónak, ha főnév volna. Önmagában véve nyelvileg nem volna elképzelhetetlen, hogy egy **nāma-baraku-* 'névviselő' összetétel főnévvé fejlődjék, azonban a tárgyi összefüggés itt világosan melléknevet követel (mi lehetne «Kaniskának a névhordozója» mint főnév?). Így más lehetőség nem marad, mint hogy a *NAMOBAPTO* kifejezést két külön szónak értelmezzük, amelyek közül a *NAMO* 'név' a *KANHĀKI* genitivushoz tartozó birtok s ugyanakkor a *BAPTO* 'viselő' igenév tárgya, utóbbi pedig a *KIPAO* igealak állítmányi kiegészítője. Az első mondatnak tehát ezek alapján a következő értelmezését adhatjuk: «*EIAO MAIIZO MO* Kaniska Oanindo szentély, amelyet a Király Úr Kaniskának a nevét viselővé tett».

Az első mondatban így már csak az *EIAO MAIIZO MO* szavak jelentése és a «Kaniska Oanindo szentély» kifejezés pontos értelmezése maradt tisztázatlan. Mivel a főmondatban igei állítmány szemmel láthatólag nincsen, kézenfekvő a mondat végén álló «Kaniska Oanindo szentély» kifejezést névszói állítmánynak értelmeznünk. Nyilvánvaló már most, hogy ez az állítmány csak egy 'épület' jelentésű alanyra vonatkozhatik, s mivel a «Kaniska Oanindo

²⁷ HENNING megjegyzése: «Parth. *nmb-*, etc.» (id. m. 52) nyilvánvalóan csak véletlen elírás lehet, mert a szó sem az általa, sem a M. BOYCE által, sem a korábban publikált parthus szövegekben, sem pedig a parthus feliratokon nem fordul elő.

szentély» névszói állítmány specializált meghatározást tartalmaz, az sem lehet vitás, hogy az 'épület' jelentésű alany fogalmi körének szélesebbnek, kevésbé specializáltnak kell lennie, mint a *BAIOAAITTO* 'szentély' szóé. A mondat elején álló három szó közül mármost a *MAAIZO* szóról tehetjük fel leginkább, hogy a Surkh Kotal-i szentély-épületesoportot jelöli, mert különböző állítmányok alanyaként ez még számos helyen előfordul a feliratban. Mivel az első mondat tanúsága szerint az *EIAO MAAIZO MO* kifejezés pontosabban meghatározott jelentése «Kaniska Oanindo szentély», s a *MAAIZO* szó még hétszer, tehát átlagban minden harmadik sorban előfordul a feliratban, s mivel a felirat - kezdetéből következtetve — éppen a szentéllyel foglalkozik, nem lehet kétséges, hogy a feliratban leggyakrabban előforduló szónak a szentély-épületet kell jelölnie.

Ami a még fennmaradó *EIAO* és *MO* szavakat illeti, ezeknek aligha tulajdoníthatunk olyan értelmet, amely a *MAAIZO* szó jelentését lényegesen módosítaná, mert hiszen ezt a «Kaniska Oanindo szentély» névszói állítmány határozza meg közelebbről. Így legvalószínűbb arra gondolnunk, hogy az *EIAO* és a *MO* szavak mint mutatónévmás és mutató particula csak éppen mondattani szempontból teszik konkréttá a *MAAIZO* szó jelentését. Ennek megfelelően az egész mondatot következőképpen fordíthatjuk le: «Ez az épület itt a Kaniska Oanindo szentély, amelyet a Király Úr Kaniska nevének viselőjévé tett».

A *MAAIZO* szó általános értelmére vonatkozólag hasonló eredményre jutott Maricq és Henning is, s ugyancsak mutatónévmásnak értelmezik az *EIAO* szót is (Maricq helyes magyarázata szerint ~ avesztai *aēta-*, óperzsa *aīta-* stb. 'ez'). A *MO* szóra, a *MAAIZO* szó pontosabb értelmezésére és az egész mondat szerkezetének megítélésére vonatkozólag azonban már eltérő a felfogásuk. Maricq az *OANINAO* szóval fejezi be a mondatot, s így értelmezi: «Ceci est un édifice de moi, Kaniska le Victorieux». A *MO* szó szerinte az 1. szem. egyesszámú személyes névmás genitivusa, a *MAAIZO* szót pedig a saka *malysaka-*, a Zeda-i kharoštīhi feliraton előforduló *marjhaka-*, az örmény *marzpet* és *marzpet* méltóságnevek és a szogd *'mbrz* 'látogatás, vendéglátás' szó alapján kikövetkeztetett **marza-* 'ház' szóból magyarázza. Henning ezzel szemben a *KANHPKO OANINAO BAIOAAITTO* kifejezést nem névszói állítmánynak, hanem csak értelmezőnek fogja fel, s ennek megfelelően a *CIAO . . . KIPAO* mellékmondatot csak közbevetett mellékmondatnak tartja, amely után a főmondat még tovább folytatódik. Így fordítása a következő: «This acropolis, the Kaniska-Nicator sanctuary, which the lord, king Kaniska made name-bearing . . .». Henning felfogása szerint a *MO* szó enklitikus particula, amely voltaképpen a feliratban többször is előforduló *AMO* 'egyszermind, és' kötőszó rövid formája. A *MAAIZO* szót Henning összetételnek magyarázza és *AIZO* elemében az óiráni **dizā* 'erőd' szó baktriai megfelelőjét látja. Ami végül a «Kaniska Oanindo szentély» kifejezés pontosabb értelmezését illeti, Maricq és Henning véleménye megegyezik abban, hogy az *OANINAO* szót nem istennévnek, hanem Kaniska jelzőjének kell felfogni 'győző, győztes' jelentésben.

Mint láthatjuk, a felirat első mondatának értelmezése még számos problémát vet fel. Ezek közül aránylag könnyen megoldható a *MO* szó kérdése. Kétségtelen ugyanis, hogy Maricqnak erre vonatkozó magyarázata több okból is teljesen valószínűtlen. Elsősorban is a *MO* szó szórendi helyzete kizárja azt a lehetőséget, hogy enklitikus személyes névmás lehessen,²⁸ a hangsúlyos személyes névmás birtokos esete pedig — mint erre Henning rámutatott — csak **MANO* lehetne. Azután még ha feltennénk is, hogy e szórendi helyzetben az enklitikus személyes névmás is állhatna, a *MO* szó hangalakja akkor sem egyeztethető össze az enklitikus személyes névmás birtokos esetének várható alakjával (vö. Henning erre vonatkozó meggyőző érvelését). Végül a *MO* szó többi előfordulásainak a feliratban (ld. pl. *EIO MO CAO* 20. sor szembeállítva *EIO CAO*-val 12. sor) semmiképpen sem tulajdoníthatunk 1. szem. személyes névmási jelentést.

Így tehát csak az a szövegösszefüggésből adódó értelmezés állhatja meg a helyét, amely szerint a *MO* szó nyomatékosító enklitikus particula. Henningnek e szóra vonatkozó magyarázata azonban szintén nem lehet helyes. A *MO* szónak az óiráni **hama-* 'hasonló, ugyanaz' szóból való származtatása esetén ugyanis magyarázatlan marad a szókezdő *ha-* vagy *a-* eltűnése, mert a felirat nyelvében erre egyetlen példánk sincsen. Továbbá párhuzam nélkül állna az iráni nyelvekben a **hama-* szó enklitikus particulává való feltett fejlődése is. Végül a felirat szövegének Henningtől idézett két párhuzamos helye: *MAIZO MO ... BAOΛAΓTO* (1. sor) összehasonlítva a *MAAO AΓAΔO AMO BAOΛAΓTO* (11. sor) kifejezéssel, egyáltalán nem bizonyítja a két particula azonos eredetét. Az 1. sorban ugyanis a *MO* particula éppen csak nyomatékosabbá teszi az *EIAO MAIZO* kifejezést: «ez az épület itt», azonban a *BAOΛAΓTO* szóval semmiféle kapcsolatot nem létesít, ezt a *KANHPKO OANINΔO BAOΛAΓTO* kifejezés névszói állítmány jellege biztosítja. A 11. sorban viszont az *AMO* particula a *BAOΛAΓTO* szót kapcsolja az előzőkhöz: «ide jött s egyszersmind a szentélybe». Az idézett két részlet mondattani szerkezete s bennük a *MO* és *AMO* szavak funkciója tehát teljesen eltérő, úgyhogy a két hely összehasonlítása éppen ellene szól a két particula közös eredetének.

Ha így a javasolt magyarázatok egyike sem fogadható el, a *MO* particula mondattani funkciójának felismerése mégis lehetővé teszi eredetének tisztázását. Minden nehézség nélkül összevethetjük ugyanis az avesztai *mā* enklitikus particulával, amely a *gāθā*-kban gyakran szerepel az előtte álló szó kiemelésére. Hogy az avesztai *mā* mondattani funkciója azonos a baktriai *MO* szóéval, jól mutatja a következő példa: ... *ašahyā mā yavat isāi manyāi* (XLIII. Yasna 9) «*Aša*-ra akarok gondolni, amíg tudok». Jelentéstani szem-

²⁸ MARICQ megjegyzése (id. m. 355) «*mo* est apposé à *Κανηβκω*» teljesen érthetetlen, mert a nyelvi tényállás állításának éppen a fordítottja.

pontból tehát semmitem sem szól az ellen, hogy a baktriai *MO* particulát az avesztai *mā* megfelelőjének tartsuk. Hangtani szempontból szintén kifogástalan ez a magyarázat. Mint a kusán pénzfeliratok vizsgálatánál láttuk, a baktriaiban az óiráni *-a*, *-ā* és *-ī* tövű szavak egyaránt *-O* végződésel jelennek meg (vö. pl. *OAAO* < **Vāta-*, *APAOXPO* < **Arđvī vaχšā*, *OANINAO* < **Vanantī*).²⁹ Akár óiráni **mā*, akár pedig óiráni **ma* alakból³⁰ induljunk is ki tehát, a baktriaiban mindenképpen *MO* alaknak kell jelentkeznie. A baktriai *MO* particula egyezése az avesztai *mā* szóval igen figyelemre méltó nyelvi vonás, mert e szó az Avesztában csak a *gāθā*-kban fordul elő, az óperzsából pedig nem is ismerjük, általánosan elterjedt tehát már az óiráni nyelvekben sem lehetett, még kevésbé a középipirániakban. E particula már az Avesztában is archaikus nyelvi elem, amely, úgy látszik, a költői nyelvben őrződött meg. Felbukkanását a Surkh Kotal-i felirat nyelvében egyrészt úgy értékelhetjük tehát, mint a felirat emelkedett nyelvi formájának jelét, másrészt pedig mint olyan nyelvi vonást, amely a baktriai nyelvnek és az Aveszta nyelvének közeli kapcsolatáról tanúskodik.

Nem ütközik különösebb nehézségbe annak bizonyítása sem, hogy a felirat kezdetének mondattani szerkezetére vonatkozólag sem Maricqnak, sem Henningnek az elgondolása nem helytálló. Maricqnak az az elképzelése, hogy az első mondat az *OANINAO* szóval fejeződik be, a *MO* szóra vonatkozó magyarázatával együtt önmagától elesik, mert egyébként a következő abszurd mondatot kapnánk: «ez az épület itt a győztes Kaniška». Henningnek az a feltevése viszont, hogy az első mondat a második sorban a *KIPAO* szón túl is folytatódik, azért valószínűtlen, mert ebben a részben ismét előfordul a *MAAIZO* szó mint a *ΦΡΟΓΙΡΑΟ* állítmány alanya, ami teljesen indokolatlan, ha itt még az *EIAO MAAIZO* kezdetű mondat folytatódik.

Jóval bonyolultabb kérdés és részletesebb vizsgálatot igényel a *MAAIZO* szó magyarázata és a *KANHPOO OANINAO BAPOLAITTO* kifejezés pontosabb értelmezése.

II

Mint említettük, a *MAAIZO* szóra vonatkozólag Maricq azt a magyarázatot adta, hogy ez egy iráni **marza-* 'ház' szó megfelelője, Henning pedig *-AIZO* elemében az iráni *dizā* 'erőd' szót kereste, *MA-* elemét viszont magyarázat nélkül hagyta. Vegyük először Maricq magyarázatát vizsgálat alá. Hogy a **marza-* alakból várható **malza-* fejlemény (vö. saka *malysaka-*) és a Surkh Kotal-i *MAAIZO* közötti hangtani eltérést megmagyarázza, Maricq feltette, hogy ebben a szóban a *-AIZ-* betűcsoport az *-iz-* mássalhangzókapcsol-

²⁹ Ld. Acta Orient. Hung. 11 (1960) 200 sk.

³⁰ Már amennyiben elfogadjuk a *mā* szónak az óind *sma* particulával való összetételét.

lat jelölésére szolgál. Mivel azonban azt is megfigyelte, hogy a felirat nyelvében egyébként az óiráni *-rz-* hangkapcsolatnak *-PZ-* a folytatása (vö. pl. *BOPZO-* 21. sor), ezért úgy gondolta, hogy a *MAIIZO* szó egy saka nyelvjárásból való átvétel lehet. Ezzel kapcsolatban utalt arra, hogy a *MAIIZO* szóban az *-lz-* hangcsoportnak *-AIZ-* betűkkel való jelölése pontos párhuzama a saka *malysa-* szó ortográfiájának (*-lys-*). Természetesen Maricqnak ez a feltevése, hogy egy brāhmī írásos saka szónak az ortográfiáját is átvették volna a görög betűs baktriai írásba, teljesen valószínűtlen, hiszen aligha tehető fel, hogy a baktriai sakáknak lett volna brāhmī írásos írásbeliségük. Így érthető, hogy Henning is elutasítja ezt a magyarázatot (i. m. 49). Azt azonban esetleg fel lehetne tenni, hogy a *malysa-* szó valamelyik saka nyelvjárásban **maliza-* vá fejlődött, s ez került azután át a baktriaiába. Az egész kérdés tehát voltaképpen azon fordul meg, hogy kimutatható-e a sakában valójában a **malysa-* 'ház' szó. Henning ezt kétségbe vonja. A saka **malysa-* 'ház' szót ugyanis Maricq a saka *malysaka-* méltóságnevből következtette ki, amely az óind *grhapati-* (szószerint 'a ház ura') magas tiszttségnek a saka megjelölése. Henning azonban úgy gondolja, hogy a *-ka-* képző nem idézhet elő az alapszó jelentésében olyan mértékű változást, hogy a *malysaka-* méltóságnevet szószerint 'a ház ura' jelentésű lehetne, s így alapszavának egy **malysa-* 'ház' szót kellene feltennünk.

Ez az érvelés mindenképpen figyelemre méltó, de a *-ka-* képző funkciójának kérdése jóval bonyolultabb, hogysem egyértelműen eldönthetné a kérdést. Kétségtelen, hogy a *-ka-* képzőnek a középíráni nyelvekben leggyakrabban semmiféle funkciója nem ismerhető fel, egyáltalán nem módosítja az alapszó értelmét: vö. pl. *anōš* — *anōšak*, **anāp* (> újp. *nab*) — **anāpak* (> örmény *anapak*) stb. Ugyanakkor azonban az óiráni kortól kezdve megfigyelhetjük a *-ka-* képzőnek azt a funkcióját, hogy egy összetétel egyik tagjához járulva úgy módosítja az alapszó értelmét, hogy az lényegében véve az összetételhez hasonló jelentésűvé válik. Különösen az összetett nevek mellett figyelhetünk meg ilyen, *-ka-* képzővel továbbképzett rövidült alakokat. Ilyen többek közt **Spādaka-* ~ **Amaspāda-*, **Aspaka-* ~ **Baivaraspa-*, **Farnaka-* ~ **Aryafarnah-* stb.³¹ A *-ka-* képzőnek ezt a funkcióját megtaláljuk azonban foglalkozást jelölő összetételek rövidült alakjaiban is. Így magyarázhatjuk az óperzsa *ārštika-* szót ('lándzsás'), amely bizonyára egy összetétel, talán éppen az *arštibara-* 'lándzsahordó' szó rövidült alakja. Ebben az esetben a *-ka-* képző mindenesetre úgy módosítja az **aršti-* 'lándzsa' alapszó értelmét, hogy a képzett szó egy speciális fegyvernemhez tartozó harcst jelölhet. Valószínűleg ugyanígy foghatjuk fel az Eilerstől babilóni átírások alapján rekonstruált óperzsa **patifrasa-* és **frasaka-* 'vizsgálóbíró' méltóságnevek egymáshoz való

³¹ Ld. J. HARMATTA: Studies in the Language of the Iranian Tribes in South Russia. Budapest 1952. 31, 34, 41.

viszonyát is:³² az utóbbi az előző rövidült alakja *-ka-* képzős továbbképzésének tekinthető.

Hasonló eseteket ismerünk a középiráni nyelvekből is. Így ugyanilyen viszonyt tehetünk fel az örmény *pahapan* és *pahak* (mindkettő 'őr, őrszem') szavak között.³³ Ezek középpárthus **pāhrapān* és **pāhrak* alakokra vezethetők vissza, amelyek közül az első az óiráni **pāθra-* 'örzés, őrség' és a **pāna-* 'védő' szavaknak az összetétele, a második pedig a **pāθra-* szónak a *-ka-* képzős továbbképzése. Hasonló viszonyban állanak egymással az örmény *hambarapan* 'raktáros (tkp. raktárőrző)', *ambarapet* 'raktáros, raktárfőnök' és *hambarak* 'élelemkiosztó (tkp. raktáros)' szavak.³⁴ Ezek középiráni **hambārapān*, **hambārapat* és **hambārak* alakokra mennek vissza, amelyek közül az első kettő az óiráni **hampāra-* 'készlet, raktár' és a **pāna-* 'védő, őrző' ill. a **pati-* 'úr' szónak az összetétele, a harmadik pedig a **hampāra-* 'raktár' szó *-ka-* képzővel továbbképzett alakja. Utóbbit szintén úgy foghatjuk fel, mint az előzők rövidült és *-ka-* képzővel továbbképzett változatát. Mindezt figyelembe véve, kétségtelenül fennáll az a lehetőség, hogy a saka *malysaka-* méltóságnév egy feltehető **malysavatā-* < óiráni **marza-pati-* 'grhapati' méltóságnévnek legyen a rövidült és *-ka-* képzővel továbbképzett alakja. Henning érvelése tehát nem nyújt kellő alapot a feltett saka **malysa-* 'ház' szó létezésének kétségbevonására. Ahhoz, hogy a saka **malysa-* 'ház' szó létezésének kérdését eldönthessük, széleskörűen meg kell vizsgálnunk a vele kapcsolatba hozott adatokat.

A saka *malysaka-* szót szélesebb összefüggésbe először St. Konow állította. A Zeda-i kharoštī feliraton ugyanis előfordul egy olyan szó, amelynek hangalakja erősen emlékeztet a saka szóra. E felirat kezdete Konow kiadásában³⁵ következőképpen olvasható:

- 1 *saṃ X I Aṣaḍasa masasa di XX Utaraphaguṇe iše kṣuṇami*
- 2 *khade kue muroḍasa marjhakasa Kaniṣkasa rajami*

Fordítása:

- 1 «A 11. évben, Āṣāḍha hónap 20. napján, Uttaraphalgunában, ebben az időpontban
- 2 egy kút ásott a *muroḍa marjhaka*, Kaniška uralkodása alatt».

E feliratban — mint láthatjuk — két olyan kifejezés bukkan fel, amely egyébként sem a Kaniška uralkodása idejéből származó, sem pedig a korábbi vagy a későbbi kharoštī feliratokon nem fordul elő. Az első címet Konow a

³² W. EILERS: *Iranische Beamtennamen in der keilschriftlichen Überlieferung*. I. AfKM XXV. 5. Leipzig 1940. 41 skk.

³³ Ld. H. HÜBSCHMANN: *Armenische Grammatik*. I. Leipzig 1895. 217 sk.

³⁴ HÜBSCHMANN: *id.* m. 95, 178.

³⁵ Ld. KONOW: *Kharoštī Inscriptions*. Nr. 75. Ennek az érdekes feliratnak mind az olvasása, mind pedig az értelmezése több ponton helyesbítésre szorul. A felirat új feldolgozását rövidesen egy külön tanulmányban adom.

saka uralkodók *murunda-* 'úr' méltóságnevével vetette egybe, s úgy gondolta, hogy a *muroda* alak *muromda* helyett áll. Ez a magyarázat bizonyára helyes, legfeljebb csak annyiban szorul helyesbítésre, hogy a *muroda* szóban a második akşara nem *ro*-nak, hanem *ru*-nak olvasható. E betűnél ugyanis a kő fényképén elég jól kivehető az *u*-mátrá, az a bemélyedés viszont, amelyet Konow az *o*-mátrának gondolt, szemelláthatólag csak a kő kitöredezése. Hasonló, *o*-mátrá alakú kitöredezés figyelhető meg a következő *da* akşaranál is. E címet tehát minden bizonnyal *muruda*-nak kell olvasnunk, s ez az alak a kharosṭhī feliratok ortográfiájának megfelelően *murumda* helyett állhat. Így e cím hangalakja pontosan megfelel az Allahabad-i feliraton szereplő *murunda*- méltóság-névnek.

A *marjhaka* címben Konow a saka *malysaka*- szó régibb alakját vélte felismerni.³⁶ E saka szó a Maitreya-samitiben fordul elő a következő összefüggésben:

malysaki hāmāte ce dī śśāndo biśśa nyanā daiyi
*cā nā ni hīvyākā tti nāste rruṇḍā pājīnuvo ttuvīḍū*³⁷

«(a királynak) van *malysaka*-(ja), aki látja a föld alatt az összes kincseket, aki nem magának veszi el azokat, (hanem) a király kincstárába viszi át».

A *malysaka*- szó e szövegben a szanszkrit *grhapatī*- méltóságnévnek a fordítása, amelyet egy *cakravartin*- 'világ-uralkodó' udvarának hatodik *ratna*-ja visel. Konow e méltóságnév megjelenését a Zeda-i feliratban azzal a feltevéssel igyekezett magyarázni, hogy az a kusán királyt mint kincsben gazdag uralkodót akarja jellemezni, mint ahogy keleten a római császárt is olykor így képzelik el. Véleménye szerint Kaniska a párthusok felett aratott győzelme után vehette fel ezt a címet.

Konownak a Zeda-i felirat *marjhaka*- méltóságnévének és a saka *malysaka*-szónak az összefüggésére vonatkozó feltevését később H. W. Bailey kísérelte meg két alkalommal is³⁸ sokoldalúan alátámasztani és továbbépíteni. Bailey utalt elsősorban arra, hogy a saka *malysaka*- hangtörvényszerűen **marzaka*-alakra megy vissza (vö. *balysa*- 'Buddha' < **barza*-), s így pontos megfelelője a Zeda-i felirat *marjhaka*- alakjának. A saka **marzaka*- szót egy **marz*- 'öriz, felügyel' igető *-aka*- képzős származékának magyarázta. Mivel az óind *grhapatī*- a királyi háztartás vezetője, a királyi palota maiordomusa volt, így véleménye szerint a *marjhaka*- méltóságnév jelentése a Zeda-i feliratban 'ör' vagy 'felügyelő' lehetett. Emellett arra a lehetőségre is rámutat, hogy ez a szó esetleg a közismert *tratarā*- mellett a görög *σωτήρ* címnek egy másik visszaadása lehet, amely a görög szó eredeti 'fenntartó' jelentését fordítja le pontosan.

Az óind *grhapatī* méltóságnév egy másik iráni visszaadását, s egyben a saka *malysaka*- megfelelőjét vélte Bailey megtalálni a szogd *'nb'rzkr'k* szóban. Ez a Vessantara jätakában fordul elő mint Sibi király egyik minisztere funkciójának megjelölése. Az összefüggésből eléggé világosan kiderül, hogy az *'nb'rzkr'k* intézte a királyi háztartás ügyeit, s így funkciója lényegében meg-

³⁶ KONOW: Kharosṭhī Inscriptions. 143.

³⁷ E. LEUMANN: Maitreya-samiti, das Zukunftsideal der Buddhisten. Strassburg: 1919. 67.

³⁸ Adyar Library Bulletin, Vol. XX. 229 skk. és TrPhS 1956. 108 skk.

felelt a *grhapati*-énak. Bailey úgy gondolja, hogy az *'nb'rzkr'k* méltóságnév *'nb'rz* eleme **ham-marz-* alakra vezethető vissza, s ebben a **marz-* tő azonos lehet a saka *malysaka-* szó **marz-* alapigéjével. Ugyanebből az ige-tőből származtatja az örményben kimutatható *marzpet*, *mardpet* és *mařan* iráni jövevényszavakat is. Kiindulópontul egy **marza-* 'örzés, felügyelet' jelentésű névszót tesz fel, s ennek, valamint a *pati-* 'úr; hivatalnok' szónak az összetételeként magyarázza a *marzpet* és *mardpet* méltóságneveket. Mivel a *marzpet* szó az örmény forrásokban a *maypet* méltóságnévvel váltakozik, amelyet egy iráni **māya-pati-* 'asszonyok őrzője' jelentésű címre vezet vissza, így önként adódik az '(asszonyok) őrizetének hivatalnoka' értelmezése. Ezzel összhangban áll az is, hogy a *mardpet* méltóságnevet az egyik örmény forrás az 'eunuchok főnöke'-nek magyarázza. A két alak közül *marzpet* északnyugat-iráni, *mardpet* pedig délnyugat-iráni eredetű. A **marz-* ige-tő délnyugat-iráni **mardana-* > **mārana-* 'örzőhely' jelentésű feltett származékából magyarázza az örmény *mařan* 'raktárhelyiség' szót is. Végül a **marz-* tő *-s-* képzős **barš-/*marš-* vagy **barxš-/*marxš-* származékából vezeti le az oszét *āmbāxsun*, *nīmāxsun* 'elrejtteni' ige-t is, és úgy gondolja, hogy a kimutatott iráni **marz-/*barz-* 'öriz' ige-tő végső soron az i.-e. **bherqh-* 'öriz' tőre megy vissza.

Bailey szellemes fejtegetéseit és az általa feltett szókészleteti összefüggéseket Maricq csak annyiban módosította, hogy a *marjhaka-*, *malysaka-*, *'nb'rz*, *marzpet*, *mardpet* szavakat nem egy **marz-* 'öriz' ige-tőből származtatta, hanem egy **marza-* 'ház' jelentésű szóra vezette vissza, amelyet az óind *grhapati-* = saka *malysaka-* feltett jelentésbeli párhuzamosságából következtetett ki. Ezenkívül Hübschmann nyomán arra mutatott rá, hogy az örmény *marzpet* alak létezése kétséges, mert valószínűleg csak íráshiba részben *maypet*, részben pedig *mardpet* helyett (a *Marzpetakan* névben).

Mint láthatjuk, a saka **malysa-* 'ház' szó létezésének kérdése rendkívül szerteágazó, s egész sor más iráni szó magyarázatával függ szorosan össze. Maricq elgondolása mindenesetre egy bizonyítatlan és egyáltalán nem szükségyszerű előfeltevésen alapszik: azon, hogy az óind *grhapati-* 'ház ura' méltóságnév visszaadására használt iráni szavaknak is 'ház ura; maiordomus' eredeti jelentésűeknek kellett lenniük, s így egy 'ház' jelentésű alapszót kellett tartalmazniuk. Hogy ez az elméleti követelmény mennyire alaptalan, annak bemutatására elég utalnunk a Kambysést helyettesítő maiordomus, Gaumāta mágus Hérodotosnál fennmaradt *Patizeithés* (**Patixēithés*) névre ill. címére, amely bizonyára egy óperzsa **pati-xšāyaθiya-* 'király helyettese' méltóságnév görög átírása.³⁹ De rámutathatunk a szogd *'nb'rzkr'k* szóra is, amely kétségtelenül az óind *grhapati-* visszaadására szolgál, s ennek ellenére *'nb'rz* alapszava — még ha elfogadjuk is a *b'rz* 'ház' jelentését — semmi esetre sem jelenthet 'ház'-at. Természetesen mindez csak azt bizonyítja, hogy a saka **malysa-* szó nem feltétlenül 'ház' jelentésű, de nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy e szónak véletlenül éppen ez legyen a jelentése. Ezért egyenkint sorra meg kell vizsgálnunk a vele kapcsolatba hozott szavakat.

³⁹ Ld. J. MARQUART: Untersuchungen zur Geschichte von Eran. II. Leipzig 1905. 145 és FR. ALTHEIM: Literatur und Gesellschaft im ausgehenden Altertum. Halle/Saale 1950. 43.

1. *marjhaka-*

A Zeda-i felirat *marjhaka-* kifejezésének és a saka *malysaka-* méltóságnévnek az azonossága mind hangtani, mind jelentéstani szempontból annyira kézenfekvőnek látszott, hogy Konow erre vonatkozó feltevésének helyességét ez ideig még senki sem vonta kétségbe. Pedig ez az azonosítás, ha alaposabban megvizsgáljuk, valószínűtlennek, sőt teljességgel lehetetlennek bizonyul. A saka *malysaka-* méltóságnév jelentésének és az általa jelölt funkciónak a meghatározása ugyanis kétségtelenül helyes. Ha azonban a saka *malysaka-* az óind *grhapati-* megfelelője, akkor semmi esetre sem szerepelhet Kaniska címeként a Zeda-i feliratban. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy Kaniska uralkodói címe mellett még egy annál alantasabb, kifejezetten nem uralkodói címet is viselt volna. Vagy király volt már tehát Kaniska, és viselte az ezzel járó királyi címeiket — s hogy ez így volt, aliban nem kételkedhetünk, mert a Zeda-ival egy évből származó Sui Vihār-i feliraton már a *maharaja rajatiraja devaputra* titulátúrával szerepel —, vagy pedig még nem volt király, s csak a *marjhaka-* 'maiordomus' méltóságot viselte egy más uralkodó alatt. Ez az utóbbi feltevés azonban nyilvánvalóan képtelenség. Így a Zeda-i feliraton Kaniska *murū(m)ḍa* címe, amelyben a kusán vagy saka 'király' megjelölést kell látnunk, feltétlenül kizárja azt a lehetőséget, hogy a *marjhaka-* szót 'maiordomus'-nak értelmezzük. Bár tehát a Zeda-i felirat *marjhaka-* címe hangtanilag látszólag pontosan egyezik a saka *malysaka-* méltóságnévvel, tárgyi okokból a kettő azonosítását el kell utasítanunk.

A *marjhaka-* szó magyarázata nyilvánvalóan más irányban kell keresnünk. Ha a *murūḍasa marjhakasa Kaniskasa* kifejezést összehasonlítjuk Amgoka krórainai uralkodó *maharaya rayatirayasa mahamtasa jayamtasa dharmiyasa sacadhamasthidaṣa mahanuva maharaya amkvaḡa devaputrasa* «a nagykirálynak, a királyok királyának, a nagynak, a győzelmesnek, az igazságosnak, a jog alapján állónak, őfenségének, a nagykirálynak, Amgokának, az istenfiának a . . .» titulátúrájával,⁴⁰ akkor valószínűnek látszik, hogy a *murū(m)ḍa* 'király' cím és a *Kaniska* név között álló *marjhaka-* szó a *mahamta-*, *jayamta-*, *dharmiya-* stb. kifejezésekhez hasonló dicsőítő jelző a Zeda-i feliratban. Ezt szem előtt tartva kézenfekvő a saka szövegekben királyok megszólításaként vagy megnevezéseként gyakran előforduló *māde gyastā*,⁴¹ *miṣḍā gyastā*⁴² 'kegyelmes fenség' kifejezésre gondolnunk. E cím úgy látszik szerves része volt a khotani saka királyok titulátúrájának; így fordul elő többek közt a Stael-Holstein-tekeres szövegében: 33 *ṣi' kṣūnā miṣḍām gyastā hvamnā rrumḍā sarau viṣa' saṃbhatā* «ez a kegyes fenségnek, Khotan királyának, az oroszlának, Viša' Saṃbhavának az uralkodási éve».⁴³ De használatos e cím Buddha megszólításaként is: *māḍāna gyastu balya* «ó kegyes Buddha».⁴⁴ Mivel a belső-ázsiai, krórainai és khotani királyok titulátúrája történetileg nyilvánvalóan összefügg a kusán királyokéval, önként kínálkozik a Zeda-i felirat *marjhaka-* szavának a saka *māde*, *miṣḍā* kifejezéssel való összevetése és 'kegyes, kegyel-

⁴⁰ BOYER—RAPSON—SENART—NOBLE: Kharoṣṭhi Inscriptions. N° 579.

⁴¹ ST. KONOW: Saka Studies. Oslo 1932. 97.

⁴² M. J. DRESDEN: The Jātakastava or «Praise of the Buddhas former Births». Philadelphia 1955. 422.

⁴³ H. W. BAILEY: AM 2 (1951) 3.

⁴⁴ ST. KONOW: Zwölf Blätter einer Handschrift des Suvarṇabhāṣasūtra in Khotan-sakisch. SPAW Phil.-hist. Kl. Berlin 1935. 439, 442 stb.

mes' értelmezése. Valóban, tárgyi szempontból a *murudasa marjhakasa Kanis-kasa* szövegrészt minden nehézség nélkül értelmezhetjük «a kegyes királynak, Kaniskának» vagy «a királynak, a kegyes Kaniskának» jelentésben. Kérdés azonban, hogy a *marjhaka*- és a saka *māde* szavak között elképzelhető-e valamilyen nyelvi összefüggés.

A *māde*, *māṣḍe* szót a saka nyelv tanulmányozásának kezdetén E. Leumann az óind (védikus) *mīdhvas*- 'reichen Segen spendend, huldreich, gnädig' (Grassmann) szóval vetette össze.⁴⁵ Mivel a *mīdhvas*- igenév ugyanabból a tőből származik, mint a védikus *mīdha*- 'Kampf, Wettkampf, Kampfpreis' szó, amely az avesztai *mīžda*- 'Lohn; Gewinn, Vorteil' megfelelője, a saka *māde* szó Leumann elképzelése szerint végeredményben **mīžda*- alakra vezethető vissza. Leumannal szemben később St. Konow e saka szót az avesztai *marždika*-, *marždika*- 'sich erbarmend' szóval kapcsolta össze, s **mrždāh* alakra vezette vissza.⁴⁶ Konow ezt a magyarázatát élete végéig fenntartotta.⁴⁷ Konow elgondolását tette magáévá M. J. Dresden is, aki a *māde* szó *mīdāna* származékának előzményeként **mrždāna*- alakot tett fel,⁴⁸ míg H. W. Bailey legújabbán a saka szót az avesztai *mīžda*- 'Lohn' szóhoz kapcsolta, s ezzel lényegében véve Leumann magyarázatához tért vissza.⁴⁹

A helyzetet bonyolítja még az is, hogy a sakából egy másik szót is ismerünk, amely kapcsolatban állhat a tárgyalt szócsoporttal. Ez a *mulysdā* 'Milde, Mitleid, Teilnahme' szó, amelyet már E. Leumann **mrždi*- alakra vezetett vissza, azaz lényegében véve azonosnak tartott az avesztai *marždika*- 'Barmherzigkeit, Verzeihung, Gnade' főnév **mrždi*- alapszavával.⁵⁰ Leumannnak ezt a magyarázatát St. Konow is elfogadta, nála azonban sajtóságtos ellentmondást figyelhetünk meg e szó történetének tárgyalásában. Egyrészt ugyanis a *mulysdā* szót az avesztai *marždā*- 'verzeihen' igével veti össze,⁵¹ amelynek tövéből a *marždika*- szó is származik, másrészt azonban hangtörténeti fejlődésének tárgyalásakor **mržysatā* ill. **mržatyāh* alakra vezeteti vissza.⁵²

Mint láthatjuk, a *marjhaka*- szóval esetleg kapcsolatba hozható saka *māde*, *māṣḍe* és *mulysdā* szavak eredetének és egymáshoz való viszonyának kérdése egyáltalán nem tekinthető tisztázottnak. Ha e problémát tisztázni akarjuk, akkor mindenekelőtt a *māde* szó magyarázatait kell közelebbről megvizsgálnunk. E szó tőszóttagja a sakában a *māṣḍ*- (= **mīṣḍ*-) ill. a *mīṣḍ*- alakban jelenik meg. Kétségtelen, hogy ezt az alakot minden nehézség nélkül visszavezethetjük óiráni **mīžd*- alakra, mert a saka *braṣṭa*- < óiráni **frašta*- és saka *āysda* < óiráni **azdā* hangfejlődések analógiái alapján fel kell tennünk, hogy az óiráni *-žd*- hangcsoportnak a sakában *-ṣḍ*- (= *-žḍ*-) volt a hangtörvényszerű folytatása. Nem zárhatjuk ki azonban azt a lehetőséget sem, hogy a saka *māṣḍ*-/*mīṣḍ*- óiráni **mržd*- alakra megy vissza. H. W. Bailey hívta fel a figyelmet két olyan saka etimológiára, amelyben esetleg szintén számolhatunk az *-ržd*- hangcsoportban az *r* eltűnésével. Ezek közül az egyik a *vūda*-/*ūda*- 'covered with' szó, amelyet a **barz*- 'cover' tő **bržda*- participiumá-

⁴⁵ Zur nordarischen Sprache und Literatur. Strassburg 1912. 62, 72.

⁴⁶ Saka Studies. 42, 156.

⁴⁷ Primer of Khotanese Saka. Oslo 1949. 37, 119.

⁴⁸ The Jātakastava or «Praise of the Buddhas former Births». 483.

⁴⁹ Handbuch der Orientalistik. I. Abt. IV. Bd. I. Abschn. 137.

⁵⁰ Zur nordarischen Sprache und Literatur. 72 és Das nordarische (sakische) Lehrgedicht des Buddhismus. 3. Leipzig 1936. 485.

⁵¹ Saka Studies. 157 és Primer of Khotanese Saka. 120.

⁵² Saka Studies. 62 és Primer of Khotanese Saka. 31.

ból származtat, a másik pedig az *ūda-* 'grown up, old' szó, amelyet a **barz-* 'increase, grow up' ige **br̥žda-* igenevére vezet vissza.⁵³

Mindkét etimológia jó párhuzamot nyújtana a *māšd-* szóban feltehető *-r̥žd-* > *-šd-* > *-d-* fejlődéséhez, azonban van egy olyan nehézség, amely bizonytalanná teszi e szavaknak ezt a magyarázatát. Bailey valószínűleg arra gondolt, hogy e szavak part. perf. pass.-ában a Bartholomae-féle aspirata-törvény alapján mindkét *barz-* tőből **br̥žda-* alakot lehet feltenni. Ennek a feltevésnek azonban ellene szól az a körülmény, hogy a Bartholomae-féle aspirata-törvény hatásának nyomait a part. perf. pass. képzésénél már az óiráni nyelvekben is alig lehet kimutatni, a sakából pedig ez ideig nem is ismerünk rá biztos példát. Az óperzsában az idevágó példák: *duruxta-*, *basta-*, *gasta-* már az aspirata-törvény hatásának kiküszöbölését mutatják.⁵⁴ Az Avesztában még megfigyelhetők az aspirata-törvény hatásának nyomai, azonban ezek főleg olyan esetekre korlátozódnak, amelyekben a part. perf. pass.-ok vagy jelentés, vagy hangalak tekintetében annyira eltávolodtak alapigéjüktől, hogy annak származék-rendszeréből teljesen kiszakadtak. Az avesztai példák a következők:

1. *dərəwda-* 'Muskelbündel' < **dr̥bh-ta-*, vö. óind *dr̥bdha-*.
2. *varzda-* part. perf. pass. a *vard-* tőhöz, < **vr̥dh-ta-*, vö. óind *vr̥ddha-*.
3. *bazda-* 'beteg' a *band-* ige part. perf. pass.-a, < **b̥ndh-ta-*, ugyanakkor azonban a *band-* 'kötni' (< **bandh-*) ige part. perf. pass.-a már *basta-* < **b̥ndh-ta-*.
4. *uruzda-* part. perf. pass. a *raod-* 'nőni' tőhöz, < **rudh-ta-*, vö. óind *rūdhha-*. Mellette azonban megtaláljuk már az *urusta-* alakot is.
5. *uruzda-* part. perf. pass. a *raod-* 'visszatart' tőhöz, < **rudh-ta-*, vö. óind *ruddha-*. Mellette azonban megtalálható már az *urusta-* alak is.

Mint e példák mutatják, az aspirata-törvény hatásának kiküszöbölési folyamata az Aveszta nyelvben is erősen előrehaladt, és a part. perf. pass. esetében már csaknem befejezést nyert. A *-gh-* végződésű ige-töveknél az aspirata-törvény hatását már nem is tudjuk kimutatni a part. perf. pass. képzésében. Az idevágó példák:

- dīšta-* part. perf. pass. a *daēz-* tőhöz, < **digh-ta-*, vö. óind *digdha-*,
vašta- part. perf. pass. a *vaz-* tőhöz, < **vagh-ta-*, vö. óind *ūdha-*,
 arra engednek következtetni, hogy az ehhez a csoporthoz tartozó ige-töveknél az aspirata-törvény hatása már teljesen kiküszöbölődött.

Hasonló képet mutatnak a saka adatok is, s ez alapján véve természetes is, mert ha az aspirata-törvény hatása már az óiráni nyelvekben nagyrészt kiküszöbölődött, még kevésbé találhatjuk nyomait a középiráni korszakban. A sakából a következő példákat idézhetjük:

1. *rrāšta-* part. perf. pass. a **rr̥iys-* 'nyalni' tőhöz (vö. avesztai *raēz-*), < **ligh-ta-*, vö. óind *līdha-*.
2. *ayīšta-* 'unwalled' < **a-dīšta-*, a **d̥iys-* 'felhalmoz, falat emel' tő (vö. avesztai *daēz-*) part. perf. pass.-a, < **digh-ta-*, vö. óind *digdha-*.
3. *bašta-* part. perf. pass. a *bays-* 'to move, to bring' tőhöz (vö. avesztai *vaz-*), < **vagh-ta-*, vö. óind *ūdha-*.
4. *birašta-* és *harašta-* part. perf. pass.-ok a *birays-* 'elterjedni' és a *harays-* 'elterülni, meghajolni' (**vi-raz-* és **fra-raz-*) igékhez. Az ezekben

⁵³ JRAS 1954. 29 sk.

⁵⁴ Ld. R. G. KENT: Old Persian Grammar Text Lexicon. New Haven 1953. 78.

szereplő *raz- tövet összevethetjük az óind rah- '(el-, szét)választ' igével. Mivel a saka igék mediumban használatosak, a jelentéskéjlődés a következô lehetett: 'szétválík' → 'szétterül, szétterjed, elterül'. Így a -rašta- igenév rag'h-ta- alakra megy vissza, ill. mint analógiás úton létrejött új képzés ennek hangtörvényszerű óiráni vagy ósiráni *ražda- folytatását váltotta fel.

5. pajāšta- a pajāys- 'kér, kéreget, kap' ige part. perf. pass.-a. Ezt az igit *pati-jāz- alakra vezethetjük vissza, és összevethetjük az óind gāh- 'bemenni, behatolni, elmerülni' igével. A saka szó jelentése '(kéregetôként vhová) bemenni' értelemben való használatából fejlôdhetett ki. Így a -jāšta- igenév ebben az esetben is egy *g'āg'h-ta alak (vö. óind gādha-) eredeti *jāzda- folytatását szorította ki.

6. dāršta- 'megerôsített' part. perf. pass. a *draṃjs- 'megerôsít' igébôl (vö. avesztai drang- 'firmare'), < *dr̥g'hta-, vö. óind dr̥dha-. A dāršta- igenévtôl meg kell különböztetnünk a dārṣṣa- 'szilárd' szót (Leumann), amelyben az -ṣṣ- hangkapcsolat a ḍ tanúbizonyossága szerint másodlagosan jött létre. Így ennek az alaknak közvetlen elôzménye *draṣada- vagy *draṣṣada- lehetett, amelyet azután tovább *draṣṣata- alakra vezethetünk vissza. Ezt a drang- tó -s- képzôs alakja (<*dr̥g'h-s-) -ata- képzôs származékának foghatjuk fel, olyan képzés lehetett tehát, mint yazata-, surunvata-.

7. rrusta- part. perf. pass. a rrud- 'nôni' tóhoz (vö. avesztai raod-), < *rudh-ta-, vö. óind rūdha- és avesztai uruzda-, urusta-.

8. rrusta- part., perf. pass. a rrud- 'visszatart' igitôhöz, vö. avesztai raod-; < *rudh-ta-, vö. óind ruddha-, avesztai uruzda-, urusta-.

9. trāsta- a trāy- (*ati-rād-) ige part. perf. pass.-a ('védeni, megmen-teni', vö. avesztai rād- '(sich) bereit machen', óind rād- 'gelingen, vollenden, gewinnen'), < *rād-hta-, vö. óind rāddha-, avesztai rāsta-.

10. uysgusta- part. perf. pass. az uysgun- 'to open' tóhoz (*uz-gund-, vö. man. szogd 'γwnd- 'to cover'); < *gudh-ta-, vö. óind guh- 'elrejt, betakar', part. perf. pass. gūdha-.

11. justa- a juv- 'to fight' ige part. perf. pass.-a; < *yudh-ta-, vö. óind yudh- 'harcolni', part. perf. pass. yuddha-.

12. ttuvāsta- part. perf. pass. a ttuvāy- 'to carry across' tóhoz, *vadh-ta-.

13. busta- a bud- 'to understand' tó part. perf. pass.-a, < *budh-ta-, vö. óind buddha-.

14. basta- part. perf. pass. a ban- 'kötni' tóhoz, < *bndh-ta-, vö. avesztai basta-, ezzel szemben óind baddha-.

15. harasta- part. perf. pass. a haraṇ- 'dobni, leejteni' igitôhöz. Ezt *fra-rand- alakra vezethetjük vissza, és összevethetjük az óind radh-, randh- 'unterliegen, unterwerfen' igével. Tehát harasta- < *r̥ndh-ta-, vö. óind raddha-.

Mint láthatjuk, a saka példák teljesen egységes képet mutatnak, s ebbe szervesen beleilleszkednek a -bh-ra és -gh-ra végzôdô igitôvek part. perf. pass.-ai is. A sakában tehát elég nagyszámú nyelvi adat egyöntetű vallomása szerint már teljesen kiküszôbôlôdött a part. perf. pass. képzésében az aspirata-törvény hatása. Egy olyan szót ismerünk csak, amely látszólag megôrizte az aspirata-törvény nyomait. Ez a baṣṣa- 'bűn' szó, amelyet E. Leumann írja *baṣṣayakā-, Konow pedig óiráni *baṣṣayakā- alakra vezetett vissza, tehát az avesztai baṣṣa- 'beteg' (< *b̥ndh-ta-) szóval hozták kapcsolatba.⁵⁵ Ebben az

⁵⁵ E. LEUMANN: Das nordarische (sakische) Leergedicht des Buddhismus. 471, St. Konow: Saka Studies. 123.

esetben feltehetnénk, hogy a *bazda-* igenév jelentése tekintetében annyira eltávolodott a *band-* alapigétől, hogy az analógia útján létrejött új **basta-* part. perf. pass. mellett mint önálló szó továbbra is fennmaradt. A főnehézség e szóval kapcsolatban azonban éppen az, hogy a 'beteg' → 'bűnös; bűn' jelentésfejlődés egyáltalán nem kényszerítő, sőt egyenesen valószínűtlen. Ez a jelentésfejlődés ugyanis olyan szemléletet tételez fel, amely szerint minden betegség valamilyen bűn következménye, azaz minden beteg ember — bűnös ember. Természetesen az indo-irániaknál is megtaláljuk azt a képzetet, hogy a bűn büntetése valamilyen betegség is lehet.⁵⁶ Az azonban sem az indeknél, sem az irániaknál nem mutatható ki, hogy a betegségek okának mindig valamilyen bűnt tartottak volna, tehát, hogy a beteg ember elképzelésük szerint általában bűnös lett volna.

Így bizonyára helyesebb a saka *baśdaā-* 'bűn' szót a középperzsa *bazay* (*bēk*) 'bűn', man. pártus *bazay* (*bzg*) 'bűnös; bűn' szavakhoz kapcsolnunk. Ebben az esetben a *baśdaā-* alakot **bazyatakā-* előzményre vezethetjük vissza, amelyből azután **baśadaγā-* közbenső fokon keresztül **baśdaā-*, saka ortográfiában *baśdaā-* fejlődött. E hangfejlődés pontos párhuzamát figyelhetjük meg a *daśde* szó esetében is, amely óiráni **daγyatai* alak fejleménye.⁵⁷

A saka *baśdaā-* szó sem jelent tehát kivételt az alól a megállapítás alól, hogy a sakában az aspirata-törvény hatása a part. perf. pass. képzésénél már teljesen kiküszöbölődött. Természetesen továbbra is fennáll az a lehetőség, hogy valamilyik igének önálló névszóvá vált part. perf. pass.-a az aspirata-törvény nyomát bizonyos formában megőrizte. Azonban mindenestre a két **barz-* tőnek az avesztai adatok tanúbizonysága szerint már az óirániiban is csak **bršta-* part. perf. pass.-i alakját tehetjük fel, amelynek fejleménye a sakában viszont csak **bulsta-*, esetleg **bālsta-* lehetne. Következésképpen az *ūda-* 'befedett' és az *ūda-* 'felőtt, öreg' szavaknak **bržda-* alakra való visszavezetése elesik, s így e szavak hangfejlődésére mint párhuzamra a *māšde* 'kegyes' szó magyarázatánál nem hivatkozhatunk.

Az *ūda-* 'befedett' szó esetében legcélszerűbbnek látszik visszatérni Bailey eredeti magyarázatához,⁵⁸ amely szerint ezt az alakot a *var-* 'befed, véd' ige **vrta-* (vö. óind *vrta-*) part. perf. pass.-ára vezethetjük vissza. A **vrta-* alakból a sakában **vurta-*, ebből pedig *vūda-* > *ūda-* fejlődhetett. Az *ū* hosszúságának megmagyarázása céljából nem szükséges **ava-vrta-* alakot feltennünk, mert mint a *pāda-* 'teli' < **prta-* szó hangfejlődésének párhuzama mutatja, a magánhangzó megnyúlása e nélkül is bekövetkeztetett.

Ami már most az *ūda-* 'felőtt, öreg' szót illeti, ezzel kapcsolatban gondolhatunk esetleg a **vard-* 'növel, felnevel' ige **vrzda-* 'felőtt' part. perf. pass.-ára (vö. avesztai *varzda-*). Ebben az esetben fel kellene tennünk, hogy a *vard-* igének ez a származéka igen korán, még az aspirata-törvény hatásának teljes kiküszöbölését megelőző időben, 'felőtt, öreg' jelentésben önálló szóvá fejlődött, s elvesztette kapcsolatát az ige többi származékainak rendszerével, s így az újonnan létrejött **vrsta-* part. perf. pass. mellett is fennmaradt. Ennek a feltevésnek reális lehetőségét mutatja egyrészt az a tény, hogy a *vard-* igének

⁵⁶ Ld. pl. H. OLDENBERG: Die Religion des Veda.³⁻⁴ Stuttgart—Berlin 1923. 297. Vö. azonban 291.

⁵⁷ Ld. St. KONOW: Primer of Khotanese Saka. Oslo 1949. 18.

⁵⁸ JRAS 1942. 27. — M. J. DRESDEN: The Jātakastava or «Praise of the Buddhas former Births». 470 utalási módja arra enged következtetni, hogy ő is BAILEY korábbi magyarázatát tartja helyesnek.

ezt a régi part. perf. pass.-i alakját még az Avesztában is megtaláljuk, s mint idézett példánk mutatják, a *-dh-* végű igetöveknél jóval később fejeződött be az aspirata-törvény hatásának kiküszöbölése, mint a *-gh* végűeknél. Másrészt a **vrzda-* igenév önálló szóvá való fejlődéséhez kitűnő párhuzamot nyújt óind megfelelője, amelynek esetében ez a folyamat szintén lejtársódott: *vrddha-* m. és *vrddhā-* f. 'Greis, Greisin; älterer Nachkomme'.

A sakában a **vrzda-* alakból **vurzda-* fejlődhetett, amelyből az *r* a *z* cerebralizációja után eltűnt (vö. az *-rz-* > *-ž-* fejlődést pl. a sangleči-iškaš-miban⁵⁹). Így az óiráni **vrzda-* igenévből a sakában **vužda-* (saka ortográfiában **vušda-*) keletkezhetett, amelyből azután már a **vūda-* > *ūda-* alak fejlődése a *māšde* > *māde* szó párhuzama alapján könnyen magyarázható.

A **mržd-* > *mīd-* fejlődés párhuzamául tehát nagy valószínűséggel hivatkozhatunk a **vrzda-* > *ūda-* 'felőtt, öreg' szóra. Ugyancsak az *-r-* eltűnését figyelhetjük meg a *spātaka-* 'virág' szóban, amely **spitaka-* < **spiṣṭaka-* < **spīṣṭaka-* közbenső fokokon keresztül **spīṣṭaka-* alakra megy vissza. További példát nyújt az *-r-* eltűnésére a *pūša-* 'olvasni' ige, amely Konow nyilvánvalóan helyes magyarázata szerint óiráni **pati-prsya-* alakból származik (vö. óperzsa *pati-parsa-* = *pati-prsa-* 'olvasni'). A **pati-prsya-* alakból a saka *pūša-* létrejöttét a következőképpen rekonstruálhatjuk: **pati-prsya-* > **padiβursya-* > **pavušya-* > **pvuša-* > *pūša-*. E példák alapján ítélve a *māšd-* szót nemcsak **mīžd-* alakból származtathatjuk, hanem ugyanolyan joggal visszavezethetjük a **mržd-* tőre is. Hogy az egyformán lehetséges két magyarázat közül melyik mégis a helyesebb, annak eldöntéséhez további támpontokra van szükségünk. Erre a célra önként kínálkozik a szó tőképzésének vizsgálata. A *māšde* nominatívusi alak eléggé elszigetelten áll a saka névszóragozásban, és az **ahuramazdāh* alakra visszamenő *urmaysde* nominatívus alapján Konow kétségtelenül helyesen rekonstruálta eredeti tőalakját **mrždāh* formában.⁶⁰ Ez az alak egy **mrždā-* tőnek *-ah-* képzővel bővült származéka, amely eléggé ritka típust képvisel mind az óiráni, mind pedig az óind szóképzésben. Az Avesztából párhuzamul a *dāh-* (**dā-ah-*) 'ajándék' és a *yāh-* (**yā-ah-*) 'krízis, fordulópont', az óindból pedig a *jñās-* (**jñā-as-*) 'rokon', *bhās-* (**bhā-as-*) 'fény', *dās-* (**dā-as-*) 'ajándék' szavakat idézhetjük.⁶¹ Természetesen a *māšde* szó előzményeként hangtörténeti szempontból **mīždāh-* alakot is feltehetnénk, úgyhogy a szóképzés önmagában véve még nem dönti el a problémát, hogy melyik tőből származtassuk a saka alakot. Döntő súllyal esik ezzel szemben számításba az alapszó tőalakja. Az ilyen típusú származékszavakban ugyanis, mint láttuk, az *-ah-* (< **-as-*) képző *-ā-* tövű alapszóhoz járul. Ha a *māšde* szónak **mrždāh-* előzményét tesszük fel, ilyen alapszót az óirániiban az avesztai *mərəždā-* 'verzeihen' ige formájában ki is tudunk mutatni. Viszont a **mīždāh-* előzmény esetében egy **mīždā-* alapszó létezése semmiképp sem igazolható, mert az avesztai *mīžda-*, az óind *mīdha-* és *mīdhvas-* alapján csak **mīžd-* vagy **mīžda-* alapalakot tehetünk fel. Így mindaddig, amíg az óirániiban egy **mīždā-* alak létezését valószínűvé nem tudjuk tenni, a saka *māšde* szót helyesebb a **mrždā-* 'megbocsátani' ige **mrždāh-* 'megbocsátó, kegyes, kegyelmes' származéka folytatásának tekintenünk.

⁵⁹ G. MORGENSTIERNE: Indo-Iranian Frontier Languages. II. Oslo 1938. 320.

⁶⁰ A **mrždāh* alak (**mrždāh* helyett) KONOWNÁL bizonyára csak elnézés következménye.

⁶¹ Ld. H. REICHEL: Awestisches Elementarbuch. Heidelberg 1909. 151. J. WACKER-NAGEL—A. DEBRUNNER: Altindische Grammatik. Bd. II, 2. Göttingen 1954. 235.

Kérdés mármost, milyen kapcsolatban áll a *māṣḍe* szó a *mulysdā* főnévvel, amelyet Leumann és részben Konow is szintén a **mržd-* tövel hoztak összefüggésbe. Ha meggondoljuk, hogy e magyarázat szerint a **mržd-* tőnek a sakában egyszerre kétféle folytatását, **miṣḍ-*et és **mulzd-*ot kellene feltennünk, akkor egyszerre megértjük Konow sajátos ingadozását a *mulysdā* szó magyarázatában. Egyrészt bizonyára látta ugyanis, hogy jelentéstani szempontból e saka szó a **mržd-* 'megbocsátani' tövel hozható legkönnyebben kapcsolatba, másrészt viszont aligha kerülte el a figyelmét, hogy a *mulysdā* alak nem egyeztethető össze a **mržd-* > *māṣḍ-* fejlődéssel. E nehézséget úgy igyekezett megoldani, hogy a *mulysdā* szóban a *-lysd-* hangcsoportot másodlagosnak tekintette. Mivel a sakában az óiráni *-rz-* folytatása *-lys-* s ez másodlagos érintkezésben a rákövetkező szótag mássalhangzójával változatlan marad (vö. pl. saka *mulysga-* < **mrzuka-* és saka *dārysde* < **drajatai*), ezért a *mulysdā* alakot először **mrzatā* előzményre vezette vissza, majd amikor észrevette, hogy ebből a szó *mulṣde* genitivusa nem magyarázható meg, akkor ezt előbb a *-ti-* tövek hatásával magyarázta, végül pedig előzményének régi *-i-* tövet tett fel, s a genitívust **mrzatyāh* alakból származtatta. Természetesen így ellentmondás keletkezett a szó hangtörténeti rekonstrukciója és az avesztai *mərəzdā-* tövel való kapcsolatának feltevése között. Ma már nincs módunkban tisztázni, hogy Konow hogyan képzelte el ennek az ellentmondásnak a feloldását, csak a tényt állapíthatjuk meg, hogy ez a kettősség a *mulysdā* szóra vonatkozó elgondolását 1932-től, a Saka Studies megjelenésétől kezdve 1948-ban bekövetkezett haláláig (az 1949-ben megjelent «Primer of Khotanese Saka» c. munkájáig) végigkísérte.

Konownak kétségtelenül igaza volt abban, hogy az *-lysd-* hangcsoportot nem tekintette a sakában az óiráni *-rzd-* folytatásának, mert — mint láttuk — ennek valószínűleg *-ṣḍ-* a fejleménye. Az *-lysd-* hangcsoport általában ritkán fordul elő a sakában. A *mulysdā* szón kívül megtaláljuk még a *hālysdā* 'jelen levő, kéznél levő' melléknévben. Ebben az *-lys-* hangcsoport eredeti *-rz-*re mutat, így alapszóként **harz-* tövet tehetünk fel, amelyet összevethetünk az avesztai *harz-* '(el-, át)enged', óind *sarj-* '(át)enged, (oda)nyújt, megszerez' igével.⁶² Ennek a megfelelőjét a sakában egyelőre ugyan még nem sikerült kimutatni (a különböző igékben, mint *āhalj-*, *nihalj-*, *prahalj-* szereplő *-halj-* tő a hozzá tartozó part perf. pass.-ok hangalakjának tanúbizonysága szerint nem lehet az óiráni **harz-* tő folytatása), azonban a **harz-* tő olyan általánosan elterjedt az indoírani nyelvekben, hogy meglétét a sakában enélkül is nyugodtan feltehetjük. Így a *hālysdā* szót a **harz-* ige **harz-ata-* 'odanyújtható, megszerezhető, kéznél levő' származékára vezethetjük vissza, amely az óiráni nyelvekben jólismert szóképzéstípust képvisel (vö. avesztai *yaz-ata-*, *surunv-ata-* stb.). Az óiráni **harzata-* alakból a sakában hangtörvényszerűen **halzada-*, majd pedig **halzda-*, **hizda-*, **hizda-*, saka ortográfiában *hālysda-* fejlődött.

A *hālysdā* szó hangfejlődésének párhuzama alapján ítélve Konow helyesen rekonstruálta a *mulysdā* szó előzményét **mrzatā*, ill. **mrzatyāh* alakban. Ha azonban elfogadjuk ezt a magyarázatot, akkor két további

⁶² E. LEUMANN: Das nordarische (sakische) Lehrgedicht des Buddhismus. 525 a *hālysdā* szót *hāysdā* alakváltozata alapján az óind *siddha-* szóval vetette össze. Ebben az esetben óiráni **hizda-* alakból kellene kiindulnunk. Azonban a szó *hālysda-* és *hī'ysda-* alakváltozatai és *hālysdamjsia-*, *hālysdamjsua-* származéka amellet szólnak, hogy az *-l-*et tartalmazó alak az eredetibb.

következménnyel is számolnunk kell: 1. a *mulysdä* szót elszakítjuk a *mäsde* alaktól, amellyel pedig jelentés tekintetében szorosan összefügg, és 2. fel kell tennünk, hogy a sakában a **mržd-* 'kegyesnek lenni, megbocsátani' tő mellett létezett egy **mrz-* tő is azonos vagy hasonló jelentésben. Már régen felmerült az a gondolat, hogy a **mržd-* ige voltaképpen egy **mrz-* tő -d-vel bővült származéka, s hogy ez utóbbi azonos a *marz-* 'érint, simogat' igével, ill. hogy egyes iráni nyelvekben, így az újperzsában az *amorzidän* 'megbocsátani' (< középperzsa *āmurzīdan*) igében a **mržd-* tő mellett önállóan is tovább él.⁶³ Ami ennek az elgondolásnak az első részét illeti, kétségtelenül fennáll annak a lehetősége, hogy a **mržd-* ige a **mrz-* tő származéka legyen, s hogy ez utóbbit azonosítsuk a *marz-* 'érint, simogat' igével. Annak azonban, hogy a **mržd-* 'megbocsátani' tő mellett párhuzamosan még egy azonos jelentésű **mrz-* ige is létezett volna, határozottan ellene szól az a körülmény, hogy e két alakot egymás mellett sem az óindben, sem pedig az iráni nyelvekben nem tudjuk kimutatni. Valószínűtlen ez a feltevés azért is, mert a **mrz-* tő -d-vel való bővülése az óind *mrđ-* ige tanúbizonyossága szerint még az indo-iráni korszakban ment végbe, és semmi nyoma sincs annak, hogy a 'megbocsátani' jelentés kifejlődése a **mrz-* alapigénél is bekövetkezett volna.

Végül kétségtelenül igaza volt Henningnek akkor, amikor a man. középperzsa *mwrz-* igét (praes. pass. *mwrzyh-*, part. perf. pass. *mwrzyd*, 'mwrzyd, vö. még 'n'mwrzyq 'könyörtelen', 'n'mwrzygyh 'könyörtelenség') óiráni **mržd-* alakra vezette vissza,⁶⁴ nem pedig **mrz-*-ra, mint ahogy Bartholomae gondolta. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a középperzsa *murz-*, újperzsa *morz-* tő csak látszólag támogatja egy óiráni **mrz-* 'megkönyörülni' ige feltevését. Óiráni **mrz-* alaknak a folytatása ugyanis az óperzsában **mard-* ill. **mrđ-*, a középperzsában pedig **mul-* lenne. Jó párhuzamot nyújt ehhez a fejlődéshez az óiráni **marz-* 'érint, simogat' ige folytatása a középperzsában, ahol *māl-* (*mālišn* 'simogatás'), és az újperzsában, ahol *malidän* (< **mātidan*) alakot találunk. A *murz-* alak a középperzsában tehát csak abban az esetben képviselhetné az óiráni **mrz-* fejleményét, ha feltennénk, hogy nem eredeti perzsa alak, hanem kölcsönszó az északnyugat-irániból (párthusból), amelyben az óiráni -rz- hangcsoport változatlan formában megmaradt. Ám ezt a lehetőséget kizárja az a körülmény, hogy a párthusban sincs nyoma a feltett **mrz-* 'megkönyörülni' igének, hanem csak a **mržd-* alak folytatása mutatható ki az *'mwjd* 'könyörület' névszóban, s az ebből és a *kyrdn* 'tenni, csinálni' igéből képzett *'mwjd kyrdn* igei perifrázis használatos 'megkönyörülni' jelentésben.⁶⁵ A párthus alak a *hw'mwžd* összetételben jövevénytőlként a man. középperzsába is behatolt.⁶⁶ Mindezek alapján a középperzsa *murz-* alakot csak az óiráni **mržd-* tőből származtathatjuk. A **mržd-*, pontosabban **mržd-* vagy **mržd-* alakban a *d* az előtte álló *ž* (*ž*) hatására valószínűleg palatalizálódott, majd affrikátává alakult át, végül pedig egybeolvadt vele. A fejlődést tehát így képzelhetjük el: **mržd-* > **mržd-* > **murždž-* > **murzz-* > **murz-*.

Következésképpen a saka *mulysdä* szót — bármennyire kézenfekvő volna is hangtörténeti szempontból — nem vezethetjük **mrzatā*/**mrzatyāh*

⁶³ Ld. pl. CHR. BARTHOLOMAE: Altiranisches Wörterbuch. Strassburg 1904. 1175.

⁶⁴ W. HENNING: ZII 9 (1932) 168 sk.

⁶⁵ W. LENTZ: ZII 4 (1926) 262; F. C. ANDREAS—W. HENNING: Mitteliranische Manichaica aus Chinesisch-Turkestan. SPAW 1934. 880.

⁶⁶ Ld. HENNING: ZII 9 (1932) 169.

alakra vissza, mert semmi támpontunk sincs arra, hogy az indo-iráni nyelvekben egy 'megbocsátani' jelentésű **mrz-* tő létezett volna. Így szemmel láthatólag nem marad más lehetőség a *mulysdā* szó magyarázatára hátra, mint az, amelyet már E. Leumann felvetett⁶⁷ s legutóbb H. W. Bailey⁶⁸ is képviselt: a **mržd-* 'megbocsátani' tőből való származtatás. A kérdés csak az, hogyan magyarázható ennek a hangcsoportnak két teljesen különböző fejleménye a sakában. A **mrždāh* > **māṣḍe* hangfejlődés döntő tényezője az *r* cerebralizáló hatása volt. Ugyanezt a jelenséget más esetekben is megfigyelhettük, így az *-rzd-* és az *-rsy-* hangcsoportban, s hangtörvényszerűen jelentkezik az *-rt-* hangkapcsolatban is, amelynek *-d-* a folytatása. Az *r*-nek ezt a cerebralizáló hatását azonban ugyanakkor más hangkapcsolatokban nem észlelhetjük. A *mulysdā* szó magyarázata szempontjából fontos eseteket a következőképpen tekinthetjük át:

- *-*rs-* > *-ls-*, vö. *puls-* 'kérdezni' < **prs-*
- *-*rš-* > ? , nincs biztos példánk rá⁶⁹
- *-*rz-* > *-lys-*, vö. *mulysga-* 'rövid' < **mrzuka-*
- *-*rj-* > *-ljs-*, vö. *buljsaā-* 'kiválóság, érdem' < **brj-*
- *-*rst* > *-lst-*, vö. *patāḷsta-*, a *patāḷ-* 'elvágni' ige part. perf. pass.-a < **pati-krsta-*
- *-*ršt-* > *-lst-*, vö. *nimalsta-*, a *nimalys-* 'dörzsöl' ige part. perf. pass.-a < **ni-maršta-*⁷⁰
- *-*rzd-* > *-ṣḍ-*, vö. *ūḍa-* 'felnőtt, öreg' < **vrzda-*⁷¹
- *-*ržd-* > *-ṣḍ-*, vö. *māṣḍe* 'kegyes' < **mrždāh*

⁶⁷ Zur nordarischen Sprache und Literatur. 72; Das nordarische (sakische) Lehrgedicht des Buddhismus. 485.

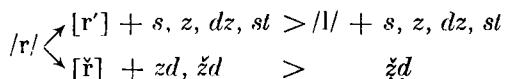
⁶⁸ TPhS 1956. 114.

⁶⁹ Az óiráni *-rš-* hangkapcsolat saka folytatására két szó jöhetne számításba. Az egyik a *darrāva-* 'bátorság' szó, amely kétségtelenül az óiráni **dars-* 'bátornak lenni' tő származéka. Azonban KONOW (Primer of Khotanese Saka. 36) bizonyára helyesen vezeti ezt a szót óiráni **dršnava-* alakra vissza (vö. óind *dhṛṣṇu-* 'bátor, merész'). A másik a *hāmura-* 'feledés' szó, amelyet E. LEUMANN magyarázatával szemben (Das nordarische (sakische) Lehrgedicht des Buddhismus. 523: < **a-smara-*) H. W. BAILEY meggyőzően vezetett vissza a **frāmarš-* 'felejteni' tőre (BSOS 9 (1937) 78 és Handbuch der Orientalistik. I. Abt. IV. Bd. 1. Abschn. 141). Kérdés azonban, hogy e tőnek milyen származékából keletkezett a saka *hāmura-* alak. Kevésbé valószínű, hogy előzménye egy **frāmarša-* alak lett volna, inkább a *yasna-*, *taršna-* képzéstípusnak megfelelő **frāmaršna-* származéka gondolhatnánk, amelynek a sakában hangtörvényszerűen **hāmura-*, *hāmura-* felelhet meg.

⁷⁰ Így az olyan etimológiákat, amelyek az *-ršt-* hangcsoportnak más folytatását tételezik fel, már eleve gyanúsak kell tartanunk. Ilyen a saka *pūmūḍa* 'elnyűtt, hervadt' szó magyarázata. Ezt a szót H. W. BAILEY **pati-mrž-ta-* (BSOS 9 (1937) 77), ST. KONOW pedig **patimršta-* (Primer of Khotanese Saka. 22) alakra vezette vissza. E szó azonban nyilvánvalóan az indo-iráni **mrā-/mūr-* 'hervadni' tővel (vö. óind *māyatī* 'hervad', part. perf. pass. *mlāta-* és *mūrna-*, avesztai *mṛāta-* 'weich gemacht, gegerbt') függ össze, s **pati-mūrta-*, esetleg analogikusan létrejött **pati-mrta-* alakra kell visszavezetnünk. Hasonlóan kell megítélnünk a *vamūḍa-* 'elmenekült' szót is, amelyet ugyancsak BAILEY (i. h.) **mrž-ta-* alakra vezetett vissza. Ezzel kapcsolatban is kézenfekvő a **mrā-/mūr-tōre* gondolni, amelynek *pari-mlā-* igei összetétele az óindben 'tovatűnni' jelentésű. Így a saka *vamūḍa-* 'elmenekült' szót legvalószínűbben óiráni **ava-mūrta-* vagy esetleg **ava-mrta-* 'tovatűnt, elmenekült' alakból magyarázhatjuk.

⁷¹ Ettől eltérő hangfejlődést mutatna a saka *aysdau* 'fiatal' szó, amelyet H. W. BAILEY (BSOS 9 (1937) 75) és ST. KONOW (Primer of Khotanese Saka. 20) az *alysānaa-* 'ifjú' szóhoz kapcsolta és **ardāvan-* alakra vezettek vissza. Nem világos azonban, hogyan képzelik el a két szó kapcsolatát, ha az *alysānaa-* szó, mint KONOW kétségtelenül

Mint ebből az összeállításból láthatjuk, az *-r-* folytatásai a sakában a szóban forgó hangcsoportokban határozott rendszert mutatnak. Az első csoportban, amely az *r* + dentalis/alveolaris spirans vagy affrikáta hangkapcsolatokat foglalja magában, az *r*-ből egységesen *l* fejlődött. A második csoportban viszont érdekes kettősséget figyelhetünk meg. Az *-rst/-ršt-* hangkapcsolatban az *r*-ből szintén *l* lett, s az *št* az *st*-vel esett össze. Ezzel szemben az *-rzd/-ržd-* hangkapcsolatban az *r* a *-zd/-žd-* cerebralizálása után eltűnt, e két hangcsoport pedig *-žd*-vé fejlődött. Mivel azokban a hangkapcsolatokban, amelyekben az *r*-ből *l* lett, a kísérő hangoknak a dentális képzés irányában való eltolódását figyelhetjük meg (*š* > *s*, *ř* > *js*), ugyanakkor viszont azokban az esetekben, amikor az *r* eltűnt, a megmaradt hangcsoport cerebralissá vált, kézenfekvő az a feltevés, hogy a sakában a fonetikai helyzetnek megfelelően az */r/* fonémnek két változata fejlődött. A dentalis *s*, *z*, *dz*, *st* előtt valószínűleg előlképzett, palatális [r'] fonémváltozat jött létre, amelyből mint más nyelvek hasonló hangváltozásai bizonyítják — könnyen fejlődhetett dentális *l*. Ezzel szemben *-zd/-žd-* előtt az */r/* fonémnek kakuminális vagy spirantizált változata, [ř] vagy [ṛ̌] keletkezhetett, amely fonetikai sajátosságainál fogva könnyen asszimilálódhatott teljesen a rákövetkező *ž*-hez. Ezt az egész folyamatot áttekinthetően a következőképpen ábrázolhatjuk:

Ebben az összefüggésben egyszerre világossá válik, hogy a *mulysdā* szóban az *r* hang *l*-lé és az alveolaris *ž* dentalis *z*-vé való változása szoros összefüggésben áll egymással. Csak úgy képzelhetjük el ugyanis a **mržd-* alakból a várható **mižd-* helyett a **mulzd-* hangsor létrejöttét, hogy az */r/* fonémnek ebben az esetben valamilyen oknál fogva nem réshangszerű vagy kakuminális [ř]/[ṛ̌], hanem palatális [r'] változata keletkezett, azaz a **mržd-* alakból nem **məržd-* > **məržd-*, hanem **məržd-* > **məržd-* fejlődött. Így most már csak azt a tényezőt kell megkeresnünk, amely az */r/* palatális [r'] változatának létrejöttét e szóban előidézte. Mivel a sakában az óiráni *-i-* és *-y-* palatalizálja az előtte álló szót tagzáró mássalhangzóját vagy több mássalhangzóból álló hangkapcsolat esetén az elsőt, ill. az elsőket, ha pedig a szót tagzáró mássalhangzónak nincs palatális változata, akkor az előtte álló

helyesen gondolja, óiráni **aržānaka-* alakra megy vissza. Mivel az *alysānaa-* alak **arzdānaka-*-ből semmiesetre sem magyarázható, s másrészt az **arzdāvan-* szó sem bontható fel **arz-* + **dāvan-* elemekre, a két szó kapcsolatát egyelőre bizonyítatlannak, sőt valószínűtlennek kell tartanunk. Ha az *aysdau* szót **arzdāvan-* alakból akarjuk magyarázni, akkor leginkább az óiráni **ard-* (vö. avesztai *ard-* 'gedeihen lassen'), indo-iráni **ardh-* (vö. óind *ardh-*, *rdhnoti* 'gedeihen, földern') töre gondolhatnánk, amelynek eredeti **rdh-ta-*, óiráni **ržda-* vagy a praesens tő analógiájára létrejött **aržda-* part. perf. pass.-ához (vö. óind *rdha-* 'gazdag, tehető') a *-van-* képző járult (típus: óind *pta-/ptāvan-*). Azonban nem valószínű, hogy az *rzd* hangcsoportból az *r* nyomtalanul eltűnhetett volna. Ezért nyilvánvalóan helyesebb az *aysdau* szót óiráni **azdāvan-* alakra visszavezetnünk. Ezt szintén egy **azda-* alapszó *-van-* képzős származékának tekinthetjük (**azdāvan-*), s az **azda-* alapszót az avesztai *azdya-* 'wohlgenährt, fett' (a pehlvi fordítás szerint = *anizār* 'erős' és *fraβih* 'kövér') és az óind *edhate* 'fejlődni, gyarapodni' (vö. M. MAYRHOFER: Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. I. Heidelberg 1956. 128 és 560, BERGER magyarázata nem valószínű, az örmeny *azdu* bizonyára iráni jövevényszó) szavakhoz kapcsolhatjuk. Így az **azdāvan-* szó jelentése 'fejlett, erős (ifjú)' lehetett.

magánhangzót (vö. pl. óiráni **asti* > saka *ástä*, óiráni **aršti-* 'dárda' > saka **halsti-* > *hālštü* pl., óiráni **skambayatai* 'felhalmoz' > saka *škimäte* stb.), kétségtelennek látszik, hogy a *mulysdä* szó esetében is az eredeti *-rzd-* hangcsoport után következő *-i-* vagy *-y-* hang akadályozta meg az *r* spiránssá vagy kakuminális hanggá való válását és a *-zd-* cerebrazálódását, s idézte elő e helyett az */r/* palatális [r'] változatának létrejöttét.

Ezek szerint a *mulysdä* szót **mṛždi-* alakra kell visszavezetnünk,⁷² s fejlődését ebből a következőképpen képzelhetjük el: **mṛždi-* > **māṛždi-* > **māzdi-* > *mulysdä*. Van azonban e szó ragozásának egy olyan sajátossága, amely nem magyarázható meg maradéktalanul eredeti *-i-* tő voltából. A *mulysdä* szó ragozása ugyanis a legrégebb saka szövegekben a következő képet mutatja:

nom. *mulysdä*, *mulysdi*
acc. *mulšdu*
instr.-gen. *mulšde*

Mint láthatjuk, az accusativusban és az instrumentalis-genitivusban a nominativushoz viszonyítva további palatalizáció figyelhető meg. Ha mármost ezt összevetjük a *mṛždi-* szó feltehető óiráni ragozásával:

nom. **mṛždiš*
acc. **mṛždim*
gen. **mṛždaiš*
instr. **mṛždyā* v. **mṛždi*,

akkor azonnal megállapíthatjuk, hogy a palatalizáció ilyen különböző jelentkezése ennek alapján egyáltalán nem indokolt, mert az accusativusban és a genitivusban semmi olyan nyelvi tényező nem figyelhető meg, amely ezekben az esetekben magasabb fokú palatalizációt idézhetett volna elő, mint ami a nominativusban végbement. Egészen másként alakul azonban a hangtörténeti kép, ha **mṛždi-* helyett **mṛždi-* alakból és a hosszú *-i-* töveknek is a *vrki-* típusú ragozásából indulunk ki. Így a **mṛždi-* szó feltehető óiráni ragozása a következő lenne:

nom. **mṛždi*
acc. **mṛždyam*
gen. **mṛždyāh*
instr. **mṛždyā*
loc. **mṛždyā*

Ebben a ragozásban a nominativusszal az összes többi esetek egységként állíthatók szembe abban a tekintetben, hogy utolsó szótaguk *-y-* hangot tartalmaz, amelynek palatalizáló hatása nyilvánvalóan erősebb lehetett az *-i-*énél. Így az óiráni **mṛždi* ~ **mṛždy-* hangtani különbsége érthető módon tükröződik a saka *mulysdä* nominativusnak és a többi esetek *mulšd-* tövének szembenállásában. A saka *mulysdä* szó óiráni **mṛždi* előzményének feltevése mellett szól az is, hogy ugyanez az alak volt az alapszava az óind *mṛḍika-* 'kegyelem,

⁷² Ez volt E. LEUMANN elgondolása: Das nordarische (sakische) Lehrgedicht des Buddhismus. 485 és már korábban: Zur nordarischen Sprache und Literatur. 72.

kegy' szónak, ennek tanúbizonysága alapján tehát a *mrždi 'kegyelem, részvét' szó egészen az indo-iráni korba nyúlik vissza.

A *mulysdā* szó ragozásához hasonló a sakában a többi -i- tövű szó ragozása is: ezeknél is megfigyelhetjük az obliquus esetekben a palatalizáció jelenségét. Mivel a palatalizációnak ez a megoszlása a ragozásban csak az eredeti hosszú -i- tövűeknél alakulhatott ki, fel kell tennünk, hogy a sakában a rövid és hosszú -i- tövek egybeesése után a hosszú -ī- tövek ragozása vált uralkodóvá és a rövid -i- tövek ragozását teljesen kiszorította a nyelvhasználatból. A hosszú -ī- tövek ragozásának általános érvényesülését jól mutatja az a körülmény, hogy a sakába átvett ind jövevényszavak nagy többsége is ezt követi, függetlenül attól, hogy rövid vagy hosszú -i- tövűek-e. Felmerül ezek után a kérdés, hogy a rövid -i- töveknek maradt-e egyáltalán nyoma a sakában.⁷³ Ha összehasonlítjuk a rövid és hosszú -i- töveknek a sakában az óiráni korra feltehető ragozását:

saka	<i>bā'yā</i> 'sugar'	saka	<i>mulysdā</i> 'részvét'
<	* <i>bāti</i> - f.	<	* <i>mrždi</i> - f.
nom.	* <i>bātiš</i>	nom.	* <i>mrždi</i>
acc.	* <i>bātim</i>	acc.	* <i>mrždyam</i>
gen.	* <i>bātaiš</i>	gen.	* <i>mrždyāh</i>
instr.	* <i>bāti</i> v. * <i>bātyā</i>	instr.	* <i>mrždyā</i>
loc.	* <i>bātā</i>	loc.	* <i>mrždyā</i>

akkor azt figyelhetjük meg, hogy az esetvégződések fejlődése mindkét ragozásnál lényegében véve azonos eredményhez vezetett:

nom.	-iš/-ī	>	-i	>	-ū
acc.	-im/-am	>	-am	>	-um > -u
gen.	-aiš/-āh	>	-e		
instr.	-i, -ā/-ā	>	-i/-a		
loc.	-ā/-ā	>	-a		

Lényeges különbség alakult ki azonban az egyes esetekből elvonható szótó tekintetében. Míg a **bāti*- esetében a nyelvérzék számára minden esetben a **bāt*- ill. **bād*- tő volt elvonható (az instrumentálisban is valószínűbb az -i-, mint a -yā esetvégződés), addig a **mrždi*- szónál a nominativusból elvonható **mržd*-, később **mulzd*- tőalakkal a többi esetekben **mrždy*-, később **mulzd*- állt szemben. Ebből nyilvánvaló, hogy a saka legrégebb emlékeiben a rövid -i- tövek ragozásának nyomait azoknál a szavaknál kereshetjük, amelyeknél az obliquus esetekben palatalizációt nem figyelhetünk meg. Ilyen szót — ha nem is nagy számban — de valóban találhatunk a régibb saka szövegekben. Ilyen többek közt a *dajā* v. *dajšā* 'láng', a *dumā* 'füst', a *ysurrā* 'harag' szó. Hogy a régi -i- tövek ragozásának ez a maradványa a sakában a régibb szövegek korában még élő nyelvi tényező volt, bizonyítja az, hogy az ind jövevényszavak közül néhány, mint többek közt *kšandā* (< *kšānti*-), *drštā* (< *dršti*-), *bhūmā* (< *bhūmi*- v. *bhūmi*-), *hastā* (< *hastim*-, a *hastī* nom. alapján). ezt a ragozás-típust követi. Később, amikor a palatalizáció a régi -i-

⁷³ A rövid és hosszú -i- tövek tárgyalása KONOW munkáiban (Saka Studies. 43 sk. és Primer of Khotanese Saka. 37 sk.) teljesen zavaros és egyáltalán nem kielégítő.

töveknél analogikusan a nominativusra is kiterjedt (s így pl. a *mulysdä* alakból *mu'sdä* lett), a kétféle ragozás között minden különbség elmosódott.

Végeredményben tehát a saka *mäsde* 'kegyes' és *mulysdä* 'kegy, r'cszvet' szavak ugyanarra az indo-iráni **mṛžd-* tőre mennek vissza, azonban eltérő tőalakjuk: **mṛždāh-* és **mṛždi-* különböző hangfejlődéshez vezetett. Mivel a **mṛžd-* tő általánosan elterjedt az indo-iráni nyelvterületen, s a *par excellence* kifejezés a «kegyesség» fogalmára, kézenfekvő a Zeda-i felirat *marjhaka-* címét is ebből származtatni, s a tárgyalt saka szavakhoz kapcsolni. A *murū(m)da-* s vele együtt a *marjhaka-* cím a Zeda-i feliratban valószínűleg saka eredetű. Mivel azonban az indiai sakák és a kusánok nyelvét egyelőre nagyon kevésbé ismerjük ahhoz, hogy az indiai kharoṣṭhī és brāhmī feliratokba bekerült elemeket megbízhatóan szét tudjuk választani, nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy e cím esetleg a kusánok nyelvéből származik. Bármelyik lehetőség-gel számoljunk is, azt semmiképpen sem várhatjuk, hogy az indiai sakák vagy a kusánok nyelvében a **mṛžd-* tő hangalakja ugyanúgy fejlődött, mint a khotani sakában. Éppen ezért nem lepődhetünk meg a saka *mäsde* szó és a *marjhaka-* hangalakjának eltérésén.

A *marjhaka-* szóval kapcsolatban az első problémát a kharoṣṭhī *jha* hangértéke jelenti. Már H. W. Bailey utalt arra, hogy az északnyugati prākṛit feliratokban és a krorainai dokumentumokban ez az írásjel a *z* hang visszaadására használatos.⁷⁴ E feltevésnek a krorainai prākṛitra vonatkozó része kétségtelenül helytálló, mert e jel ott a *sa* (= *za*) akşarával váltakozik, s ennek alapján már E. J. Rapson és P. S. Noble is *za*-nak határozta meg hangértékét.⁷⁵ Kérdés azonban, hogy a krorainai dokumentumoknál 100–150 évvel korábbi északnyugat-indiai *kharoṣṭhī* feliratokon is ez volt-e már az írásjel hangértéke. A Taxila-i rézgyűrű feliratában a *jha* a *-dhy-* hangkapcsolat fejleményét (*Mahajhana* < **Mahādhyāna-* és *Jhanapriya* < **Dhyānapriya-*) jelöli.⁷⁶ Aligha lehet kétséges, hogy ebben az esetben a *-dhy-* hangcsoportból először *-dž-* v. *-džh-* keletkezett, s ha ez később *-dzh-*vá, majd *-dz-*vé és *-zz-*vé, végül pedig *-z-*vé fejlődött is, egyelőre semmiképp sem zárhatjuk ki azt a lehetőséget, hogy a Zeda-i feliratban ez az írásjel még e fejlődési sor valamelyik, a *-z-*-nél korábbi fokozatát képviseli. Az a körülmény, hogy az iráni jövevényszavakban a *z* jelölésére a *jha* akşarát használták, hangértékének meghatározására nem nyújt közelebbi támpontot. Az indben ugyanis *z* hang nem volt, s így visszaadására legfeljebb az *ś*, *s*, *ṣ* spiránsok ill. a *j*, *jh* affrikáták között lehetett válogatni. E hangok közül pedig — mint későbbi *z*-vé való fejlődése bizonyítja

⁷⁴ Adyar Library Bulletin, Vol. XX. 229–230, TPhS 1956. 108–109.

⁷⁵ Kharoṣṭhī Inscriptions. 303.

⁷⁶ H. W. BAILEY (i. h.) a Taxila-i rézlemeze feliratából (KONOW: Kharoṣṭhī Inscriptions. N° XIII.) idézi az *upādhyāya-* szó *wajhaena* alakját. KONOW kiadásában a kérdéses szöveghely a következőképpen hangzik: . . . *mahadanapati Patikasa jaivaṇue*. Ebben az olvasatban a *ṇa*-val átírt írásjel meghatározása biztosan helytelen. Helyette elsősorban *ḍa*, kevésbé valószínűen *jha* olvasat jöhet számításba. Ha BAILEY olvasatát és kiegészítését elfogadjuk, akkor lehet gondolni arra a lehetőségre, hogy az *wajhae[na]* szót a rákövetkező *Rohinimitreṇa ḥa ima[mi] samgharame navakamika* szövegrészhez kapcsoljuk, s az egészet így értelmezzük: «(Készült) Rohinimitra, a tanító által, aki ebben a *samghārāma*-ban gondnok). Ebben az esetben azonban nem világos, hogyan kell értelmeznünk az előtte megmaradó *mahadanapati Patikasa ja* (esetleg *saja*) szövegrészt. Így, amíg BAILEY erre vonatkozó elgondolását pontosabban ki nem fejti, az *wajhae[na]* olvasat bizonytalan marad. A Taxila-i rézgyűrű feliratán viszont a *jha* mindkét esetben biztosan olvasható (ld. KONOW: Kharoṣṭhī Inscriptions. Pl. XX, 3).

— valószínűleg még a *jh* volt a legalkalmasabb fonetikai sajátosságainál fogva a *z* ábrázolására (a *j*-ből később *ž* v. *z* fejlődött). Így a *marjhaka*- szó magyarázatánál **mardžaka*-, **mardzaka*- és **marzzaka*-, **marzaka*- alakkal egyaránt számolhatunk.

Bármelyik alakból induljunk is ki, a *marjhaka*- szóban mindenképp fel kell tennünk a **mržd*- tő *d*-jének palatalizálódását. Mint láttuk, ez végbement a középperzsában, ahol a **mržd*- alakból *murz*- keletkezett, de kimutatható magában a sakában is, amelyben később a *mulysdä* alakból *mulšdi* (= **mulždi*), majd *mu'sdä*, *mvai'sdi* (= **muizdi*), végül pedig *mvai'sja*, *mvaišja* (= **mužžä*) fejlődött.⁷⁷ Ez a palatalizálódás elsősorban a saka fejlődésének legkésőbbi szakaszára jellemző, azonban a *-d*- palatalizációja megfelelő hanghelyzetben a *mulysdä* szó egyik származékánál jelentkezik már a legrégibb saka szövegekben is. Ez a *mulysgyašše* 'együttérző' szó (= **mulžžäšše*), amelyet nyilvánvalóan a **mrždi*- 'kegy, részvét' szó továbbképzésének kell tartanunk, s így **mrždya*- (+ képző) alakra kell visszavezetnünk.

Nem meglepő tehát, ha a **mržd*- tő *d*-je hasonló hanghelyzetben az indiai sakák vagy a kusánok nyelvében is már korán palatalizálódott. A *marjhaka*- cím alapszavának ugyanis legvalószínűbben a **mrždi*- 'kegy, részvét' főnevet tekinthetjük, ennek származéka az avesztai *mərždika*- 'sich erbarmend' (**mrždika*-) szó is. Az a lehetőség, hogy e címet közvetlenül a **mrždä*- igeőből vagy az óind *mrđa*- 'kegyes, könyörületes' alapján esetleg feltehető **mržda*- melléknévből származtassuk, kevésbé jöhet számításba, mert ebben az esetben nehezebben lehetne a *-d*- palatalizációját megmagyarázni.

Az óiráni **mržd*- alak középperzsa. párthus és saka fejleményeiben egyöntetűen *u* hangot (a sakában *u-t* és *i-t*) találunk. Ennek alapján a *marjhaka*- címben is elsősorban ezt várhatnánk. Ismerünk azonban a **mržd*- tőből *vrddhi*-vel képzett alakokat is (vö. óind *mārdika*-), s ennek alapján a **mrždi*- 'kegy' szónak *vrddhi*-vel képzett **māřdya-ka*- származékát is feltehetjük.⁷⁸ Ebből az alakból a *marjhaka*- cím hangalakja minden nehézség nélkül megmagyarázható: **māřdyaka*- > **maržžaka*- > **mardzaka*- vagy **marzzaka*- és esetleg **marzaka*-.

A Zeda-i felirat *marjhaka*- címe tehát szorosan összefügg a saka *mišdä gyastä* titulátívával és a saka *mišdä* és *mulysdä* szavakkal együtt az óiráni **mržd*- 'megbocsátani' tőre vezethető vissza. Így e három szóban e tőnek három különböző régi származéka: **mrždāh*- 'megbocsátó, kegyes', **mrždi*- 'kegy' és **māřdyaka*- 'kegyes, kegyelmes' őrződött meg.

2. *malysaka*-

A saka *malysaka*- '*grhapati*-' méltóságnév magyarázatánál két tényezőt kell figyelembe vennünk. Az egyik a szó által jelölt méltóság funkciója, amellyel a szó jelentése valamilyen módon nyilván összefügg, a másik pedig az a tény, hogy az iráni nyelvekben sem egy **marza*- 'ház' szót, sem pedig egy **marz*- 'őríz, felügyel' igét egyébként nem tudunk kimutatni. Ezt figyelembe

⁷⁷ Az idézett alakokat ld. DRESDENNÉL: The Jātakastava or «Praise of the Buddhas former Births». 483.

⁷⁸ Típus: óind *nadī*-/*nādya*-, vö. WACKERNAGEL—DEBRUNNER: Altindische Grammatik. Bd. II, 2. 820.

véve kézenfekvő lenne a *malysaka*- szó magyarázatát a *saka malys*- 'dörzsöl' igéből megkísérelni, mint ahogy ezt E. Leumann és St. Konow tette. Aligha gondolhatunk azonban arra, hogy a *malysaka*- 'dörzsölő'-t vagy a kincsek 'tisztító'-ját, 'fényesítő'-jét jelentse, mert ez semmiképpen sem tartozhatott a király után következő legmagasabb méltóság funkciójához.

A *malysaka*- szó eredeti jelentésének meghatározásához értékes támpontot nyújtanak a Vessantara jatakának azok a helyei, amelyek a szogd 'nb'rzkr'k méltóságnak, az óind *grhapati*- megfelelőjének a funkcióját és a királyhoz való viszonyát írják le. Az egyik hely (253—255 sorok) a következő:

... rty nvr
 'gw pncmyk mgdby 'wyn šb'y gw'w
 pnt ZY pry wm't ZY pr š'ykn 'nb'rz
 kr'k ...

«... És most
 az ötödik miniszter, (aki) Šibi királyhoz
 közelálló és kedvence volt és a palotában 'nb'rz
 kr'k ...»

A másik hely pedig a következőképpen szól (1336—1340 sorok):

... rty ZK šb'y
 gw'w 'nb'rzkr'y mgdbw zyg'yr 'kyty ZK
 swd''šn ZKw 'zw'nh d'br rty šy KZNH
 pr'm'y tgv ZY 'wy mn' š'ykn'y č'm'kk
 dybty gw'w bwy ...

«... És Šibi
 király az 'nb'rzkr'y-minisztert hívatta, aki
 Sudāšan életét megmentette, és neki így
 szólt: „Te az én palotámban utánam
 másodkirály lehetnél ...”»

Mint az idézett helyek mutatják, a *malysaka*-nak megfelelő szogd méltóságviselő helyzetének jellemző vonása, hogy a királyhoz közelálló, közvetlenül a király után következő, a király után a második, mintegy másodkirály. Ebben az összefüggésben új lehetőség nyílik a *malysaka*-címnek a *malys*- 'dörzsöl. érint' tőből való származtatására. E tő származékainak jelentése ugyanis nemcsak a 'dörzsöl' fogalomkörében mozog. A *ni-malys*- ige jelentése 'dörzsöl' és 'szorosan követ(kezik)', a *nimalša* határozószóé pedig 'mögött, pršhatas'. Így a *malysaka*- szó jelentése nemcsak 'dörzsölő' lehet, hanem 'közvetlenül (a király) után következő' is. Ez pedig kitűnően megfelel annak a funkcióknak és helyzetnek, amellyel az idézett szogd szöveghelyek tanúbizonysága szerint a *grhapati*- rendelkezett.

A *saka malysaka*- méltóságnév tehát a *grhapati*-t mint 'közvetlenül (a király után) következő' méltóságviselőt, mint '(a király) helyettesé'-t jelöli, és jelentéstani szempontból közeli párhuzama a man. középperzsa *ps'gryw* 'ő maga (= Mānī) utáni' és az I. Gershevitch által kimutatott párthus *rč'gryw '(a király) helyettesé' méltóságnévnek.⁷⁹

⁷⁹ JRAS 1954. 124 skk.

3. *maypet*

A többi méltóságnév közül legegyszerűbb az örmény *maypet* magyarázata. Ennek első tagját H. W. Bailey kétségtelenül helyesen vetette össze a man. középperzsa *m'yg* (**māyay*) 'női' szóval. Kérdés ezzel kapcsolatban csak az, hogy a *m'yg* szó alapján fel lehet-e tenni egy középperzsa **māy* 'nő' vagy egy óiráni **māya*- 'nő' szót, s hogy lehet-e a *maypet* méltóságnévnek 'asszonyok őrzője' jelentése.

Semmi nyoma annak, hogy az óirániiban vagy az indo-irániiban egy **māya*- 'nő' szó létezett volna. Az Avesztából csak a *mayah*- 'Begattung, Beischlaf' szót ismerjük, s hogy ez az indo-iráni korba nyúlik vissza, bizonyítja óind *mayas*- 'élvezet' megfelelője. Ebből az óiráni **mayah*- szóból vrddhivel és *-ka*- képzővel képezték a **māyaka*- 'élvezetet nyújtó, nő' szót, s e főnévből ugyanúgy fejlődött a *māyay* 'női' melléknév, mint a *nar* 'férfi' szóból a *nar* 'férfi' melléknév.

Mindebből nyilvánvaló, hogy az örmény *maypet* szó nem lehet egy iráni **māya-pati*- 'asszonyok őrzője' méltóságnév átvétele, hanem iráni eredetijét csak **mayā-pati*- 'a nemi érintkezés felügyelője' alakban és jelentésben rekonstruálhatjuk. Ez az elnevezés az eunuchok egyik legfontosabb funkciójával függött össze. Mint egykorú leírásból tudjuk, a háremhölgyeket az eunuchok kézenfogva kísérték az uralkodó hálószobájába és vissza lakosztályukba.

4. *mardpet*

Míg a *maypet* egy perzsa méltóságviselő címe az örmény forrásokban, addig a *mardpet* igen magas tisztséget jelölő speciálisan örmény méltóságnév.⁸⁰ Ennek ellenére Bailey nyilvánvalóan helyesen tekinti iráni jövevényszónak, és meggyőzően vezeti egy óiráni **marza-pati*- délnyugat-iráni **marda-pati*-fejeményére vissza. Egyáltalán nem szükséges azonban e szó magyarázatához egy egyébként ismeretlen **marza*- 'örzés' szót feltennünk. Az örmény források a *mardpet* méltóságot az 'eunuchok főnöké'-nek magyarázzák, funkciója tehát azonos volt a *maypet*-ével. Így kézenfekvő e cím **marda* < **marza*- elemét a középiráni *marz*- 'nemileg érintkezni' tőből⁸¹ származtatni. A méltóságnév első tagjaként tehát **marza*- 'nemi érintkezés' névszót tehetünk fel, a **marza-pati*- összetétel jelentése pedig ugyanúgy 'a nemi érintkezés felügyelője' lehet, mint a *maypet* cím esetében.

5. *marzpet*

Ennek az örmény méltóságnévnek a létezése kétséges, mert a forrásokban egyszer a párhuzamos helyeken többször is előforduló, tehát biztosan helyes *maypet*, egyszer pedig a *mardpet* (a *Marzpetakan* névben) alak helyett áll. Ha azonban szövegkritikai szempontból feltétlenül helyes is az a következtetés, hogy a *mardpet* méltóságnévből képzett névalak csak **Mardpetakan*

⁸⁰ Ld. J. MARQUART: *Ērānšahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i*. Berlin 1901. 166 skk.

⁸¹ Ld. erre W. HENNING: *ZII* 9 (1933) 170; E. HERZFELD: *Altpersische Inschriften*. Berlin 1938. 261 sk.

lehet, s hogy ha egy író ugyanazt a személyt három helyen *maypet*-nek nevezi, akkor a negyedik helyen is ennek a szónak kellett állnia, mégis paleográfiai szempontból egyszerű íráshibának legfeljebb a *Marzpetakan* alakot tarthatjuk, mert az örmény írásban a *d* és *z* kurzív alakja elég közel állt egymáshoz. Semmi esetre sem tekinthetjük viszont ilyen jellegű íráshibának a *marzpet* alakot *maypet* helyett. Lehet, hogy a forrás kéziratának archetypusában valóban *maypet* állott ezen a helyen is, azonban, ha ezt valamelyik másoló *marzpet*-re «javította», az csak úgy képzelhető el, hogy ismert egy a *maypet* címmel azonos jelentésű *marzpet* méltóságnevet. Így még ha szövegkritikai szempontból nem tartjuk is hitelesnek a *marzpet* alakot, a *maypet* méltóságnév helyett való szereplése mégis amellett szól, hogy az örményben megvolt egykor ez az alak is. Ezt alátámasztja a Maricq által idézett grúz *mazrapeti* adat is.

Az örmény *marzpet* mint a **marza-pati*- 'nemi érintkezés felügyelője' méltóságnév párthus fejleményével egyező alak a *maypet*-nél és *mardpet*-nél régebbi, Arsakida-kori átvétel lehetett, amelyet később a két utóbbi, Sāsānida-kori kölcsönszó kiszorított a használatból.

6. *malbed*

A tárgyalt méltóságnevek sorát kiegészíthetjük még a Mār Abâ *Vita*-jában fennmaradt szír *malbed* alakkal, amelynek létezése elkerülte Bailey és Maricq figyelmét. P. Peeters és Czegléd K.⁸² helyesen ismerték fel a szövegösszefüggés alapján, hogy a *malbed* szó ugyanazt a tisztséget jelöli, mint az örmény *mardpet* méltóságnév. A szöveg elbeszélése szerint ugyanis Mār Abât, amikor a mágusok elől a királyi udvarba menekült, a *malbed* őrizetére hízták, és az udvar tömlöcébe zárták. Helytelenül magyarázták azonban e cím első tagját, amennyiben a középperzsa *mard* 'ember' szóval kísérelték meg azonosítani, s Peeters szerint a *malbed* alak a középperzsa **mardbad* népies szír kiejtését adja vissza. A valóságban azonban az óiráni **marza-pati* alakból keletkezett délnyugat-iráni **marda-pati*- méltóságnévnek a késői középperzsában hangtörvényszerű folytatása éppen **malbad* vagy **malbed*. Ennek pontos átírása a szír *malbed*.

7. 'nb'rzkr'k

A szogd 'nb'rzkr'k méltóságnév alapszavának jelentését részben e méltóságviselő funkciója, részben pedig magának e szónak egyéb használata alapján lehet meghatározni. Az erre vonatkozó adatokat már H. W. Bailey és A. Maricq összeállította, s ennek alapján a következő képet nyerhetjük. Az 'nb'rz szó két szókapcsolatban használatos: 1. a *kar*- 'tesz, csinál' ige származékával az 'nb'rzkr'k méltóságnévben, és 2. a *bar*- 'hoz, hordoz, visel' igével a ker. szogd 'mbrz br- 'meglátogat' és a man. szogd 'nbrz br- '(vendéget) fogadni' kifejezésekben. Az 1. pontban a szó jelentésére legfeljebb az a körülmény nyújt támpontot, hogy az 'nb'rzkr'k a király utasítására egy brāhmanát megvendégel. Itt tehát az 'nb'rz szó jelentése 'vendégség, fogadás' lehetne. Ez jól megfelelné a man. szogd 'nbrz br- 'vendéget fogad' kifejezésben is, viszont

⁸² P. PEETERS: Recherches d'hist. et de phil. orient. II. Bruxelles 1951. 154; CZEGLÉDY K.: IV–IX. századi népmozgalmak a steppén. Budapest 1954. 30.

egyáltalán nem helyettesíthető be a ker. szogd 'mb'rz br- 'meglátogat' kifejezésbe. Maricq úgy oldja meg e problémát, hogy a szogd 'nb'rz szónak 'visite, hospitalité' jelentést tulajdonít. A probléma azonban éppen az, hogy «látogatás» és «vendéglátás» egymással szembenálló fogalmak, s a kettőt egy fogalmi kategóriába foglalni annyi, mintha a vendéget a házigazdával azonosítanánk.

Nyilvánvaló, hogy az 'nb'rz szó jelentésének meghatározásánál sem Maricq *marza- 'ház' szava, sem Bailey *marz- 'öriz' igetöve nem nyújt megfelelő kiindulópontot. A ker. szogd és a man. szogd 'nbrz br- kifejezés egymással szembenálló jelentései kétségtelenül arra mutatnak, hogy az 'nb'rz szó jelentésköre olyan általános ill. tág volt, hogy abba mind a «látogatás», mind pedig a «vendéglátás» fogalma belefért. E két cselekvés közös mozzanata az emberek létrejövő «találkozás»-a, «kapcsolat»-a, s valóban e fogalom mindhárom kifejezésbe behelyettesítve kielégítő értelmet ad: 'nb'rzkr'k 'kapcsolatot létesítő, találkozást létrehozó', 'nbrz br- 'kapcsolatot fenntart' = 'látogat' és 'vendéget fogad'. Így a man. szogd *yr'q 'nbrz br- kifejezést is egyszerűen 'jó kapcsolatot fenntart' jelentésben foghatjuk fel.

Kérdés már most, hogyan magyarázhatjuk az 'nb'rz 'kapcsolat' szót. Az 'nb'rz alak nyilvánvalóan egy óiráni *ham-barz- igető *ham-barza-, esetleg *ham-brza- névszói származéka. A *ham-barz- ige alapszava, a *barz- tő, összevethető az avesztai barəz- igével, amely csak az us-barəz- 'in die Höhe gehen, aufwachsen' összetételben fordul elő. A *ham-barz- ige jelentése ezek szerint 'összenőni, összekapcsolódni' lehetne. Pontos megfelelőjét megtaláljuk az óindben, ahol a sam-barh- ige jelentése 'összeilleszt, összekapcsol, összeköt'.

Mindezek alapján tehát a szogd 'nb'rzkr'k 'kapcsolatot létrehozó' jelentésű méltóságnév viselője valóban a királyhoz legközelebb álló, a király személye körüli miniszter lehetett, aki a királlyal való kapcsolatot, találkozást létrehozta és szabályozta, a vendégeket bejelentette az uralkodónak és gondoskodott ellátásukról.

8. mařan

Az örmény mařan 'raktárhelyiség' szó mindezek után önmagában aligha indokolja akár egy iráni *marz- 'öriz' ige, akár egy *marza- 'ház' szó feltevését. Maga az ř hang benne önmagában véve nem teszi szükségessé, hogy *mardan alakból származtassuk, mert az örmény iráni jövevényszavai közt szép számban találunk olyanokat, amelyekben az ř nem iráni -rd- megy vissza (axor, aguř, Xoream stb.). Így, ha e szó valóban iráni jövevényszó, ami nem teljesen biztos, egy iráni *māřan alak átvételének tarthatjuk, ezt pedig az óiráni mar- 'megfigyel, számol' tő feltehető *māřana- 'megfigyelt, őrzött hely' (esetleg 'számvevői hely', a raktárakban mindig volt hamārkar 'számvevő' is) származékára vezethetjük vissza.

9. MAIIZO

Mint láttuk, az az egész szócsoport, amely a saka *malysa- 'ház' szó feltevésének alapjául szolgált, teljes problematikájával együtt más összefüggésekbe tartozik, és egészen más távlatokat nyit, mint ahogy korábban gondolták. Így e nemlétező szót ki kell zárunk a MAIIZO szó magyarázatának köréből, s e helyett Henning elgondolását kell közelebbről megvizsgál-

nunk. Ismervé azt a tényt, hogy a baktriaiban az óiráni *d*-ből két magánhangzó között *l* lett, a *MAAIZO* szó előzményét mechanikusan **mādziz-* alakban rekonstruálhatjuk. Annak sincs akadálya, hogy a **mādziz-* alak *-diz-* elemében az óiráni **dizā* 'vár, erőd' szó (vö. óperzsa *didā-*) megfelelőjét lássuk. A probléma csak az, hogyan magyarázzuk az előtte álló *mā-* elemet. Henning arra gondolt, hogy a **mādziz-* alakból már a korábbi hangfejlődés során több hang eltűnhetett. Ezt a feltevést azonban bizonyára el kell ejtenünk, mert eddigi és későbbi megfigyeléseink azt mutatják, hogy a baktriaiban az óiráni fonémállomány még nagymértékben megőrződött, s csak ritkán következett be egy-egy hangsúlytalan magánhangzó vagy a mássalhangzó-csoportokban egy-egy mássalhangzó eltűnése. A **mādziz-* alakban azonban legfeljebb egy szókezdő *i-* tűnhetett, viszont a *d*-vel való érintkezésben egy mássalhangzó eltűnését sem tudjuk bizonyítani.

Így tehát a *MAAIZO* szó magyarázatánál csak óiráni **mādziz-*, esetleg **imādziz-* alakból indulhatunk ki. Mivel a szentélyt erős fal vette körül, kézenfekvő a **mādziz-* alak *-diz-* elemében Henninggel az óiráni **dizā* 'erőd' szót vagy a *diz-/daiz-* tő valamilyen más származékát látni. Az óiráni **dizā* folytatását megtaláljuk a felirat nyelvéhez legközelebb álló kelet-iráni nyelvekben, a *vidya-munjiban* a *-AIZO* szóval teljesen egyező *lizo* hangalakban.⁸³ A *MAAIZO* szó *MA-* elemében nyilvánvalóan csak olyan praeverbiumot, főnevet vagy melléknevet kereshetünk, amelynek jelentése összhangban áll a *-AIZO* elemmel. A *hama-* és a *mat-* szavakra hangtörténeti okokból nem gondolhatunk (**AMAAIZO* ill. **MAAIZO* alakokat kellene ugyanis várunk). Így a *mā-* elemmel kapcsolatban más lehetőség aligha jöhet számításba, mint az óiráni **mā(y)-* 'mérni' ige, amelynek igen korán kifejlődött 'építeni' jelentése is. Így az Avesztában az alapige egyik főjelentése 'messen, bilden, bauen', s hogy ez nem egy véletlenül előforduló helyi jelentés csupán, azt meggyőzően bizonyítja az oszét *amajyn, amajun* 'falat rakni, építeni stb.' ige,⁸⁴ amely az óiráni **ā-māy-* igének csak ezt a jelentését őrizte meg. Hogy ebben az esetben a **mā(y)-* igének igen régi jelentésével állunk szemben, azt az is mutatja, hogy óind megfelelője, a *mā-* ige szintén használatos 'elkészít, alkot, épít' jelentésben.

A *mā(y)-* tőnek az Avesztában ismeretes egy névszói származéka: *mā(y)-* 'Mass' (az *avi.mqm* kifejezésben), amelynek pontos óind megfelelője is van: óind *mā-* 'mérték'. Ha e szónak a ránkmaradt szövegekben 'épület' jelentését nem tudjuk is kimutatni, mégis aligha kételkedhetünk abban, hogy az alapige 'falat rak, épít' jelentésének megfelelően a belőle képzett **mā-* névszónak is volt a 'mérték' mellett még 'építmény, épület' jelentése is.

⁸³ MORGENSTIERNE: Indo-Iranian Frontier Languages. II. 225.

⁸⁴ V. I. ABAEV: Историко—этимологический словарь осетинского языка. I. Москва—Leningrad 1958. 49.

Ez az óiráni **mā-* 'mérték; épület' szó kitűnően megmagyarázza a *MAAIZO* szó *MA-* elemét. A *MAAIZO* szót ezek szerint egy óiráni **mā-dizā-* összetételre vezethetjük vissza, amelynek — ha magyarázó összetételnek fogjuk fel — 'épület-erőd' lehetne a jelentése. Ebben az esetben azonban jelentése alig különböznék az egyszerű *AIZO* < **dizā* 'erőd' szóétól, pedig az a körülmény, hogy a felirat megfogalmazója nem ezt, hanem a *MAAIZO* összetételt használta, arra mutat, hogy a Surkh Kotal-i szentélyt nem egyszerűen 'erőd'-nek, 'akropolis'-nak akarta nevezni, hanem éppenséggel meg akarta attól különböztetni. Ezért az 'épület-erőd' vagy 'erődyszerű épület' helyett valamilyen speciálisabb jelentését kell feltennünk a *MAAIZO* szónak.

Az Avesztában a *daēz-* igének előfordul 'falat felépít; fallal körülvesz' jelentése is (az *uzdaēza uzdišta* és a *pairi.daēzaŋ pairi.daēzayaŋ* figura etymologicákban). Ennek alapján feltehetjük, hogy a **diza-* igenévnek 'fallal megerősített, fallal körülvett' volt az eredeti jelentése, s ebből fejlődött később a **dizā-* 'erőd, vár' főnév. Lehetne már most arra gondolnunk, hogy az óiráni **mā-dizā-* jelzős összetétel, s benne a *-dizā-* elem a 'fallal megerősített, fallal körülvett' igenév. Így ennek az összetételnek, amelynek típusát az Avesztában többek közt a *hvarə-xšaēta-* 'der leuchtende Sonnenball, Sonne' szó képviseli,⁸⁵ 'fallal körülvett épület' lehetett a jelentése. Mivel a Surkh Kotal-i szentélyt tágas udvar és erős fal vette körül, a *MAAIZO* 'fallal körülvett épület' megjelölés egészen pontosan adta vissza építészeti sajátosságát.

III

A *KANHDKO OANINΔO BAFOAAITTO* kifejezésben szereplő *OANINΔO* szó azonosságát a Niké alakját viselő kusán pénzek *OANINΔO* feliratával már D. Schlumberger felismerte, s ennek alapján úgy gondolta, hogy a Surkh Kotal-i szentély Niké istennő szentélye volt. Ezt a felfogást Maricq részletes érveléssel igyekezett cáfolni, s ehelyett a *KANHDKO OANINΔO* kifejezés 'Kaniška le Victorieux' értelmezését javasolta. Maricq magyarázatához csatlakozott Henning is, azonban a szöveget helyesebben tagolva e kifejezéshez a *BAFOAAITTO* szót is hozzávette, s az egészet 'Kaniška-Nicator sanctuary'-nak értelmezte. Kaniška e dicsőítő jelzőjének feltevését Henning Maricqnak azzal az elgondolásával igyekezett alátámasztani, hogy a Surkh Kotal-i dinasztikus szentélyt a kusánok a Seleukidák uralkodó-kultuszának mintájára létesítették. Ezen az alapon Henning feltette, hogy Kaniška az *OANINΔO* jelzőt Seleukos Nikatort utánozva vette fel.

Ezekkel az elgondolásokkal szemben először is arra kell rámutatnunk, hogy történeti szempontból a seleukida hatás feltevése teljesen valószínűtlen. A Seleukida Birodalom Kaniška korában már két évszázada a múlté volt, s

⁸⁵Ld. ezekre J. DUCHESNE-GUILLEMIN: *Les composés de l'Avesta*. Liège—Paris 1936. 138 sk.

még ha maradt is fenn valami nyoma a keletirániak történeti tudatában, aktuális, utánzásra indító történeti hatóerőt már semmiesetre sem jelenthetett. Még kevésbé valószínű, hogy Kaniska a négy évszázaddal korábban élt Seleukos Nikator utánzásaképpen vett volna fel valamilyen címet, hiszen még az is erősen kétséges, hogy ismert volt-e Seleukos Nikator neve és személye a Kusán Birodalom területén Kaniska korában.

De vegyük sorra Maricq érveit, amelyek a következők voltak: 1. Schlumberger felfogása esetén a Surkh Kotal-i templom egy «sanctuaire de la Victoire» lenne, de «au nom du dieu, du roi Kaniska»; 2. ha Kaniska Oanindonak szentelte ezt a hatalmas templomot, hogyan magyarázható az, hogy ez az istenség nem szerepel pénzei hátlapján? 3. lehetséges, hogy Oanindo nem eredeti kusán isten, hanem a görög-római Niké-Victoria átvétele, mert ábrázolásának típusa az Antonius Pius uralkodása alatti alexandriai pénzek Victoriáját utánozza.

Maricq érvei közül az első a felirat kezdetének helytelen értelmezésén alapszik, s így önmagától elesik. A második érv egy téves előfeltevésen alapszik, a felirat ugyanis sehol nem mondja azt, hogy a szentélyt Kaniska építette. Ami végül a harmadik érvet illeti, az a tény, hogy Oanindo ábrázolásának típusa az alexandriai római pénzek Victoriáját utánozza, még egyáltalán nem jelenti azt, hogy ezt az istenalakot a kusánok a rómaiaktól vették át. Ilyen alapon ugyanis azt is fel kellene tennünk, hogy Ardozšo istennőt is a rómaiaktól vették át, mert ennek ábrázolása is az alexandriai pénzek Tyché-Fortunáját utánozza.⁸⁶ De tegyük fel, hogy a kusánok Oanindo alakját mégis a római kereskedők útján ismerték meg és vették át. Mi akadály volt ebben az esetben is, hogy szentélyt építsenek neki? Az idegenből átvett istenalakok kultusza és szentélyei a vallástörténet legbanálisabb közhelyei közé tartoznak.

Mint láthatjuk, Maricq érvelése annyira elhibázott, hogy önkénytelenül is inkább Schlumberger sejtésszerű feltevése iránt ébreszt bizalmat, mintsem hogy megcáfolná azt. Valóban, egész sor érv szól amellett, hogy a felirat *OANINΔO* szavát a kusánok Oanindo = Niké istennőjével kell azonosítanunk.

Kétségtelen elsősorban, hogy az *OANINΔO* szónak csak egy biztos jelentését ismerjük, s ez a pénzfeliratok tanúsága szerint 'Niké'. Nem valószínű, hogy a baktriai nyelvben ugyanazt a szót használták volna a győzelem istennőjének megnevezésére és a királyok dicsőítő jelzőjéül. Ez olyan lenne, mintha a görögben Seleukos Nikatort «Seleukos Niké»-nek nevezték volna.

Mivel az *OANINΔO* név óiráni **Vananti*- alakra vissza, kérdés, hogy mi volt a hímnemű *vanant*- folytatása. Lehet, hogy **OANANΔO*. A feliratban azonban *OANINΔO* alakot találunk. A 'győzelmes' dicsőítő jelző

⁸⁶ Ld. R. GÖBL FR. ALTHEIMNÉL: Finanzgeschichte der Spätantike. Frankfurt am Main 1957. 252–253.

kifejezésére a megfelelő baktriai szó esetleg *OANO* < óiráni **vana-* volt, amennyiben elfogadjuk Duchesne-Guillemine szellemes magyarázatát, és a *MOZAOANO* pénzfeliratot 'győzelmes Mazdá'-nak értelmezzük. Számításba jöhet a 'győzelmes' cím kifejezésére az óiráni **vanana-* szó is, amelyet gyakran találunk a párthus uralkodók nevéként is a forrásokban (*Vonones*). Valószínű, hogy ha a kusán királyok tényleg viselték a 'győzelmes' címet, akkor azt éppen a párthusoktól vehették át legkönnyebben.

De legvilágosabban maga a felirat szövege zárja ki azt a lehetőséget, hogy a szóbanforgó kifejezést «Kaniska-Nikator szentély»-nek értelmezhessük. A felirat első mondata ugyanis így fordítható: «Ez a fallal körülvett épület itt a «Kaniska» Oanindo-szentély, amelyet a Király Úr «Kaniska» nevét viselővé tett». Hogy ez az egyedül helyes értelmezése a *KANHPKO OANINDO BAIPOAITO* kifejezésnek, azt a következő megfontolások bizonyítják. Ha a szentély a «győzelmes Kaniska temploma» lett volna, akkor miért kellett volna még külön Kaniskáról elnevezni. Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben a mellékmondat legalább is feleslegesnek tekinthető. De tegyük fel, hogy az eléggé szűkszavú felirat szerzője valamilyen oknál fogva hangsúlyozni akarta, hogy a szentély a «győzelmes Kaniska» nevét viseli, s ezért ezt a tényt még egyszer leszögezte. Ez önmagában véve elképzelhető, azonban a szöveg ebben az esetben is a «győzelmes Kaniska» értelmezés ellen szól. Ha ugyanis a szentély valóban a «győzelmes Kaniska» temploma lett volna, akkor a mellékmondatban is a *KANHPKO OANINDO* kifejezésnek kellene állnia, nem pedig egyedül a *KANHPKI* névalaknak.

Kétségtelennek látszik tehát, hogy a Surkh Kotal-i templom a felirat elkészítése idején a Győzelem istennőnek a szentélye volt, amelyet egy bizonyos «Király Úr» Kaniskáról nevezett el. Hogy egy bizonyos kultusz céljait szolgáló épület ill. szentély egy uralkodó vagy előkelő személy nevét viselje, egyáltalán nem valami különös jelenség. Ha eltekintünk is a modern példák-tól (vö. Budapesten a «Mátyás»-templom elnevezést Mátyás királyról), ezt a gyakorlatot kusánkori példákkal is igazolhatjuk. Több kínai buddhista zarándok leírja, hogy Gandhāra fővárosában, a kusán királyok egykori székhelyén, volt egy «Kaniska» nevű templom. Így többek közt Huei-ch'ao útleírásában a következőket olvashatjuk: «Der Hauptstadt hier (Puṣkalāvati) ist oben am nördlichen Ufer des grossen Flusses Indus errichtet. Von dieser Stadt westlich drei Tagereisen weit ist ein grosser Tempel, wo die Bodhisattva Vasubandhu und Asaṅga gewohnt haben. Dieser Tempel heisst Kaniska. Dort ist auch ein grosser Stūpa, welcher beständig Glanz ausstrahlt. Dieses Kloster und der Stūpa sind in alter Zeit vom König Kaniska erbaut worden, und nach dem König hat man das Kloster benannt.»⁸⁷ E tudósítás pontos párhuzamát

⁸⁷ W. FUCHS: Huei-ch'ao's Pilgerreise durch Nordwest-Indien und Zentral-Asien um 726. SPAW Phil.-hist. Kl. 1938. Berlin 1938. 446.

nyújtja a Surkh Kotalban megfigyelhető jelenségnek, s ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy ez általános gyakorlat volt abban az időben. Magából a kusán korból idézhetjük a következő példát. A Wardak-i feliraton, amely a Kaniska-éra 51. évéből származik, tehát időben is egészen közel áll a Surkh Kotal-i felirathoz, a következőket olvashatjuk: (1. sor) ... *Vagramaregra* ... *Vagramarigraviharamri thu[ba]mri bhagravada Śakyamune śarira pariḥaveti* «Vagramaregra ... a „Vagramarigra”-kolostorban egy stüpában elhelyezi Śakyamuni Úr relikviáit». ⁸⁸ Mint láthatjuk, ebben az esetben is a kolostort kegyuráról, Vagramaregráról, «Vagramarigra»-kolostornak nevezték el. Mivel Vagramaregra neve alapján következtetve, mint erre már korábban rámutattunk, ⁸⁹ baktriai eredetű személy volt, felirata ezt a szokást közvetve Baktriára vonatkozólag is bizonyítja.

Az ismertetett adatok eléggé általánosan elterjednek bizonyítják a kusán korban azt a szokást, hogy a kultushelyeket egy uralkodóról vagy kegyúrról nevezzék el. Ezt figyelhetjük meg Surkh Kotalban is. A kérdés már most csak az, hogyan viszonylik egymáshoz a feliratban a «Kaniska» név és a «Király Úr» megjelölés. Már fentebb utaltunk arra, hogy a *KANHDKO* név és a *BAFO DAO* kifejezés nem tartoznak össze, s hogy Kaniska csak mint név szerepel a feliratban, ugyanakkor viszont az uralkodó sem ezen a helyen, sem később nincs névszerint megnevezve, mert a felirat csak éppen utal rá. Nyilvánvaló, hogy ezek a figyelemreméltó jelenségek szorosan összefüggnek a felirat történeti hátterével. A felirat két másik helyén, ahol szintén utalás történik az uralkodóra, a *DAO I BAFOHOYPO* és a *XOAAHO* kifejezés szerepel. A *BAFOHOYPO* cím Maricq helyes magyarázata szerint az óiráni **bagā-* 'isten' és **puθra-* 'fiú' szavak összetétele, s megfelel az ind *devaputra-* címnek, a *XOAAHO* cím pedig az óiráni **γva-tāvyā-* 'autokrator, uralkodó' szó folytatása. A felirat tehát a meg nem nevezett uralkodót egyszer *BAFO DAO*, egyszer *DAO BAFOHOYPO*, egyszer pedig *XOAAHO* címmel illeti. Mivel a *DAO* és a *XOAAHO* cím együtt nem fordul elő, s mivel — mint erre fentebb utaltunk — a *DAO* cím nem lehet baktriai eredetű, kézenfekvő a *XOAAHO* címben a *DAO* baktriai megfelelőjét látnunk. Így az illető uralkodó voltaképpen a *BAFO DAO* (vagy *XOAAHO*) *BAFOHOYPO* címet viselte. Mivel *BAFO* szintén speciálisan baktriai kifejezés, ha e titulaturát a kusán királyok indiai címeivel akarjuk összehasonlítani, ugyancsak figyelmen kívül kell hagynunk.

A *DAO BAFOHOYPO* címeknek már most a kusán kori indiai feliratokon *mahārāja devaputra* felel meg. A Surkh Kotal-i felirat tartalmaz egy évszámot, amelyet már Maricq és Henning is helyesen értelmezett. Ez a 31. év, amelyet a Nagy Kusánok uralkodása alatt másra, mint a Kaniska-érára nem

⁸⁸ Ld. KONOW: Kharoshthi Inscriptions. No LXXXVI.

⁸⁹ J. HARMATTA: Acta Orient. Hung. 11 (1960) 206.

vonatkoztathatunk. Mint már Henning meggyőzően rámutatott, ebben az évben kezdődött a Surkh Kotal-i szentély helyreállítása. Ha most megvizsgáljuk a kusán királyok titulaturáját az ebbe az időbe tartozó indiai feliratokon, akkor a következő képet kapjuk. A Kaniska-éra 28. évéből származik a legkorábbi felirat, amely Huviškát említi. Ezen Huviška címe *devaputra śāhi*, amely pontosan megfelel a baktriai *ΔΑΟ ΒΑΓΟΙΙΟΥΡΟ* címnek, s úgy tekinthető, mint annak félig indre lefordított változata. A későbbi, Huviškát említő feliratokon egészen a 40. évig e titulaturának teljesen indianizált *mahārāja devaputra* változatát találjuk. Tudjuk azonban, hogy ugyanebben az időben, tehát a Kaniska-éra 28. évétől kezdve a kusán főkirály II. Kaniska volt,⁹⁰ aki legalább is a 41. évig uralkodott, s az ebből az évből származó Ārā-i felirat tanúbizonysága szerint a *maharaja rajatiraja devaputra kaisara* titulaturát viselte.⁹¹

A történeti helyzet tehát a Surkh Kotal-i felirat keletkezése idején a következő. A Kusán Birodalom főkirálya II. Kaniska, akinek baktriai titulaturája feltétlenül tartalmazta a *ΔΑΟΝΑΝΟ ΔΑΟ* címet is. Ugyanakkor egészen a 40. évig Huviška a keleti tartományok alkirálya volt csupán, s csak a baktriai *ΔΑΟ ΒΑΓΟΙΙΟΥΡΟ* címeknek megfelelő indiai *mahārāja devaputra* titulaturát viselte. Ha ezt a képet összevetjük a feliratban megfigyelt jelenségekkel, akkor szükségképpen arra az eredményre kell jutnunk, hogy az az uralkodó, aki a feliratban a *ΒΑΓΟ ΔΑΟ*, ill. *ΔΑΟ ΒΑΓΟΙΙΟΥΡΟ* vagy *ΧΟΑΔΗΟ* címekkel szerepel, nem lehet más, mint Huviška. Ez a következtetés egyúttal támpontot nyújt a felirat keletkezési idejére vonatkozólag is. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a felirat csak a 31 és 40 közötti években keletkezhetett, mert 40 után a *ΔΑΟΝΑΝΟ ΔΑΟ* címnek már a Huviškára történő utalásban is szerepelnie kellett volna.

Ez az eredmény további fontos kérdéseket vet fel. Ha Huviška a Kusán Birodalom keleti tartományainak volt az alkirálya, miért rendelte el a kétségtelenül II. Kaniska, a főkirály hatalma alá tartozó Surkh Kotal-ban a szentély rendbehozatalát. E kérdés a felirat történeti háttérének tisztázásában a kulcsponthoz tartozhat. Ezzel kapcsolatban ebben az összefüggésben egyelőre csak arra szeretnénk rámutatni, hogy Huviška részéről egy Oanindo — Niké szentély létesítése és elnevezése Kaniska, a főkirály nevével jelentős belpolitikai lépés lehetett. Mivel egy Niké-templom építése rendszerint valamilyen jelentős katonai sikerrel áll kapcsolatban, kézenfekvő arra gondolnunk, hogy II. Kaniska uralkodása elején, a 28—31. években egy győzelmes hadjáratban nagy sikereket ért el, s ezért létesítette Huviška hódolatának és lojalitásának kifejezésére a Surkh Kotal-i Oanindo-szentélyt, s nevezte el Kaniska nevével. A «Kaniska» Oanindo-szentélynek tehát minden valószínűség szerint semmi

⁹⁰ ST. KONOW: Kharoshthī Inscriptions. LXXX sk.; H. LÜDERS: Philologica Indica. Göttingen 1940. 232 skk. és 787.

⁹¹ KONOW: id. m. N°. LXXXV.

köze sincs I. Kaniskához, s még csak nem is II. Kaniska, hanem Huviska létesítette II. Kaniska egy nagy győzelmének tiszteletére. Így önmagától választ kapunk Maricqnak arra a kérdésére hogyan építtethetett Kaniska egy Oanindo-szentélyt, holott ez az istennő nem is szerepel éremábrázolásai között. A szentély annak a Huviskának a létesítménye, akinek a pénzein Oanindo — Niké ábrázolását valóban meg is találjuk.

Ezek után is fennmarad még az a probléma, hogy Huviska miért éppen Surkh Kotal-ban, II. Kaniska közvetlen uralma alatt álló területen létesítette ezt az Oanindo-szentélyt, miért nem Indiában, ahol a saját székhelye volt. Erre a kérdésre tanulmányunknak a Surkh Kotal-i felirat történeti hátterével foglalkozó fejezetében kísérlünk meg feleletet adni.

IV

A következő mondat tagolása aránylag könnyű feladat: *ΤΑΔΙΟΟ ΚΕΔΟ ΦΟΡΔΑΜΟ ΜΑΛΙΖΟ ΦΡΟΓΙΡΔΟ*. A mondat végét a *ΦΡΟΓΙΡΔΟ* állítmány jelzi, amelyben nem nehéz felismerni az óiráni **frakṛta*- folytatását, hiszen *ΓΙΡΔΟ* eleme csak abban különbözik az előző mondatban előforduló *ΚΙΡΔΟ*-tól, hogy a szókezdő mássalhangzó intervokalikus helyzetben zöngésült. Az ez előtt álló *ΜΑΛΙΖΟ* szó biztosítja az utolsó három, a *ΚΕΔΟ* szó pedig, mivel szóbelsejében *k* hang nem valószínű —, legalább is az első kettő tagolását. Mivel *PA*-vel aligha kezdődhetnék szó, így a *ΚΕΔΟ* és *ΦΟΡΔΑΜΟ* szavak elválasztása is csaknem biztosnak tekinthető.

Hogy a *ΦΡΟΓΙΡΔΟ* szó óiráni **fra-kṛta*- folytatása, már Maricq is észrevette, és jelentését is helyesen határozta meg ('terminé'). A megfelelő avesztai ige *frā-¹kar-* 'perficere' jelentéssel. Így a mondat végének jelentése: «az épület elkészült». A mondat elején kötőszót és leginkább valamilyen határozószót várhatnánk, amely az állítmány jelentését közelebről meghatározza. A *ΦΟΡΔΑΜΟ* szót Maricq és Henning bizonyára helyesen az óiráni **fratama*- 'első' szó ó- és középiráni folytatásaival vetették egybe, csak Maricq meghatározónak («en avant»), Henning pedig időhatározónak («at first») fogta fel. Mivel — mint látni fogjuk — a mondat időhatározó kötőszóval kezdődik, a *ΦΟΡΔΑΜΟ* szót is csak időhatározónak értelmezhetjük. Az általános 'először' jelentésen kívül az óind *prathamam* 'először, mindjárt, rögtön, éppen' határozószó alapján gondolhatunk itt is valamilyen speciális jelentésre. Bizonyos nehézséget okoz e szónál a *-CO* végződés, amelyet Henning a *-čyk*-kel váltakozó szogd *-čy* képzővel vetett egybe. Ennek az elgondolásnak az a nehézsége, hogy a szogd *-čy/-čyk* szemmel láthatólag másodlagos palatalizáció útján létrejött, aránylag késői képző. Így kérdéses, hogy a szogdnál sokkal archaikusabb hangállapotú baktriaiban feltehetjük-e, különösen, amikor ez lenne rá az egyetlen példánk. Éppen ezért érdemes azt a lehetőséget

is mérlegelnünk, hogy a *-CO* elem egy nyomatékosító partikula, az avesztai *ča* megfelelője. Utóbbi szintén használatos ilyen nyomatékosító 'sogar, selbst' jelentésben. Mivel, mint látni fogjuk, az ilyen nyomatékosító szócskák előtt eltűnt a szavak végmagánhangzója, hangtörténeti szempontból semmi akadály sincs ennek a magyarázatnak. Ha e magyarázatot elfogadjuk, akkor a *ΦΟΡΔΑΜCO* szónak magától értetődően nyomatékos 'először', azaz 'azonnal, mindjárt, éppen csak' jelentést kell tulajdonítanunk. A *č* hang *C*-szel való jelölésének problémájával a baktriai nyelv hangtörténetét tárgyaló részben fogunk foglalkozni.

Már Henning felismerte, hogy a *ΤΑΔΙΟΟ ΚΕΔΟ* szavaknak valamilyen kötőszavaknak kell lenniük, és főleg a szogd kötőszók rendszerének segítségével helyesen határozta meg a feliratban több kötőszó jelentését. Ha a szogd kötőszókkal való összevetésben Henninget talán a hangalakok hasonlósága vezette is elsősorban, hangsúlyoznunk kell, hogy a kötőszók rendszere a felirathól e nélkül is kielemezhető. A felirat legkönnyebben felismerhető nyelvi elemei az igealakok. Hogy ez valóban így van, azt bizonyítja az, hogy Maricq, akinek teljesen téves elképzelése volt a felirat mondattani tagolódásáról, s a kötőszók legnagyobb részét sem tudta azonosítani, csaknem minden igealakot felismert. Megfigyelhető már most, hogy a mondatok rendszerint az állítmánnyal végződnek. Ha megvizsgáljuk az igealakok után következő szavakat (az igealakokat a *-ΔΟ*, *-ΤΟ*, *-ΙΝΔΟ*, *-ΗΙΟ* végződésekről ismerhetjük fel), akkor azt látjuk, hogy azok világosan felismerhető rendszert alkotnak, s részben mondattani helyzetük, részben az óiráni és a középiráni nyelvek kötőszavaihoz való hangalaki hasonlóságuk alapján feltétlenül kötőszavaknak határozhatók meg.

Kézzelfoghatóan bizonyítja ezt a következő összeállítás:

	igealak	kötőszó(k)
2. sor	<i>ΚΙΡΔΟ</i>	. <i>ΤΑΔΙΟΟ ΚΕΔΟ</i>
3. sor	<i>ΦΡΟΓΙΡΔΟ</i>	. <i>ΤΑΔΗΙΟ</i>
4. sor	<i>CΤΑΔΟ</i>	. <i>ΟΔΟ ΚΑΔΔΟ</i>
4. sor	<i>CΤΑΔΟ</i>	. <i>ΤΑΔΟ</i>
5. sor	<i>ΦΡΟΧΟΡΤΙΝΔΟ</i>	. <i>ΤΑΔΟ</i>
6. sor	<i>ΗΙΔΟΡΙΓΔΟ</i>	. <i>ΤΑ ΚΑΔΔΟ</i>
12. sor	<i>ΗΟΡΟΓΑΤΟ</i>	. <i>ΤΑΔΗΙΟ</i>
12. sor	<i>ΚΑΝΔΟ</i>	. <i>ΟΤΗΙΟ</i>
12/13. sor	<i>ΟΖΟΟΑCΤΟ</i>	. <i>ΟΤΗΙΟ</i>
13. sor	<i>ΟΙΔΙΡΔΟ</i>	. <i>ΑΤΑΝΟ</i>
14. sor	<i>ΓΑΟΗΙΟ</i>	. <i>ΟΔΟ ΚΑΔΔΑΝΟ</i>
15. sor	<i>ΒΟΟΗΙΟ</i>	. <i>ΤΑΔΑΝΟ</i>
16. sor	<i>ΦΡΟΧΟΑΔΟΝΑΗΙΟ</i>	. <i>ΟΤΑΝΟ</i>
17. sor	<i>ΗΙΔΟΡΙΧCΗΙΟ</i>	. <i>ΟΤΗΙΟ</i>
18. sor	<i>CΤΑΔΟ</i>	. <i>ΙΘΟ ΑΤΟ</i>
20. sor	<i>ΗΟΡΟΟΑΤΟ</i>	. <i>ΟΤΟ</i>

Ezzel az összeállítással szemben, amelynek minden tételében szoros összefüggés figyelhető meg a mondatvég = igealak és mondatkezdet = kötőszó között, csak két esetben fordul elő a fentebbi adatok alapján kötőszónak meghatározható *OTO* szó nem igealak után (6. sor *ANΔHZO OTO*, 24. sor *ΦPO-MANO OTO*). Ezenkívül meg kell még említeni a névszók után kétszer előforduló és hangalakja alapján idesorolható *KIΔO*, s a kétszer igealak után, de egyébként mindig névszók között előforduló *AMO* szót. Végül az *OΔO* szó előfordul egyszer két névszó (számnév) összekapcsolására, az *IΘO* szót pedig egyszer a mondat végén álló ige előtt figyelhetjük meg, amikor a következő mondat *ATANO*-val kezdődik (ld. 13. sor).

Nyilvánvaló, hogyha a felirat felsorolt igealakjainak és kötőszóinak jelentését meghatározzuk és behelyettesítjük a szövegbe, akkor az egész felirat tartalmi szerkezetét máris át tudjuk tekinteni, mielőtt még az egyes szavak pontos jelentését ismernénk. Vizsgáljuk meg tehát sorra a kötőszavakat. Fentebbi összeállításunkból a kötőszóknak következő rendszere bontakozik ki:

<i>TAΔO</i>	<i>KAAΔO</i>	<i>ATO</i>	<i>OTO.</i>
<i>TAΔANO</i>	<i>KAAAANO</i>	<i>ATANO</i>	<i>OTANO</i>
<i>TAΔHIO</i>			<i>OTHIO</i>
<i>TAΔIOO</i>			

Alakilag magában áll az *AMO*, *IΘO*, *OΔO*, *TA* kötőszó. Mint láthatjuk, a kötőszók egy részénél az *-O*-ra végződő egyszerű alakkal egy *-ANO*-ra és egy *-HIO*-ra végződő hosszabb alak áll szemben. Mivel a többes genitívus is *-AHO*-ra végződik (ezt már a *ΔAONANO ΔAO* címből meg lehetett állapítani), Maricq úgy gondolta, hogy e szavakban névmások és névszók ragozott alakjaival van dolgunk. Az a körülmény azonban, hogy e szavak úgyszólván kivétel nélkül igealakok után, azaz mondat vagy mellékmondat elején fordulnak elő, valószínűtlenné teszi, hogy ezek névszók vagy névmások lennének, hiszen ez azt jelentené, hogy a 25 soros feliratban nincs kötőszóval kezdődő mondat. Ha viszont korábbi érvelésünk alapján feltesszük, hogy a felsorolt alakok kötőszavak, akkor kézenfekvő a középiráni nyelveknek arra a jelenségére gondolnunk, amelyet a középperzsbában, párthusban, szogdban jól megfigyelhetünk, hogy a kötőszókhöz enklitikus névmások járulhatnak. Nézzük a következő példákat:

	pehlevi	párthus	szogd
	'P 'és'	'wd 'és'	'ty 'és'
sg. 3. sz.	'Pš	'wš	'tyšw
pl. 3. sz.	'Pšn	'wš'n	'tyšn

Mint láthatjuk, e példák annyira egyeznek a baktriai kötőszók rendszerével, hogy az *-ANO* és *-HIO* végű alakokat nagy valószínűséggel enklitikus névmásokkal ellátott kötőszavaknak tekinthetjük. Az is kétségtelennek látszik, hogy e végzódések csak a 3. szem. enklitikus szem. névmást képviselhetik, mert az 1. és 2. személyű esetében a végződésben *-m-* ill. *-t-* hangnak kellene lennie (vö. pl. párthus 'wm, 'wt, 'wt'n). Így helyesnek kell tartanunk Henning elgondolását, aki az *-HIO* végződést az avesztai *hay-*, paštō ē, χvārizmi (*h*)ī sg. 3. szem.-ű, az *-ANO* végződést pedig a szogd *-šn*, χvārizmi *-na-* pl. 3.

szem. -ű személyes névmással vetette egybe. Az *-ANO* < **han-* alak valószínűleg ugyanolyan analógiás képzés a **hē-* egyesszámhoz, mint a többi középiráni nyelv *-šān* alakja az *-š* egyesszámhoz. Figyelemreméltó, hogy a szókezdő *h-* általánosításában a baktriai ebben az esetben is megegyezik az avesztaival.

A *KAAAO* -- *TAAO* kötőszók alakjainak egymáshoz való viszonya emlékeztet az avesztai *kada* 'wann' és *tada* 'damals, da; dann, alsdann' szembenállására. Mivel a *KAAAO* kötőszót a következő mondatban mindig *TAAO* követi (4. sor: *KAAAO* ... *CTAAO*, *TAAO* ... *ΦΡΟΧΟΡΤΙΝΑΟ*, 6. és 11. sor: *KAAAO* ... *ΑΓΑΑΟ* ... *ΤΑΔΗΙΟ* ... *ΠΟΡΟΓΑΤΟ*, 14/15. sor: *ΚΑΙΔΑΝΟ* ... *ΒΟΟΗΙΟ*, *ΤΑΔΑΝΟ* ... *ΦΡΟΧΟΑΒΟΝΑΗΙΟ*), kétségtelennek látszik, hogy vonatkozó és mutató kötőszó-alakpárral állunk szemben, amelyek jelentése megfelelhet az avesztai *kada* — *tada* 'amikor' — 'akkor' kötőszavakénak. Hangtörténeti szempontból azonban csak a *KAAAO* szó *KA*-elemét azonosíthatjuk az avesztai *kada* kötőszóval, a *TAAO* szó azonban a pontos hangtani egyezés ellenére sem vethető az avesztai *tada*-val egybe, mert annak a baktriaiiban **TAAO* felelne meg. Ezt már Henning is felismerte, s azt is látta, hogy e kötőszavakban van egy enklitikus elem is, így a *KAAAO* szóban a *-AO*, s éppen ezért a *KAAAO* és *TAAO* alakokat a szogd *kduty* 'miután' és *tuty* 'azután' kötőszavakkal hasonlította össze.

A szogd kötőszók szerkezete valóban hasonló a baktriaiakéhoz, közvetlenül azonban mégsem azonosíthatók azokkal. A szogd *kduty* és *tuty* kötőszavakban az enklitikus elem *-uty*, s ez Gershevitch valószínű magyarázata szerint azonos az 'ty 'és' kötőszóval, amelyben elgondolása szerint az óiráni **uta* 'és' és **uti* 'így, úgy, tehát, ugyanúgy' kötőszavak estek egybe.⁹² Ha most megkíséreljük a baktriai kötőszavak *-AO* elemét a szogd *-uty*-val azonosítani, akkor a *KAAAO* szó esetében még csak elképzelhető, hogy **kada-uti* > **kala-udi* > **kaludo* fejlődés útján keletkezett. Azonban a *TAAO* alakot már semmi esetre sem tudjuk egy **ta-uti* > **tudi* összetételből megmagyarázni, mert ennek folytatása minden bizonnyal **TOAO* lenne a baktriaiiban. Hasonló nehézséggel találkozunk az *ATO* kötőszó esetében is. Henning elképzelése szerint ennek alapszava az avesztai *at* 'da, dann, darauf; aber; denn; und' kötőszó megfelelője volna, így tehát **at-uti* alapelakból kellene magyaráznunk. Azonban a baktriaiiban ebből **aδ-udi* > **aδudo* > **AAO* alak fejlődött volna, nem pedig *ATO*. Így tehát kétségtelennek tarthatjuk, hogy a baktriai kötőszók enklitikus eleme nem azonos a szogd kötőszókéval, s utóbbiak legfeljebb szerkezeti szempontból hasonlíthatók csak össze a baktriaiakkal.

Fentebbi fejtegetéseinkből világos, hogy az *ATO* kötőszó enklitikus eleme csak olyan partikula lehetett, amely *t*-vel, nem pedig magánhangzóval kezdődött, mert a zöngésülés elmaradása e szóban csak azzal magyarázható, hogy a szóvégi *t*-re vagy esetleg már *d*-re *t* hang következett, s ez a zöngésülést vagy megakadályozta, vagy pedig ha már bekövetkezett, a *d*-t asszimilálta. Így az *ATO* szót < **at-t*- vagy **ad-t*- alakra vezethetjük vissza. Ilyen *t*-vel kezdődő enklitikus partikula csak egy jöhet számításba: az óiráni **tu*, amelynek szerepét és használatát az Avestából és az óindból igen jól ismerjük. Ez rendszerint a mondat első szava után áll, és annak a hangsúlyozására, kiemelésére szolgál. Mondattani szerepe így igen alkalmassá tette arra, hogy a mondat elején álló kötőszavakkal összeolvadhasson.

⁹² Ld. I. GERSHEVITCH: A Grammar of Manichean Sogdian. Oxford 1954. 307.

Ezek szerint az *ATO* kötőszót óiráni **āt-tu* alakra vezethetjük vissza. Ugyanezt az enklitikus elemet minden nehézség nélkül feltehetjük a *KAAAO* szóban is, amely óiráni **kada-tu* alakból könnyen magyarázható. Valamivel bonyolultabb a *TAAO* kötőszó problémája. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ezt nem származtathatjuk a legkézenfekvőbbnek látszó **tada* kötőszóból (vö. avesztai *tada* 1. 'dann, alsdann', 2. 'damals, da'), mert a **tada-tu* alaknak **TAAAO* lenne a folytatása. De nem magyarázható a másodsorban leginkább számításba vehető **tat* kötőszónak (vö. avesztai *tat* 3. 'damals, da', 4. 'dann, alsdann') és a *tu* partikulának az összetételéből sem, mert **tat-tu* alakból a baktriaiban **TATO* fejlődött volna. Ezért, ha a *TAAO* kötőszó *-AO* elemében ugyanazt az enklitikus partikulát tesszük fel, mint a *KAAAO* és *ATO* szavakban, akkor csak **tā-tu* alakra vezethetjük vissza. Ebben az esetben a **tā* alapszót az avesztai *tā* kötőszóval vethetnénk össze, amelynek többek közt 'dann, alsdann' jelentése van. Kétségtelen azonban, hogy az avesztai *tā* jelentés- és használatköre egészében olyan távol áll a *tada* és *tat* kötőszavakétól, hogy a baktriai *TAAO* 'akkor' aligha hozható vele közvetlen kapcsolatba. Így a legkézenfekvőbb arra gondolnunk, hogy a *TAAO* kötőszó nem tartalmaz semmilyen enklitikus elemet, hanem egyszerűen az óiráni **tat* 'akkor' közvetlen folytatása, amelyben a szóvégi *t* hangtörvényszerűen zöngésült, s az így létrejött **TAA* alak analógikusan kiegészült a baktriaiban általánossá vált szóvégi *-O*-val. Hasonló esetet figyelhetünk meg az óiráni **uz* partikulával kapcsolatban, amely a feliratban *ŌZO* alakban fordul elő (12. sor *OZOOACTO*).

Kérdés már most, hogyan viszonylik a megmagyarázott *TAAO*, *TAAHIO*, *KAAAO* stb. alakokhoz a 2. sorban előforduló *TAAIOO* és *KEAO* kötőszó. E két kötőszó általános jelentése felől nem lehet semmi kétségünk. A *ΦΟΡΔΑΜΣΟ ΜΑΙΣΟ ΦΡΟΓΙΡΑΟ* «az épület éppen elkészült» kifejezés után a *TAAHIO* «akkor annak» kötőszó következik. Hogy ez az előző mondathoz kapcsolódik, nem pedig a 4. sorban olvasható *KAAAO* 'amikor' szóval kezdődő mondathoz (ami önmagában véve lehetséges volna), azt kétségtelenné teszi az, hogy mind az ennek, mind pedig a 6. sorban következő *KAAAO*-nak megfelelő két-két *TAAO* ill. *TAAHIO* kötőszót megtaláljuk a 4. és 5. ill. a 11. és 12. sorban, ezután pedig már egészen más mondat szerkezet következik (*OTHIO*). Az első 12 sor mondattani szerkezete tehát bizonyossá teszi, hogy a 3. sorban olvasható *TAAHIO* 'akkor annak' kötőszó az előző mondat egy 'amikor' jelentésű kötőszavának a megfelelője. Mivel a *TAAIOO KEAO* szavak közül az elsőnek *TAA*- eleme nyilvánvalóan azonos a *TAAO* 'akkor' kötőszóval, így a *TAAIOO* általános jelentésének is 'akkor'-nak kell lennie. Mind ebből viszont szükségképpen az következik, hogy a 3. sorban következő *TAAHIO* 'akkor . . .' által megkövetelt 'amikor' jelentésű szót csak a *KEAO* alakban kereshetjük.

A felirat második mondata tehát következőképpen fordítható: «Akkor, amikor az épület alighogy elkészült, akkor annak . . .». Kérdés már most, hogyan magyarázható a *TAAIOO* és a *KEAO* kötőszó. A mondat szerkezetből («akkor, amikor . . ., akkor . . .») világos, hogy a *TAAIOO* kötőszóra a jelentését lényegében véve megismétlő *TAAHIO*-val szemben különös értelmi nyomaték csik. Ha ez nem így volna, akkor a felirat szerzője nyilván egyszerűen a *KEAO* 'amikor' kötőszóval kezdte volna a mondatot. Így tehát a *TAAIOO* szónak nyomatékos 'akkor', azaz 'éppen akkor' vagy 'akkor éppen',

'akkor mindjárt' jelentést kell tulajdonítanunk. Ebben az esetben viszont a *TAAIOO* alak *-IOO* elemében, amelyet *-ivo*-nak értelmezhetünk, kézenfekvő egy nyomatékösítő partikulát látnunk. Az óírániban ezzel teljesen meg-egyező hangalakú **iva* nyomatékösítő szócskát nem tudunk kimutatni, azonban az Avesztából ismerjük az *aēvā* partikulát, amelynek mondat elején 'so, ita' a jelentése, a mondat második helyén pedig nyomatékösítő funkcióban használatos. Mivel az avesztai *aēvā* megfelelőjét *eva*, *evā* alakban az óindben is megtaláljuk, s nyomatékösítő partikulaként való használata annak is megfigyelhető, egy **aiva* nyomatékösítő szócskát már az óíráni korra is feltehetünk. Az óíráni **aiva* folytatásaként a baktriaiban *ivo* alakot váránk, amelynek írásképe **EIOO* lenne (vö. **aīta* > *EIAO*). Feltehető azonban, hogy a hangsúlytalan *ai*- szótag (**aivá*, vö. óind *evá*) összetételben megrövidült, s így a fejlődés menete a következő volt: **tat-aiva* > **tadīva* > *tadivo*.

Így a felirat második mondatának pontos fordítása következő lesz: «Akkor mindjárt, amikor az épület alighogy elkészült, akkor annak ...». Mint látjuk, a *KEAO* szónál semmi jel nem mutat arra, hogy jelentése más volna, mint egyszerű 'amikor'. Ugyanezt a jelentést kell azonban feltennünk a *KAAAO* szónál is. Kérdés mármost, nincs-e mégis valamilyen jelentéskülönbség a két szó között, amely mindkettő használatát indokolná, továbbá, milyen eredetű a *KEAO* alak. Lehetséges, hogy a két kötőszó között volt valami árnyalati különbség. A *KAAAO* alakban ugyanis van egy nyomatékösítő elem, amelynek eredetileg talán még ellentétet kifejező árnyalata is volt (vö. óind *tu* 'aber, doch, nun'). Így a *KAAAO* alak pontos jelentése 'amikor éppen, amikor pedig' lehet. Mint látni fogjuk, ez a jelentés meg is felel valamennyi előfordulási helyén a feliratban. A *KEAO* viszont nyilván a hangsúlytalan 'amikor' kifejezésére szolgált, s így előzményét valószínűleg enklitikus partikula nélküli alakban kell keresnünk. Legkézenfekvőbb volna a *KEAO* szó előzményét az avesztai *kat* 'wann' alapján feltehető óíráni **kat* 'mikor, amikor' kötőszóban látnunk. Ennek folytatásaként azonban a baktriaiban a **tat* > *TAAO* megfelelés alapján **KAAO* alakot váránk. A feliratban az *E* betű az *EI* betűkapcsolattól (= *ī*) eltekintve csak a szóvégen fordul elő a többes nominativus jeleként. Ebben a helyzetben nyilván az óíráni *-āh* végződés folytatását jelzi. Gondolhatnánk tehát esetleg arra, hogy a *KEAO* kötőszó **kāh-tu* alakra megy vissza. Mivel azonban a *ka*- névmási tőből egy ilyen alaknak időhatározóként való használatát nem tudjuk kimutatni, valószínűbb a *KEAO* alak feltűnő vokalizmusát a *ka*/*kay*- tövek közötti kiegyenlítődéssel magyarázni, amely a vonatkozó névmásnál is, mint látni fogjuk, megfigyelhető.

A *TAAHIO*-val kezdődő mondat végének és tartalmának meghatározására a 3/4. sorban a *MAAIZO ABABFO CTAAO* kifejezés nyújt bizonyos támpontot. A *CTAAO* alak a baktriaiban óíráni **stāta*- folytatása, azaz a **stā*- 'állni, tartósan lenni, válni vmivé' ige part. perf. pass.-a, mint ezt Marieq

és Henning is felismerte. A *MAAIZO* ... *CTAΔO* kifejezés tehát így fordítható: «az épület ... (vmivé, vmilyenné) vált». A mondattani összefüggésből világos, hogy az *ABABFO* szónak állítmányi kiegészítőnek kell lennie. Az *ABABFO* alak óiráni **āpāpaka*-ra vezethető vissza, s ezt legkézenfekvőbb **apa-āpa-ka*- 'víz nélküli' összetételnek elemezni, mint ahogy Maricq és Henning tette (az **ap*- és *āp*- igeöveknek nem ismerjük **apap*- vagy *āpāp*- képzését). Az **apāpaka*- szó folytatását ismerjük a paštóból, mint említettük, *bob* alakban 'tisztá, keveretlen' jelentésben. Bár a szónak eddig ez az egyetlen ismert újíráni folytatása, mégsem volna helyes ennek jelentését a középírániba visszavetíteni. A paštó *bob* szó 'tisztá' jelentése ugyanis nyilván a borral vagy más hasonló itallal kapcsolatos használatából fejlődött ki, amelyre vonatkoztatva a 'víz nélküli' jelző valóban 'tisztá'-t, 'keveretlen'-t jelenthetett. Ezzel szemben egy épülettel kapcsolatban a 'víz nélküli' jelző már aligha értelmezhető 'tisztá'-nak. Komoly nehézségei vannak annak is, hogy e szónak 'száraz' jelentést tulajdonítsunk, mint azt Maricq tette. A 'száraz' fogalmára van ugyanis az iráni nyelvekben egy általánosan elterjedt kifejezés, amely a **hauš*- 'kiszáradni' tő származéka, s nehezen lehetne feltenni, hogy ezt az újíráni nyelvekben is élő kifejezést a baktriaiiban a 'víz nélküli' körülírással helyettesítették volna. Így a leghelyesebb a szövegbe az **apāpaka*-szó eredeti 'víz nélküli' jelentését behelyettesíteni.

Nem véletlenül foglalkoztunk ilyen részletesen az *ABABFO* szó jelentésének problémájával. Mint fentebb rámutattunk, ez a felirat megfejtésének egyik kulcsszava, amely jelentős mértékben elősegíti a behatolást a felirat tartalmi összefüggéseibe. Ha ugyanis behelyettesítjük a 'víz nélküli' jelentést a szövegösszefüggésbe, akkor a következő fontos megfigyelést tehetjük. A mondat vége: «az épület víz nélküli lett» sehogysem illik a mondat kezdetéhez: «akkor annak ...». Az előző mondat alánya szintén a *MAAIZO* 'épület' szó volt, így a *TAΔHIO* alakban az enklitikus 3. szem. személyes névmás *obliquusa* csak az épületre vonatkozhat. Így viszont ugyanennek a mondatnak nem lehet az alánya a *MAAIZO* szó, hanem nyilvánvalóan két mondatról van dolgunk. Ha áttekintjük a szövegösszefüggést: «akkor mindjárt, amikor az épület alig hogy elkészült, akkor annak a ... az épület víz nélküli lett», akkor azonnal megállapíthatjuk, hogy a *TAΔHIO* szóval kezdődő mondatnak «az épület víz nélküli lett» mondat előzményét, okát kellett tartalmaznia, s minthogy az épület vízellátásáról van szó, a *TAΔHIO* kötőszó enklitikus névmásának nyelvtani birtoka nyilvánvalóan valamilyen vizet jelentő kifejezés lehetett. Így a tartalmi összefüggést a következőképpen rekonstruálhatjuk: az épület alig hogy elkészült, akkor annak vize (kútja, vízvezetéke) elromlott, s emiatt az épület víz nélkül lett.

Ez a felismerés lehetővé teszi a *MANAΠOABONICTOXOTOACIAO* betűsor tagolását és megfejtését. Nyilvánvaló ugyanis, hogy e betűsorban 'víz' jelentésű szóként legkézenfekvőbb az *ABO* betűcsoportot elkülöníteni.

amelyet minden nehézség nélkül az óiráni **āpa-* 'víz' szóra vezethetünk vissza. Az *ABO* szó különválasztása lehetővé teszi e rész tagolását *MANAAPO ABO NICTOXOTOACIAO* elemekre. Azonban a *MAAIZO* szóval kezdődő rész előtt a szövegösszefüggés megkíván még egy 'miáltal, ami következtében' vagy hasonló jelentésű kötőszót. A tagolatlan betűsor a *CIAO* betűkkel végződik, s e szót mint vonatkozó névmást ismerjük már az 1. sorból. Mivel azonban itt nem egyszerű vonatkozó névmást várunk, s az előző szó, amelynek az állítmánynak kell lennie, *-OA*-ra nem végződhetik, ezért minden valószínűség szerint kötőszóként *ACIAO* alakot kell elválasztanunk. Az így nyert két mondat közül az elsőben az *ABO* szó előtt álló *MANAAPO* szóban nyilván jelzöt, az utána következő *NICTOXOTO* szóban pedig a mondat állítmányát kell látnunk.

Az *ABO* szó jelzőjeként felfogható *MANAAPO* szónak a mondat összefüggésében leginkább 'ivó, iható, élvezhető' jelentést tulajdoníthatnánk. Így kézenfekvő benne az óind *mandra-* 'kellemes, élvezetes' szó baktriai megfelelőjét látnunk, amelyben a *dr* hangkapcsolat *-dar*-ra oldódott fel, vagy pedig a *-ra-* képző nem a **mand-* igetőhöz, hanem a **manda-* igenévhez járult. A **mand-* tő az irániiban kevésbé ismert, de hogy egykor kétségtelenül megvolt az iráni nyelvekben is, azt bizonyítja a méd királylánynak, Mandanénak a neve (*Mavdārnā*, Herodotos I 107), amely egy iráni **Mandanā* alaknak a pontos görög átírása. A **Mandanā* név a szintén a *mand-* tőből képzett óind *mandana-* 'örömet, élvezetet nyújtó' iráni megfelelője.

A *NICTOXOTO* állítmányban a *NI-* elemet első pillantásra hajlandók lennénk a *ni-* praeverbiummal azonosítani. Azonban ennek folytatása a baktriaiiban a *NOBAAIMO* szó tanúbizonysága szerint, amelyet Henning meggyőzően óiráni **nišadman-* alakból magyarázott, nem *NI-*, hanem *NO-*. Ha viszont a *NICTOXOTO* szó nem praeverbiummal kezdődik, akkor semmiképp sem lehet egy igealaknak tartani, mert egy **NICTOXO-* igetövet nem lehet feltenni. Így kétségtelennek látszik, hogy a *NICTOXOTO* alakot nem egy, hanem két igealaknak kell felfognunk, s a *-TO* végződések alapján legcélszerűbb *NICTO* és *XOTO* alakokra tagolnunk.

A *NICTO* és *XOTO* igealakoknak a szövegösszefüggés alapján 'megromlott, eltűnt, elfogyott, hiányzott' jelentéseit tehetjük fel. Ezt figyelembe véve a *NICTO* alakot az óiráni **nas-* 'eltűnni, elpusztulni' ige (vö. avesztai *nas-* 'verschwinden, abgehen, verloren gehen stb.') part. perf.-ának tekinthetjük. Az Avesztában a *nas-* tő part. perf.-a *našta-* és *nāxšta-*, a megfelelő óind *naš-* igéé pedig *našta-*. Mivel a baktriaiiban a cerebrális *š* jelölésére külön betű volt (*ḥ*), kétségtelen, hogy a *NICTO* alakban nem következett be a cerebralizáció. Az óindben az *-št-* hangesorporthból *-st-* fejlődött, s ugyanezt a cerebralizációt a sakában is meg tudjuk figyelni. A többi középiráni nyelv írása azonban, a baktriai kivételével, nem rendelkezett külön jellel a cerebrális *š* visszaadására, s így kérdéses, hogy *ḥ* hang létezett-e különálló fonémként

bennük. Az újráni nyelvek közül a régi Baktria területén élő yidya-munjiban az *-št-* hangcsoport egyenesen palatalizálódott *-šč-*vé, ill. *-šky-*vé. Ez az utóbbi tény annál figyelemreméltóbb, mert a yidya-munjiban megvan a cerebrális *š* hang is, éppen úgy, mint a baktriaiban. Mindezek alapján fel kell tennünk, hogy az ósiráni *-št-* hangcsoport csak egyes iráni nyelvekben cerebralizálódott, többnyire azonban palatális *-št-*ként folytatódott.⁹³ Így az ósiráni **našta-* a baktriaiban is palatális *š*-sel maradhatott meg, és ez palatalizálhatta az előtte álló *a* hangot, amelyből így *i* fejlődött. A *NICTO* alakot tehát *ništo*-nak értelmezhetjük, s az avesztai *našta-* 'eltűnt' baktriai megfelelőjének tarthatjuk.

A *MANAĀPO ABO NICTO* szavakat tehát így fordíthatjuk: «az iható víz eltűnt». Mivel a *XOTO* szó kötőszó nélkül kapcsolódik az előtte álló *NICTO*-hoz, nyilvánvalóan azzal rokon értelmű kifejezésnek kell lennie. E szó hangalakja igen feltűnő, mert a baktriaiban az intervokalikus *-t-*ből *-d-* (*-ð-*) fejlődött. Ha tehát e szóban *t*-t találunk, ennek megmaradása, ill. létrejötte csak úgy képzelhető el, hogy nem egyszerű *t*-ből, hanem a *t*-nek valamilyen más hanggal való kapcsolatából származik. Elvileg sokféle lehetőségre gondolhatnánk (*st*, *št*, *dt*, *nt*, *ft*, *zt*, *rt*), ha azonban a kérdést közelebről megvizsgáljuk, kiderül, hogy a baktriaiban a két magánhangzó közötti *t* csak *rt* hangkapcsolatból keletkezhetett. Az óiráni *st*, *št* ugyanis a baktriaiban megmarad (= *CT*), ugyanígy az *št* (= *DT*), az *nt*, *zt* pedig *nd*, *zd* (= *NΔ*, *ΓΔ*) formájában folytatódik. A *dt* fejleménye ugyan, mint láttuk, *t* a baktriaiban, de ez a hangkapcsolat az igék part. perf. pass.-ában nem fordul elő, mert *st* lett belőle. Az *ft*-re példánk ugyan nincsen, de a *zt* > *zd* fejlődés alapján következtetve **βd* (= *BΔ*) lehetett a folytatása. Így tehát a *XOTO* alak *T*-je csak óiráni *rt* hangcsoportra vezethető vissza. Mivel a szó elején a *z* spiráns is csak mássalhangzó előtt keletkezhetett, s minthogy a számításba jövő két hangcsoport: *zš-* és *zv-* közül a baktriaiban a *XĀONO* szó tanúsága szerint a *zš-* változatlan maradt, a *XOTO* szót minden bizonnyal óiráni **zvar̥ta-* alakra kell visszavezetnünk.

A *XOTO* < **zvar̥ta-* szó két érdekes tanulsággal szolgál számunkra. Az egyik az, hogy a baktriaiban a mássalhangzó + *rt* folytatása eltér a két magánhangzó közötti *-rt-* fejleményétől (*KIPĀO* – *XOTO*). Másrészt érdemes rámutatni, hogy a yidya-munjiban a másodlagosan keletkezett *-rt-* folytatása ugyancsak *t*, akárcsak a baktriaiban (vö. pl. *zūt* 'sárga' < **zirt-* < **zar̥ita-* vagy *zūt* 'eszik' < **zvar̥t-* < **zvar̥ati*).⁹⁴ Ha a *XOTO* szó jelentését keressük, akkor először is felmerül az óiráni **zvar̥-* 'enni' tövel való kapcsolatának kérdése. Bár hangalak szempontjából ez az egybevetés megfelelő

⁹³ G. MORGENSTIERNE: Indo-Iranian Frontier Languages. II. 73 úgy gondolja, hogy a yidya-munjiban az *št*-ből először *-št-* fejlődött, s ez palatalizálódott azután *-šč-*vé. Ez a feltevés azonban nem szükségszerű, s nem is bizonyítható, mert az *-št-* > *-šč-* változás csak a sakában mutatható ki, tehát nem valószínű, hogy az óirániiban vagy a közép-irániiban általános lett volna.

⁹⁴ MORGENSTIERNE: Indo-Iranian Frontier Languages. 41, 101.

lenne, mégsem látszik elfogadhatónak, mert az 'enni' jelentés egyáltalán nem illik a szövegösszefüggésbe. Mint azonban H. W. Bailey meggyőzően kimutatta, van a sakában egy *hvar-* tő, amelynek jelentése 'kíván' (pl. *nāhvarde* 'erősen kíván').⁹⁵ Könnyen lehet, hogy a *hvar-* 'enni' ige — mint Bailey felteszi — ennek specializált jelentésben elkülönült változata. Számunkra most mindenestre az a lényeges, hogy az iráni nyelvekben kimutatható egy *hvar-* 'kíván' igető is. A saka *nāhvarde* ennek *-na-* képzős származéka (**ni-hvarna-*), a saka *buhurs-* 'kívánság' pedig *-s-* képzős **aβi-hvars-* tőre vezethető vissza. Ezekkel szemben a baktriai *XOTO* a *hvar-* alapigének a part. perf. pass.-a. Mivel a 'kíván' és 'hiányát érzi valaminek' ugyanannak az életmegnyilvánulásnak különböző, de szorosan összefüggő aspektusai, a 'kíván' jelentésű igék általában a hiányérzet kifejezésére is szolgálnak. Így többek közt a latin *desiderare* jelentése nemesak 'vágyakozik, kíván', hanem 'hiányát érzi valaminek, nélkülöz valamit', passivumban pedig 'elveszik, hiányzik'. Ezeket a jelentéseket bizonyára a *hvar-* 'kíván' igénél is feltehetjük, s így a *XOTO* igenévnek 'hiányzott, nem volt' jelentést tulajdoníthatunk.

Mint láttuk, a szövegösszefüggés alapján az *ACIAO* kötőszónak 'miáltal, ami következtében' jelentését lehet kikövetkeztetni. Henning e szót a *CIAO* 'amely, ami' vonatkozó névmásnak és az 5. sorban előforduló *ACO* '-ból' (< **hačā*) praepositiónak az összetételéből magyarázta. Hasonló szerkezetű összetételeket valóban ki tudunk mutatni (vö. szogd *čkn'č 'unde* < **hačā-kn'č*, *yidya-munji épāč* 'behind' < **hačā-paščā*), azonban mégis két meggondolás is szól ez ellen a magyarázat ellen. Az egyik az, hogy éppen a vonatkozó névmásnak nem tudjuk ilyen praepositíós összetételét kimutatni, még a szogd-ban sem, ahol ez a jelenség a középiráni nyelvek közül a leggyakrabban megfigyelhető. Továbbá az *ACIAO* alaknak ez a magyarázata egy feltett **ACOCIAO* alaknak a megrövidülését és az *ACO* praepositiónak az alapszóval való teljes egybeolvadását tételezné fel. Ez a feltevés azonban a rendelkezésünkre álló adatok alapján nem igazolható, sőt az *ACACKOMO* (17. sor) szó határozottan ellene is szól. Ez Henning valószínű magyarázata szerint **hačā-škamba-* alakra vezethető vissza. Ebben azonban változatlanul megmaradt az *ACO* praepositio, sőt szemmel láthatólag még eredeti *-ā* véghangzóját is megőrizte.

Éppen ezért valószínűbb arra gondolnunk, hogy az *ACIAO* szó óiráni **(h)áčū-* alakra megy vissza. Ennek két magyarázata lehetséges. Azonosíthatjuk ezt elsősorban az avesztai *hačitay-* 'Zusammensein mit —, 'Begleitung' szó alapján feltehető óiráni **hačitay-* határozószóvá vált locativusával: **hačūtā* (vö. avesztai *hačūtā*), amelynek jelentése '(ennek) kíséretében, (ezzel) együtt, ugyanakkor' lehetett. A másik lehetőség az volna, hogy az óind *saci* 'együttal, ugyanakkor' határozószó óiráni **hači* megfelelőjének tekintsük,

⁹⁵ H. W. BAILEY: *Zoroastrian Problems in the Ninth-Century Books*. Oxford 1943. 71 skk.

amelyhez a *tu* nyomatékösítő partikula járult: **hači -tu* < **hačidu* < *ACIAO*. Bármelyik magyarázatot fogadjuk is el, az *ACIAO* szónak mindenképpen 'ezzel együtt, egyszersmind, ugyanakkor' jelentését tehetjük fel, s az egész mondatot következőképpen fordíthatjuk: «Akkor mindjárt, amikor az épület alig hogy elkészült, akkor annak iható vize eltűnt, hiányzott, egyszersmind az épület víznélküli lett».

A következő mondat az *OAO KAAAO* kötőszavakkal kezdődik, amelyeknek a 4. és 5. sorban egy-egy *TAAO* 'akkor' felel meg. Az *OAO* kötőszót Maricq és Henning kétségtelenül helyesen az óiráni **uta* 'és' megfelelőjének tartották. Hogy e szó jelentése valóban 'és', azt feltétlenül bizonyítja a felirat egy másik helye, ahol a *XĀONO* 'uralkodási év, éra-év' szó előtt az *IŪŪO OAO YIPCO* kifejezésben fordul elő. Mivel a *XĀONO* szó előtt számnévnek kell állnia, nem lehet vitás, hogy az *OAO* szó itt két számnevet kapcsol össze, amelyeket még az *I* névelő előz meg (10. sor). Henning az *OAO* szót azonosnak tekinti az *OTO* kötőszóval, amelyet Maricq vonatkozó névmásnak tart. Hogy az *OTO* szó nem lehet vonatkozó névmás, azt részben kétségtelenné teszi fentebbi összeállításunk, amely szerint az *OTO* szó és az *-HIO*, *-ANO* enklitikus névmással összetett alakjai teljes mértékben beleilleszkednek formailag a kötőszók rendszerébe, másrészt pedig az a körülmény, hogy sohasem fordul elő vonatkozó mellékmondat bevezetőjeként.

De nem fogadható el az a feltevés sem, hogy az *OTO* kötőszó azonos az *OAO*-val. Világosan ellene szól ugyanis egyrészt a két szó hangalakjának különbsége, másrészt pedig mondattani funkcióinak eltérése. A baktriaiban az óiráni **uta* alaknak csak *OAO* lehet a folytatása. Egyetlen példánk sincs arra, hogy intervokalikus helyzetben az óiráni *-t-* változatlanul megőrződött volna. Ami az *OAO* és *OTO* kötőszók mondattani funkcióit illeti, ezeket a következőkben határozhatjuk meg:

1. Az *OAO* kötőszó mindig azonos mondatrészeket kapcsol össze, mint pl. *IŪŪO OAO YIPCO*. Mondatkezdő kötőszóként csak más kötőszóval együtt használatos, s ebben az esetben annak a bevezetésére szolgál, pl. *OAO KAAAO* 'és amikor', *OAO KAAANO* 'és amikor azoknak'. Mivel önmagában mondatot sohasem vezet be, enklitikus személyes névmás egy esetben sem kapcsolódik hozzá.

2. Ezzel szemben az *OTO* kötőszó mondatrészeket sohasem kapcsol össze, mindig mondatok bevezetéséül szolgál, mindig egyedül áll a mondatok élén, és gyakran kapcsolódnak hozzá enklitikus személyes névmási alakok.

Mindezek alapján kétségtelennek látszik, hogy *OAO* és *OTO* különálló, teljesen különböző eredetű kötőszavak, amelyek legfeljebb abban egyeznek meg, hogy mindkettő kapcsoló funkcióban használatos. Az *OTO* kötőszó pontosabb jelentésének meghatározását az a megfigyelés teszi lehetővé, hogy — mint látni fogjuk — nem mindig olyan mondatot vezet be, amely tartalmilag szorosan csatlakozik az előzőhöz. Így jelentésének nem annyira 'és'-t,

mint inkább 'tovább, azután'-t kell feltennünk. Ilyen módon e kötőszó funkcióját tekintve az óperzsa *pasāva* 'azután', középperzsa *pas* = 'HR' 'azután, továbbá', szogd 'rty' 'azután, továbbá' kötőszavakkal hasonlítható össze, amelyek az elbeszélő stílus jellegzetes mondatkezdő szavai.

A baktriaiban a két magánhangzó közti *-T-* hang, mint fentebb rámutattunk, *-dl-* vagy *-rt-* hangkapcsolatból keletkezett. Az *OTO* szót azonban nem vezethetjük óiráni **udia-* vagy **utta* alakra vissza, mert ilyet az óirániiban fel sem tehetünk. Így az *OTO* szót csak óiráni **urta-*, **arta-* vagy **rta-* alakra vezethetjük vissza. A három közül az utóbbi kettő a valószínűbb, mert egyrészt egy óiráni **urta-* alakot aligha lehet megmagyarázni, másrészt pedig **arta-* vagy **rta-* alakból a szogd 'rty' kötőszó is származtatható. Mivel **arta-* alakból a baktriaiban inkább **ATO* fejleményt várnánk, helyesebb mind a baktriai *OTO*, mind pedig a szogd 'rty' számára **rta-* előzményt feltenni. Ezt egy **ar-* tő part. perf. pass.-ának tekinthetjük, s magát az igetövet összevethetjük az avesztai *¹ar-* '(sich) in Bewegung setzen, hingelangen, hinkommen zu —, bringen über —, stb.' igével (part. perf. pass. *arata-*). Az **rta-* igenévének legvalószínűbben 'továmenve, továbbmenve' jelentést tulajdoníthatunk, s ebből fejlődött a belőle képzett kötőszó 'tovább, azután' jelentése. A baktriaiban az **rta-* alakból valószínűleg **arta-* fejlődött, s ennek **ato* folytatását adja vissza az *OTO* íráskép. A szogdiban hasonló **rta-* > **arti* fejlődést tehetünk fel. Az **ar-* 'elmenni, továbbmenni' tő mellett gondolhatunk esetleg az **ar-* 'összeilleszteni' tőre is, amelyből az *OTO* 'továbbá, azután' kötőszó jelentésánál szintén kifogástalanul megmagyarázható (vö. török *taq-* 'összekapcsol, összeilleszt' > *taqy* 'még, szintén, és'). Az *OTO* szónak e magyarázata azt a feltevést hozza magával, hogy a baktriaiban szókezdetben más volt az **rt-* hangesoport folytatása, mint mássalhangzó után, pl. a **krt-* hangkapcsolatban (**rt-* > *OT-*, viszont **krt-* > *KIPΔ-*). Az, hogy az *r* különböző hangkapcsolatokban eltérő folytatásokban jelentkezik, eléggé általános jelenség a középiráni nyelvekben, s különösen jól megfigyelhető a szogdiban, amelyben az óiráni **krt-*, **mrt-*, **rt-* alakoknak *kt-*, *mwrt-* és *rt-* a folytatásai.

Az *OΔO*-val kezdődő összetett mondatot az ismert szavak, az igealakok, a névelő és a kötőszók segítségével a következőképpen tagolhatjuk: *OΔO KAAΔO ACOAPOYOMINANOIEIPO CTΔΔO TAAΔO I BATE ACOINOΔAAMO ΦPOXOPTINΔO TAAΔO ABOAPAΦO OACTINΔO ABOANΔHZO*. További tagolási lehetőséget nyújt az a megfigyelés, hogy az *ACO* betűcsoport kétszer is előfordul, és az *ACOINOΔAAMO* betűcsoportból önálló szóként bizonyára külön kell választanunk, mert sem egy *asuin-*, sem egy *ačvin*, *ačuin-* kezdetű szó hangtörténetileg nem valószínű. Ugyanígy *-OIEI-* hangesoportot sem tehetünk fel, s ezért ezt nyilván *-O I EI-*-re kell tagolnunk, s az *I*-t a névelővel azonosíthatjuk. Ugyancsak a névelőt láthatjuk az *INOΔAAMO* betűcsoport elején. Végül az *ABO* betűcsoport kétszeri előfordulása is valószínűvé teszi, hogy ebben is különálló szót kell látnunk.

Az előforduló szavak közül *BATE* kétségtelenül a *BATO* 'isten, úr' többes nominativusa, mert utána többes 3. szem. állítmányok (*ΦΡΟΧΟΡΤΙΝΑΟ*, *OACTΙΝΑΟ*) állanak (így helyesen már Maricq). Az igealakok szemmel láthatólag összetett perfectumok, amelyek a *ΦΡΟΧΟΡΤ*- és *OACT*-part. perf. pass.-okból és a létige többes 3. szem. alakjából (*-ΙΝΑΟ*) állanak. Az *OACT*-alak magyarázatára sokféle lehetőség van, amennyiben az írásképet **vast*-nak és **vašt*-nak is értelmezhetjük (vö. a *NICTO* alakkal kapcsolatos fejtegetéseket). Így a következő tövek jöhetnek számításba: *vaz*- 'menni, utazni' (erre gondolt Maricq), *vad*- 'vezetni' (ebből magyarázta Henning) *vad*- 'ütni', *vah*- 'világítani', *vah*- 'időzni', *vah*- 'öltözni'. E lehetőségek közül a 3., 4. és 6. tárgyi szempontból bizonyára esik, az 5. és 6. esetben pedig alaki nehézségek is vannak (az óind alapján **ušta*-alakot tehetünk fel). Így lényegében csak a *vad*- és *vaz*-tő jöhet számításba. Bármelyiket válasszuk is, a mondat jelentésén ez nem változtat: *ΤΑΔΟ* ... *OACTΙΝΑΟ* «akkor (az istenek) ... mentek (vagy: vezetettek)». Mégis a két lehetőség közül a *vad*-tőből való származtatás látszik valószínűbbnek. A **našta*- > *NICTO* fejlődés alapján ugyanis számolnunk kell azzal, hogy a *vašta*-alakban is érvényesült az *s* palatizáló hatása s így ebből **višta*-fejlődhetett, amelynek viszont a baktriai ortográfiában **OICTO* alakban kellene jelentkeznie.

Az eddigiek alapján a mondat érthető részeit következőképpen fordíthatjuk: «És amikor ... a ... lett, akkor az istenek ..., akkor (az istenek) elvezettettek ...». A biztosan értelmezhető szavak alapján adott fordításhól a következő további támpontok adódnak:

1. Az «istenek elvezettettek» kifejezés megkívánja, hogy az *ΑΒΟ ΑΡΑΦΟ* és *ΑΒΟ ΑΝΔΗΖΟ* párhuzamos kifejezéseket helyhatározóknak értelmezzük, amelyek azt a helyet jelölik, ahová az isteneket elszállították.

2. A *ΤΑΔΟ*-val kezdődő két mondat azonos alanya (*BATE*) és párhuzamossága arra mutat, hogy ugyanannak az eseménynek különböző, de összefüggő mozzanatait ismertetik, azaz az első *ΤΑΔΟ*-val bevezetett mondat tartalmának közel kell állnia a második *ΤΑΔΟ*-val kezdődőéhez.

3. A szövegösszefüggésből világos, hogy az *ΟΔΟ ΚΑΛΔΟ* kezdetű időhatározó mondatnak tartalmilag a megelőző «az épület víz nélkül maradt» mondathoz kell kapcsolódnia, olyan módon, hogy vagy annak a tartalmát ismétli meg újból kissé más szavakkal, vagy ugyanannak az eseménynek más mozzanatait emeli ki.

Ezek alapján az egész szövegrész tartalmát a következőképpen képzelhetjük el: «... az épület víz nélkül maradt. És amikor az ivóvíz-ellátás megszűnt, akkor az istenek elhagyták az épületet, akkor (az istenek) *ΑΡΑΦΟ*-ba vezettettek el». Ennek az előző mondat tartalmát félig mindig megismétlő stílusnak a feltevésére szilárd alapot nyújtanak az óperzsa feliratok, amelyekben az ilyen mondatszerkezeteknek klasszikus példáit figyelhetjük meg. Ilyen többek közt a Bistun-i felirat következő szövegrészlete: *pasāva : Kabūjiya*

: *avam* : *Bardiyam* : *avāja* : *yaθā* : *Kabūjiya* : *Bardiyam* : *avāja* : *kārahya* : *naiy* : *azdā* : *abava* . . . «Azután Kabūjiya ezt a Bardiyát megölette. Amikor Kabūjiya Bardiyát megölette, a hadi nép előtt nem volt ismeretes . . .» (DB I 30—32). Mint láthatjuk, a Surkh Kotal-i felirat mondatszerkezetének és gondolatmenetének olyan pontos párhuzama áll itt előttünk, hogy e szövegrész fentebb adott tartalmi rekonstrukcióját általánosságban bizonyára helyesnek tart-hatjuk.

Nézzük először az *OAO KAΛO* kezdetű mondatot. A *CTAΛO* 'lett' állítmánynak az alanyát az *EIPO* szóban kell látnunk, amelynek névszó voltát világosan mutatja az előtte álló névelő. A *CTAΛO* állítmányhoz azonban egy állítmányi kiegészítőnek is kell tartoznia, s ezt csak az *I EIPO* előtti szóban kereshetjük. Minthogy azonban ez előtt áll az *ACO* szó, amely az 5. sorban az *I NOPAAMO* kifejezés előtt is előfordul, s szemelláthatólag praepositio szerepét tölti be, a *APOYOMINANO* betűcsoportot két szóra kell tagolnunk: az *ACO* praepositio vonzatára és az állítmányi kiegészítőre. Mivel *ACO* az 5. sorban *-O*-ra végződő alak előtt áll, legvalószínűbbnek látszik a *APOYO MINANO* tagolás (bár eleve nem zárható ki a *APO YOMINANO* tagolás sem).

Fentebbi érvelésünk alapján a mondat alanyában, az *EIPO* szóban valamilyen 'viz'-et jelentő vagy a vízzel összefüggő kifejezést kell keresnünk. Maricq e szót a hangalak hasonlósága alapján az avesztai *ira-* 'Anlauf, Angriff; Energie, Tatkraft' szóval vetette egybe. Azonban egy ilyen jelentésű szó nem illik bele a szövegösszefüggésbe. Kitűnően megfelel viszont jelentéstani szempontból a védikus *irā-* 'Nass, Wasser, Trunk, Erfrischung stb.' (Geldner), 'Labetrunk; Saft und Kraft' (Grassmann) feltehető iráni megfelelője. Az óind szó ezideig magyarázat nélkül áll.⁹⁶ Korábban az *idā-* 'frissítő ital' szóból vezették le, azonban ennek valószínűtlenségét H. Lüders világosan bebizonyította.⁹⁷ Minthogy az 'üditő ital, frissítő' élettani hatása szorosan összefügg az erőérzettel, kézenfekvő arra gondolnunk, hogy az óind *irā-* 'üditő ital' szó az *ar-* 'mozog, mozgásba hoz' tő gazdag szócsaládjához tartozik (vö. pl. *irin-* 'erőszakos', *irya-* 'mozgékony, agilis' stb.). Így az *irā-* szó eredeti jelentése 'mozgató erő, frissítő erő' lehetett, s ebből fejlődött ki speciális 'üditő ital' jelentése. Ha helyes ez a magyarázat, akkor szoros összefüggés áll fenn az avesztai *ira-* 'energia, tetterő' és az óind *irā-* 'üditő ital' szavak között. Az avesztai szó ugyanis szintén az *ar-* 'mozog, mozgásba hoz' tő származéka, azonban annak nem *ir-* tövéből van képezve, mint az óind *irā-* szó, hanem *ir-* tőalakjából, amely a védikus nyelvben a víz gyors mozgásának kifejezésére is használatos. Így feltehető, hogy e szónak az Avesztában csak az alapjelentése

⁹⁶ Ld. M. MAYRHOFER: Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. I. 91.

⁹⁷ H. LÜDERS: Philologica Indica. Göttingen 1940. 552.

örződött meg, ugyanakkor azonban a baktriaiban megvolt a speciális 'üditő ital' jelentése is.

Az *I EIPO CTAΔO* kifejezést tehát így fordíthatjuk: «az üditő ital lett». A szövegösszefüggés szerint a *CTAΔO*-hoz tartozó állítmányi kiegészítő jelentésének a *NICTO* és *XOTO* szavakéhoz hasonlónak, tehát kb. 'eltűnt'-nek, 'hiányzó'-nak kell lennie. A *MINANO* szó teljes mértékben megfelel ennek a követelménynek. Ezt ugyanis a *may-/min(ā)*- 'kisebbít, eltüntet; elfogy, eltűnik' tő *-na-* képzős part. perf. pass.-ának, az óind *mināna-* alak megfelelőjének magyarázhatjuk, s így 'elfogyott' vagy 'eltűnt' jelentését tehetjük fel. Az óind *may-* tő megfelelője iráni területen eddig csak az Avesztából volt kimutatható a *may-* 'zu Grunde richten' ige formájában, amely azonban az irániiban teljesen elszigetelten állt. Most a baktriaiból is előkerült a megfelelője, s ezzel az érdekes perspektívát nyitó avesztai—baktriai egyezések száma eggyel ismét gyarapodott. Ismerve a *MINANO* szó pontos nyelvtani kategóriáját, most már a *CTAΔO* szóhoz való viszonyát is pontosabban meghatározhatjuk. Egy part. perf. pass.-ból és a *stā-* ige part.-ából álló összetett plusquamperfectummal állunk szemben, azaz egy olyan igealak-típussal, amely a középiráni nyelvekben széles körűen kimutatható.

Az «és amikor ... eltűnt az üditő ital» szövegösszefüggés egy helyhatározót követel, amely megjelöli, hogy honnan tűnt el a víz. Így az *ACO ΔPOYO* kifejezésben helyhatározót kell látnunk, s a szövegösszefüggés azt is kétségtelenné teszi, hogy az *ACO* szónak '-ból' jelentésű praepositiónak kell lennie. Így e szónak a funkciója az óiráni **hačā* '-ból' praepositio hangalakjához való hasonlóságától függetlenül is meghatározható, s minthogy e funkció egyezik a **hačā*-éval, azzal kétségtelenül azonosnak kell tekintenünk. A *ΔPOYO* szót Henning *lruy^o*-nak értelmezte és az óiráni *druva-* 'egészséges' fejleményének tekintette. A fenti fejtegetések után nem szorul bővebb bizonyításra, hogy ez a magyarázat helytelen. De elfogadhatatlan Henningnek az az elgondolása is, hogy a görög *OY* betűkapcsolat ebben a szóban *uy* kettőshangzót jelöl. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a görög ABC-ét a baktriai nyelv írására nem egy elvont ABC alapján vették át, hanem a helybeli és korabeli görög helyesírási gyakorlat alapján alkalmazták. Így természetes, hogy az *EI*, *OY* stb. görög betűkapcsolatokat abban a hangértékben használták, amely a helénisztikus görög helyesírásban szokásos volt. E betűkapcsolatok hangértékének tehát *i*-t és *ū*-t kell feltennünk. Az *OY* betűkapcsolat *uy* értelmezésére csak akkor gondolhatnánk, ha az *Y* *y/v* hangértéke önmagában is kimutatható lenne, tehát ha pl. a *va-* szókezdetet *YA*-val írják. Ez azonban nem fordul elő.

A *ΔPOYO* szót tehát **lrūo*-nak kell olvasnunk, s ezt óiráni **drava-* alakra vezethetjük vissza. Ebből a baktriaiban **lrū* fejlődött, amely azután analogikusan kiegészült a szóvégi *-o*-val. A **drava-* szót az óiráni **drav-* 'futni, sietni' tő (vö. avesztai *drav-* 'laufen') származékának tekinthetjük,

amelynek középiráni származékai a víz folyásának kifejezésére is használatosak voltak (vö. *χvārizmi* 'βzrw- 'előbugyogni', 'βzr'wy 'folyatni' < óiráni *aβi-drava- és *aβi-drāvaya⁹⁸). A megfelelő óind szó, *drava-* jelentése is 'futó, folyékony, elfolyó', ill. mint főnévnek 'futás, menekülés, folyadék, lé' jelentései ismeretesek. Ezek szerint a *drav-* igét és *drava-* származékát az óiráni *tak-* 'futni, folyni' ige és *taxman-* 'vízfolyás' jelentésű származéka (vö. avesztai *tak-* 'laufen (von Menschen); fließen (vom Wasser usw.)' és *taxman-* 'Lauf (fliessenden Wassers)') pontos jelentéstani párhuzamának tarthatjuk. Mindezek alapján a baktriai *ΑΡΟΥΟ* szónak 'vízfolyás, patak, csatorna' jelentését tehetjük fel, és az egész mondatot így fordíthatjuk: «és amikor a csatornából (v. patakból) az üdítő ital eltűnt». Valószínű, hogy e mondat a szentély vízhiányának nem egy újabb mozzanatát tárja fel, hanem csak pontosabban leírja az előző mondatban általánosságban már említett vízhiány okát. Ebben az esetben arra gondolhatunk, hogy a Surkh Kotal-i szentély vízellátását eredetileg valamilyen csatorna vagy patak szolgáltatta, amely azonban nem sokkal a fallal körülvett épület elkészülte után elapadt, s ennek következtében a szentély víz nélkül maradt.

Mint láttuk, a második *ΤΑΔΟ*-val kezdődő mondat szerint az isteneket a vízhiány miatt elvitték. Nyilvánvaló, hogy az első *ΤΑΔΟ*-val kezdődő mondatnak e folyamat valamilyen közbeeső mozzanatát kell tartalmaznia. Éppen ezért Henning a *ΦΡΟΧΟΡΤΙΝΔΟ* igealaknak a szövegösszefüggés alapján 'withdrew' jelentését tette fel, anélkül, hogy magát a szót meg tudta volna magyarázni. Ha azonban az istenek már «elmentek» a szentélyből, akkor miért mondja a következő mondat, hogy elvezették őket valahová? Nyilvánvaló, hogy itt bizonyos ellentét van a két mondat között. Éppen ezért nem valószínű, hogy a *ΦΡΟΧΟΡΤΙΝΔΟ* alak pontos jelentése 'elmentek, eltávoztak' legyen, mert ez az esemény csak akkor következett be, amikor az isteneket elvitték a szentélyből. Inkább arra lehetne gondolni, hogy ez az igealak csak az istenek távozási szándékát vagy kívánságát fejezi ki, amelynek azután az emberek (papok) úgy tettek eleget, hogy valahova máshová elvitték az isten(szobro)kat.

Ha most a *ΦΡΟΧΟΡΤΙΝΔΟ* alakot elemezni akarjuk, akkor a *ΦΡΟ*- < óiráni *fra- igekötő és az *ΙΝΔΟ* igealak leválasztása után megmaradó *-ΧΟΡΤ-* part. perf. pass. hangalakján azonnal szembeötlik az a feltűnő jelenség, hogy benne *-PT-* hangkapcsolat fordul elő. Mivel a *XOTO* alak tanúsága szerint a baktriaiban az óiráni *-rt-*ből két magánhangzó között *-t-* lett, kétségtelen, hogy a *-ΧΟΡΤ-* szó nem óiráni *χvarta- folytatása. Ha az *-rt-* hangcsoportot találjuk e szóban, ez csak úgy lehetséges, hogy e hangkapcsolat másodlagosan jött létre benne, s eredetileg vagy egy magánhangzó vagy egy mássalhangzó volt az *r* és a *t* között. E két lehetőség közül az elsőt mindjárt

⁹⁸ Ld. W. B. HENNING: Handbuch der Orientalistik. I. Abt. IV. Bd. 1. Abschn. 113.

kizárhatjuk, mert abban az esetben a *-t-* zöngésült volna, s így nem *-rt-*, hanem *-rd-* jött volna létre. Tehát az *r* és *t* között valamilyen mássalhangzó-
nak kellett lennie.

Hogy e ponton tovább tudjunk jutni, azt az a szerencsés véletlen teszi lehetővé, hogy a *ΦΠΟΧΟΡΤΙΝΑΟ* alak imperfectuma is előfordul a feliratban. Már Maricq észrevette, hogy a 4. sorban *ΟΑΟ ΚΑΛΑΟ*-val kezdődő szövegrész csekély eltéréssel megismétlődik a 14–17. sorokban. A két szövegrész egymáshoz való viszonyát a következő szembeállítás szemléltetheti:

4–6. sor: *ΟΑΟ ΚΑΛΑΟ ΑΟ ΑΡΟΥΟ ΜΙΝΑΝΟ Ι ΕΙΠΟ ΟΤΑΑΟ*
14–17. sor: *ΟΑΟ ΚΑΛΑΑΝΟ ΑΟ ΑΡΟΥΟ ΜΙΝΑΝΟ Ι ΕΙΠΟ ΒΟΟΗΟ*

4–6. sor: *ΤΑΑΟ Ι ΒΑΓΕ ΑΟ Ι ΝΟΒΑ.ΑΜΟ*
14–17. sor: *ΤΑΑΑΝΟ Ι ΒΑΓΕ ΑΟ Ι ΝΟΒΑ.ΑΜΟ ΜΑ*

4–6. sor: *ΦΠΟΧΟΡΤΙΝΑΟ... ΟΤΟ*
14–17. sor: *ΦΠΟΧΟΑΒΟΝΑΗΙΟ ΟΤΑΝΟ*

4–6. sor: *ΜΑΑΙΖΟ ΠΙΔΟΡΙΓΔΟ*
14–17. sor: *ΜΑΑΙΖΟ ΜΑ ΠΙΔΟΡΙΧΧΙΟ*

Mint láthatjuk, a két szövegrész főleg két jelenségben különbözik egymástól: 1. az I. változat perfectumi igealakjaival a II.-ban *-HIO* végű igealakok állanak szemben, amelyekben kézenfekvő Henninggel együtt optativusokat látnunk, — 2. a főmondatokban az állítmányok előtt *ΜΑ* szócska áll, amely az igealak jelentését szemelláthatólag ellentétesre változtatja, tehát nyilván azonos az óiráni **mā* 'ne' tiltószócskával (vö. avesztai *mā*, párthus *m'* stb.), mint ahogy Henning gondolja. Az igealakok párhuzamossága a két változatban kétségtelenné teszi, hogy a *ΦΠΟΧΟΡΤΙΝΑΟ* és a *ΦΠΟΧΟΑΒΟΝΑΗΙΟ* állítmányok azonos igealaktól vannak képezve. A *ΦΠΟΧΟΑΒΟΝΑΗΙΟ* alakban Henning elképzelése szerint *-ONΔ-* a többes 3. szem. ragja, *-HIO* pedig az optativus jele. Ha talán az *-ONΔ-* elemmel kapcsolatban más eredetre is gondolhatunk, az mindenesetre kétségtelen, hogy az ige imperfectumi töve *XOΔ-*. A *XOΔ-* és *XOPT-* alakok kétségtelen összetartozása elkerülhetetlenné teszi azt a feltevést, hogy közös töből származnak. Ilyen módon viszont a *XOΔ-* alak megköveteli, hogy a *XOPT-* alakot eredeti **XOPΔ-* töből származtassuk, s ugyanakkor a *XOPT-* alak feltételezi, hogy az imperfectum töben eredetileg *P* hang volt az *Δ* előtt. Ezek szerint a *XOΔ-* tövet óiráni **χvarš-*, a *XOPT-* participiumot pedig óiráni **χvarš-ta-* alakra kell visszavezetnünk. A baktriaiban tehát az óiráni *-rš-* hangsoportból *-Δ-*, az óiráni *-ršt-* hangkapcsolatból pedig *-PT-* fejlődött. E hangváltozásokhoz bizonyos mértékben párhuzamot nyújt az óiráni *-rt-* hangkapcsolat baktriai *-T-* és az óiráni *-χšt-* hangsoport baktriai *-XT-* folytatása (óiráni **ni-piχš'a-* >

baktriai *NOBIXTO*, 25. sor). Az óiráni *-rš-* hangcsoportnak *-š-* a folytatása a *vidya-munjiban* is.⁹⁹

Ami mármost a *χvarš-* igét illeti, ezt kézenfekvő a fentebb tárgyalt **χvar-* 'kívánni' ige régi *-s-* képzős származékának¹⁰⁰ tekinteni. Ezek szerint a *χvar-* tőnek legalább is három származéka élt a középiráni nyelvekben: **χvarna-* > saka *nāhvarr-*, az inchoativum **χvarsa-* > saka *buhurs-* és **χvarš-* > baktriai *XOAB-*. A *fra-* 'előre, el' igekötővel összetett **fra-χvarš-* igeének 'elkíváncozni, elvágódni, el akarni menni' jelentését tehetjük fel, s ez pontosan bele illik a szövegösszefüggésbe.

A *ΦΡΟΧΟΠΤΙΝΑΟ* 'elvágyakoztak, el akartak menni' állítmány egy «honnan?» kérdésre válaszoló helyhatározót kíván meg a mondatban. Így az *ΑCO I ΝΟΒΑΑΜΟ* kifejezésben annak a megjelölését kell látnunk, ahonnan az istenek el akartak távozni. Ez nyilvánvalóan a szentély volt, ha azonban a szöveg erre nem a speciális *ΒΑΓΟΑΑΙΤΟ* vagy a *ΜΑΑΙΖΟ* kifejezéseket használja, akkor a *ΝΟΒΑΑΜΟ* szóban általánosabb jelentésű helymegjelölést, azaz 'hely, székhely, lakóhely' jelentésű szót kell keresnünk. Mivel a baktriai *Α* óiráni *d-*re megy vissza, s mivel a baktriaiban az *-i* végű praepositíók és praeverbiumok *-o* végűvé válnak (vö. *NOBIXTO* **ni-pixšta-*), a *ΝΟΒΑΑΜΟ* szót óiráni **ni-šadm-* alakra vezethetjük vissza. Ez nyilvánvalóan a **ni-šad-* 'leülni, letelepedni' ige *-man-* képzős származéka (vö. közép-perzsa *nišastan* 'leülni, letelepedni', óind *nišad-*, *nišadana-* 'leülés, tartózkodás'). Így Henning magyarázatát, aki e szónak 'seat' jelentést tulajdonított és **nišadman-* alakra vezette vissza, teljesen meggyőzőnek tarthatjuk, annál is inkább, mert e szó középperzsa megfelelője éppen '(az istenek) székhelye' jelentésben előfordul Kirdēr Ka'be-yi Zardušt-i feliratában (10. sor *yzd'n g'sy Wnšdm* 'az istenek székhelye és lakása'¹⁰¹). Elfogadhatatlannak látszik ezzel szemben Henningnek az az elképzelése, hogy a *NO* praeverbium *O-*ja nem jelölt valóságos hangot, s így a *ΝΟΒΑΑΜΟ* írásképet **nšalm-*nak kell értelmeznünk. A saka *nu-* és a *vidya-munji no-* világosan bizonyítja, hogy kelet-iráni területen valóban bekövetkezett a **ni > no-*, *nu-* fejlődés, s ezért azzal a baktriaiban is számolnunk kell.

A két *ΤΑΑΟ*-val kezdődő mondat tartalmi összefüggése («akkor az istenek lakásukból elkíváncoztak, akkor (az istenek) ... elvezettettek ...») kétségtelenné teszi, hogy az *ΑΒΟ ΑΡΑΦΟ* és *ΑΒΟ ΑΝΑΙΖΟ* kifejezésekben az *ΑCO I ΝΟΒΑΑΜΟ* határozóval ellentétes irányú, «hová?» kérdésre válaszoló helyhatározót kell látnunk. Ebből az is nyilvánvaló, hogy a két kifejezésben szereplő *ΑΒΟ* szóban '-ba, -hoz' jelentésű praepositíóval van dolgunk,

⁹⁹ G. MORGENSTIERNE: Indo-Iranian Frontier Languages. II. 49.

¹⁰⁰ Ld. erre a képzőre s vele képzett igék csoportjára H. REICHEL: Awestisches Elementarbuch. Heidelberg 1909. 106 sk.; I. GERSHEVITCH: A Grammar of Manichean Sogdian. 87.

¹⁰¹ E szövegrész helyes értelmezését HENNING adta: Handbuch der Orientalistik I. Abt. IV. Bd. I. Abschn. 102.

amelyet az óiráni **aβi* (vö. avesztai *aibi*, *aiwi*, óperzsa *abiy*) baktriai folytatásának tekinthetünk. Az *ACO I NOBAA MO* és az *ABO APAPHO/ABO ANAHZO* kifejezések között érdekes különbséget figyelhetünk meg: a *NOBAA MO* szó előtt névelő áll, a *APAPHO* és *ANAHZO* szavak előtt azonban hiányzik. A kifejezések szoros összefüggését figyelembe véve, ez csak azzal magyarázható, hogy e két szó vagy valami egészen általános helymegjelölést tartalmaz, vagy pedig helynév. Az első lehetőséget kizárja az, hogy a felirat szerzője két kifejezést is használ annak a megjelölésére, hogy hová vitték el az isteneket, tehát nyilvánvalóan pontos helymeghatározást akart adni. Így az *ANAHZO* és *APAPHO* szavakban minden bizonnyal helyneveket kell látnunk. Az *ABO ANAHZO* kifejezés szórendi helyzete (az állítmány után áll) arra mutat, hogy az első helymegjelölésnek értelmezőjeként vagy kiegészítőjeként szerepel («akkor (az isteneket) *APAPHO*-ba vitték, (azaz) *ANAHZO*-ba»). Így már eleve valószínűnek tarthatjuk, hogy mindkét név ugyanarra a helyre vonatkozik.

A *APAPHO* szóban azonnal szembeűnik a két magánhangzó közötti $\Phi = f$ hang, amely a baktriaiban nem lehet óiráni *-p-* folytatása, mert az *-B-*vé fejlődött. Így a *APAPHO* szó *f*-je vagy csak indo-iráni *-ph-*ből vagy olyan hangkapcsolatból magyarázható, amelyben a *p*-ből *f* fejlődött. Mivel indo-iráni **draph-* tőt nem ismerünk, a második magyarázat a valószínűbb, a *APAPHO* nevet tehát óiráni **draf* + mássalhangzó alakra vezethetjük vissza. Ez a mássalhangzó zárhang vagy *r* nem lehetett, mert zárhang eltűnését a baktriaiban csak két azonos zárhang találkozásánál tudjuk kimutatni, az *r* pedig számos példa tanúsága szerint *f* után megmaradt. Így csak *f* + spiráns/nazális hangkapcsolatra gondolhatunk, tehát **drafša-*/**drafna-* alakokkal számolhatunk.

Ha megkíséreljük e helynév azonosítását, akkor mindenekelőtt az *Epitome Mettensis*ben (c. 32) előforduló *Drapis* helynévre terelődik a figyelmünk, amely a Baktriába délkelet felől behatoló Nagy Sándornak és csapatainak pihenő helye volt, mielőtt tovább nyomultak előre Aornos és Baktra felé. Ha a *Drapis* helynév nem romlott alak, akkor a baktriai *Lrafo* közvetlen **Drafo* előzménye visszaadásának tekinthetjük. Mindenesetre ismerjük e helynév korábbi és hitelesebb alakjait is. Arrianosnál (III 29, 1) *Δράπασα*, Strabónnál pedig *Δράσασα* (XI 11, 2) és **Δδρασά* (XV 2, 10) alakban fordul elő, ezeknek az adatoknak az alapján az iráni eredetit **Drafša-* ~ **Drafšaka-* alakban rekonstruálhatjuk. Ez az alak pontosan egyezik a baktriai *APAPHO* fentebb kikövetkeztetett lehetséges előzményeinek egyikével. A *Drapsaka* néven említett helységet korábban általában Indarabbal azonosították.¹⁰² Ez azonban aligha lehet helyes, mert Strabón tudósítása szerint (XV 2, 10) Nagy Sándor a Kaukasosban alapított Alexandreiából (Kāpiša -- Begram), amely a téli

¹⁰² Ld. J. MARKWART: Das erste Kapitel der Gāthā uštavati. Róma 1930. 8.

szállása volt, 15 nap alatt ért Adrapsába. Ha már most az arab itinerariumok szerint Balz és Andarab között 9 napi út távolság van,¹⁰³ akkor nyilvánvaló, hogy az egymáshoz sokkal közelebb fekvő Andarab és Begram között nem lehet 15 napi út. Így nyilvánvaló, hogy Nagy Sándor a 15 nap alatt Andarabnál jóval messzebbre hatolt be Baktriába észak felé. Drapsakát tehát Andarabnál északabbra kell keresnünk, és pedig a Balzba vezető útvonal mentén, mert Nagy Sándor innen oda vonult. Mivel Drapsakát Nagy Sándor pihenőhelynek választotta csapatai részére, nyilván jelentősebb városnak vagy várnak kellett lennie. Ilyen jelentősebb pontként csak Qunduz jöhet számításba, amely Surkh Kotaltól kb. 70 km-re fekszik északra a Qunduz folyó mellett. Bizonyára igazuk van tehát azoknak, akik újabban Drapsakát Qunduzsal azonosítják vagy a közelében keresik.¹⁰⁴

Ezek szerint tehát a Surkh Kotal-i feliratban szereplő *ΑΡΑΦΟ* helynév **Drafsa*- alakra vezethető vissza, és az antik forrásokból jólismert Drapsakával azonosítható, azaz azzal a jelentősebb várossal, amely a legközelebb feködt a Surkh Kotal-i szentélyhez. Így egyszerre világosság derül a felirat e homályos pontjára. Amikor a vízhiány miatt a Surkh Kotal-i szentélyben a kultuszt nem lehetett tovább fenntartani, az istenszobrokat a hozzá legközelebb fekvő jelentősebb központba, *ΑΡΑΦΟ* = Drapsaka = Qunduzba szállították el, azaz a kultuszt áttelepítették oda. Hogy Drapsaka maga is jelentős kultikus központ lehetett, azt neve valószínűvé teszi. Az óiráni *drafsa(ka)*- szó jelentése ugyanis az örmény *drauš* 'Bildsäule, Götterbild' (< iráni **drafsa*-) szó¹⁰⁵ alapján ítélve 'szobor, istenszobor' volt, s a város így nyilvánvalóan arról kaphatta **Drafsa*- nevét, hogy benne istenszobrokat magában foglaló szentély volt.

Hasonló irányba mutat az *ANAHZO* név. Ez, mint már Maricq felismerte, óiráni **ham-daiza*- alakra megy vissza. Az óiráni **handaiza*- szó jelentése többek közt 'vár, erőd' lehetett, s így könnyen válhatott megerősített helységek nevévé. Ha Drapsaka megerősített város volt, ami eléggé valószínű, akkor könnyen elképzelhető, hogy a **Drafsa*- mellett a **Handaiza*-nevet is viselte. Nem lehetetlen, hogy e városnak éppen ez a neve öröklődött át az utókorra. Qunduz neve ugyanis legkorábbi előfordulási helyén, Baihaqinál még *Qhndz* **Qoh-andiz* formában jelenik meg.¹⁰⁶ Ha Drapsaka -- *ΑΡΑΦΟ*/*ANAHZO* és Qunduz között települési kontinuitás van, akkor könnyen elképzelhető, hogy a régi településnek éppen 'vár' jelentésű elnevezése (*Andiz*) élt tovább a középkorban.

¹⁰³ Ld. J. MARQUART: *Ērānšahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i*. Berlin 1901. 229.

¹⁰⁴ Így pl. W. W. TARN: *Alexander the Great*. II. Cambridge 1950. Térkép.

¹⁰⁵ Ld. e szóra H. HÜBSCHMANN: *Armenische Grammatik*. I. Leipzig 1895. 147. Bizonyára nem szorul cáfolatra MARKWART elgondolása, aki (Das erste Kapitel der Gāthā uštavati. 8) a Drapsaka nevet **Antar-āiš* alakból származtatta.

¹⁰⁶ Ld. J. MARKWART: *Wehrot und Arang*. Leiden 1938. 44.

Az *OTO MAIIZO IIIAOPITAO* mondat lezárja és összegezi a szentély eddigi történetét. Általános jelentése felől már eleve nem lehet kétség. Ha az istenszobrokat elvitték, a szentély elhagyottá vált. A *III AOPITAO* állítmány pontosan ezt jelenti. Már Maricq felismerte, hogy ez óiráni **pati-rixta-* alakra, a **raik-* 'elhagyni' ige part. perf. pass.-ra megy vissza. Kiegészítésképpen utalhatunk az avesztai *paiti-raēk-* igére, amelynek jelentése többek közt 'im Stich lassen, preisgeben'.

V

A következő rész mondattani szerkezete világos és ha az állítmányok jelentését meghatározzuk, főbb vonásokban tartalma is könnyen áttekinthető. A *TA KAAAO*-val kezdődő időhatározó mellékmondat állítmánya *ATAAO*, amelyet már Maricq helyesen az óiráni **āgata-* 'jött, érkezett' igenévre vezetett vissza, csak mondattanilag helytelenül értelmezett. Az *ATAAO* állítmányhoz az alanyt a kötőszó után kell keresnünk, ahol a rákövetkező *I* névelő segítségével a *NOKONZOKO* szó különíthető el. Mivel ezután hosszú felsorolás következik, amelyben személyre utaló kifejezések ismerhetők fel (pl. *ΦΠΕΙΧΟΑΛΗΟΓΟ* = **fri-γwadēv-* 'a király kedveltje'), a *NOKONZOKO* szóban minden valószínűség szerint személynevet kell látnunk. Az egész rész (6–12. sor) mondatszerkezete és tartalmi váza tehát a következő: «Amikor Nokonzoko ... jött, akkor általa az épület ...». A szentély történetének itt szemelláthatólag teljesen új szakasza kezdődik. Éppen ezért nem valószínű, hogy az egész részt bevezető *TA* kötőszó jelentése 'amíg' legyen, s ez az egész rész mondattanilag szorosan a megelőző mondatához kapcsolódjék («a szentély elhagyott volt, amíg ...»), mint ahogy Henning gondolta. A *TA* kötőszónak Henning által adott magyarázata (= man. középperzsa *d'*, újperzsa *tā*) hangtörténetileg sem fogadható el, mert egy óiráni **tāva-(ka)* > középperzsa *tāy* alaknak a baktriaiban semmiesetre sem *TA* volna a megfelelője. Valószínűbb Maricqnak a hangalaki egyezésen alapuló utalása az avesztai *tā* 'dann, alsdann' kötőszóra, mert ez, mint láttuk, a mondattani szerkezettel is alá-támasztható.

A szöveg szavakra való tagolása az ismert szavak és a névelők segítségével következőképpen végezhető el: *TA KAAAO NOKONZOKO I KAPAAPAΓΓO I ΦΠΕΙΧΟΑΛΗΟΓΟ ΚΙΔΟ ΦΠΕΙCΤΑΡΟ ΑΒΟ ΔΑΟ I ΒΑΓΟΗΟΥΡΟ ΙΑΟ I ΧΟΒΟCΑΡΟ I ΔΙΖΟΓΑΡΓΟ I ΑΛΟΡΧΑΛΟ ΚΙΔΟ ΦΑΡΟ ΟΙCΠΟΑΝΟ ΜΟ ΖΟΟΑΛΟ ΒΑΡΓΑΝΟ ΩCΟΓΔΟΜΑΓΓΟ ΠΙΛΟ I ΙΩΓΟ ΟΛΟ ΥΙΡCΟ ΧΒΟΝΟ ΝΕΙCΑΝΟ ΜΑΟ ΜΑΛΟ ΑΓΑΔΟ ΑΜΟ ΒΑΓΟΔΑΓΓΟ ΤΑΔΗΙΟ ΜΑΙΙΖΟ ΠΟΡΟΓΑΤΟ ΤΑΛΗΙΟ ΕΠΙΟ CΑΔΟ ΚΑΝΔΟ*. Az egyes szavak magyarázatára vonatkozólag a következőket kell megjegyeznünk.

A *ΚΑΡΑΠΑΓΓΟ* szót Maricq méltóságnévnek fogta fel, s az óiráni **kāra-* 'hadsereg' és **drang-* 'erősíteni' szavak összetételeként magyarázta. Jelentéstani szempontból ennél sokkal valószínűbb Henning (és Gershevitch)

elgondolása, akik e méltóságnevet a középperzsa *kanārang* (*Χαναράγγης*) címmel azonosítják, s mindkettő első részében az avesztai *karana-* 'Ende; Grenze, Rand; Ufer; Flügel (des Heeres)' szó megfelelőjét látják. E szellemes magyarázat, amely szerint a *kanārang* és a *KAPAAPAITO* 'a határ megerősítője, védője' lenne, akárcsak a *marzpān*, első pillantásra igen meggyőzőnek látszik, alaposabb vizsgálatnál azonban elfogadhatatlannak bizonyul. Kétségtelen elsősorban, hogy a baktriai szó **karana-dranga-* alakból nem magyarázható meg, mert ennek folytatása **KAPANO.APAITO*, esetleg **KAPNO.APAITO* lenne (**karāndrang* alakból -- mint Henning teszi -- még kevésbé indulhatunk ki, mert *n* után a *d* megmaradt volna *d*-nek). Még nagyobb nehézségek vannak azonban tárgyi tekintetben. Joggal merül fel ugyanis az a kérdés, hogy mi keresni valója van egy határtartomány helytartójának Bagolagoban, a Kusán Birodalom belsejében. De méginkább meglepődünk, amikor a felirat végén egyszerre négy *karabrango* közreműködéséről értesülünk a szentély építkezésében. A felirathból inkább azt a benyomást nyerjük, hogy Nokonzoko és társai a Surkh Kotal-i szentély újjáépítésével és gondozásával megbízott tisztviselők voltak, akiknek funkciója hasonló lehetett az indiai *navakarmiga*-éhoz. Éppen ezért a *KAPAAPAITO* méltóságnév első részében helyesebbnek látszik egy ehnek a feladatkörnek megfelelő szót keresni. A sakából ismerjük a *karāna-* 'épület, épülettömb' szót,¹⁰⁷ amely valószínűleg a *kara-* 'kör, kerület, körzet' szó származéka. Ennek megfelelőjét feltehetjük a baktriai-ban is, és így a *KAPA.APAITO* méltóságnevet **kara-ādranga-* vagy **karādranga-* alakra vezethetjük vissza, s jelentését 'épülettömb- vagy városkörzet-gondnok'-nak határozhatjuk meg.

A *ΦPEIXOAIHOIO* szó olyan szorosan csatlakozik a méltóságnévhez, hogy benne inkább kitüntető jelzót kell látnunk, mint sem 'loyal-to-the-emperor' jelentésű szót. Ha így értelmeznénk, akkor a következő kifejezés üres ismétlés volna.

A kétszer előforduló *KIAO* szó a szövegösszefüggés alapján következettve kétségtelenül vonatkozó névmás 'aki' jelentésben. Így alakpárja a *CLAO* szónak, s a két névmás viszonya -- mint már Henning rámutatott -- pontosan megfelel a párthus *cy : ky* viszonyának. A *-AO* elem ezekben is az óiráni *tu* nyomatékosító partikulára vezethető vissza.

A *ΦPEICTAPO* szó Henning helyes magyarázata szerint az óiráni **friya-* 'kedves' -*stara-* képzős felsőfoka 'legkedvesebb, legodaadóbb' jelentéssel. A *BAIOHIOYPO* 'istenfia; *devaputra-*' címet már Maricq azonosította.

Sem a tagolását, sem a jelentését nem tudták meghatározni a következő szavaknak. Henning ugyan helyesen felismerte a névelőket, de *AOIXOBOCAPO* alakot tagolt külön, s ebben az *OBOCAPO* szót óiráni **upačāra-*ból (középperzsa *afzār*) igyekezett magyarázni. Így persze a *AOIX* elemmel nem tudott

¹⁰⁷ Ld. H. W. BAILEY: BSOAS 10 (1942) 922 sk.

mit kezdeni. Itt az a felismerés segít túl a nehézségeken, hogy a vonatkozó mellékmondat után a felirat szerzője visszatér Nokonzoko jelzőinek további felsorolására, s ezt az *IAO* szócskával jelzi. Ezt óiráni **ida* alakra vezethetjük vissza és az avesztai *idā*, *ida* 'ebenso, gleicherweise' partikulával vethetjük össze. A *XOBOCAPO* szó óiráni **χvabu-čāra-* alak fejleménye. Ebben az első rész a szogd *gwbw* **χvaβu* 'király, uralkodó, úr' megfelelője, a második pedig vagy a *kar-* 'tisztelettel gondolni vkire' vagy pedig a *kar-* 'forogni, forgolódni, szolgálni vki körül' ige származéka, az egész összetétel jelentése tehát 'az úr tisztelője (v. szolgálja)'.

A *ΔIZOΓAPTO* szó első részében Henning egy 'jó' jelentésű szót keresett, *-ΓAPTO* elemét pedig Maricq *-kāraka-* alakra vezette vissza. Feltűnő e szónál, hogy *δ*-el kezdődik. E hang szókezdetben csak még a *ΔAO* szóban fordul elő, amely valószínűleg jövevényszó egy olyan iráni nyelvből, mint a saka, amelyben a szókezdő *χš-* hangkapcsolatból cerebrális *š-* keletkezett. Nyilvánvaló azonban, hogy a *ΔIZOΓAPTO* szó *δ* hangja csak akkor magyarázható szókezdő *χš-*-ből, ha feltesszük, hogy jövevényszó, mert a baktriaiban a *XPONO* szó tanúsága szerint e hangcsoport változatlan maradt. Viszont a *XOAP-* tő esetében, mint láttuk, az *r* hang eltűnése cerebralizálta az utána következő *š* hangot. Ennek alapján a *ΔIZOΓAPTO* szó elején is *sr-* eredeti hangkapcsolatot tehetünk fel. Így e szó első eleme óiráni **sri-* alakra vezethető vissza, amelyet kézenfekvő az avesztai *sri-* 'Schönheit', óind *śri-* 'szépség, gazdagság, pompa, méltóság, uraság, fenség' szavak megfelelőjének tekinti. A szó másik elemét, a *-ZOΓAPTO* alakot óiráni **jaqāraka-* ből származtathatjuk, ezt pedig a *gar-* 'vigvázni, örködni vmi fölött' reduplikált töve származékának foghatjuk fel (vö. avesztai *jaqāraya-*, *jaqār-*). Az összetétel jelentése tehát 'a fenség hű őrizője' lehetne.

Az *A.10δXAAO* szó Henning magyarázata szerint a *hada* 'együtt' és a párthus *ršd* 'könyörület' szó megfelelőjének összetétele 'merciful' jelentésben. Bár a *Xδ-* > *δX-* hangváltás problematikus marad, ennél jobb magyarázat egyelőre nem kínálkozik. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a baktriai szó előzménye csak **huda-χšad-* alak lehetett, mert **hada-āχšad-* alakból bizonyára **AAADXAAO* fejlődött volna.

A második *KIAO*-val kezdődő vonatkozó mellékmondat ez ideig úgyszólván teljes egészében homályos maradt. Henning e mondat végét úgy látszik az *ΩCOΓAOMATTO* szó előtt képzelte el, mert ezt a szót már a *KAAAO*-val kezdődő mondatba vonta. E felfogás helyessége azonban erősen kétséges, mert ebben az esetben vagy az *IAO* partikulának, vagy legalább is az *I* névelőnek kellene előtte állnia. Természetesen alakilag módhatározónak is értelmezhetjük, mint Henning teszi, ebben az esetben viszont az igealakhoz közelebb kellene állnia. Így valószínűbb arra gondolnunk, hogy a vonatkozó mellékmondat éppen ezzel a szóval fejeződik be. A vonatkozó mellékmondat állítmányának a *BAPTANO* szót tekinthetjük, amely az óiráni **barg-*

'kívánni' (vö. avesztai *barəg-* 'willkommen heissen') ige *-ana-/-āna-* képzős igeneve. A mellékmondat tartalmi váza tehát a következő: «aki ... kívánó». Ebben az összefüggésben nyer értelmet az *ΩCOΓΔΟΜΑΙΤΤΟ* szó. Ez Henning helyes magyarázata szerint 'with a pure heart' jelentésű, azaz **ava-suxta-* 'tűzzel égetett, tiszta' (vö. buddh. szogd *'wswgt-* és saka *vasuta-* 'tiszta') és *manah-* 'lélek, indulat, gondolat' elemekből álló összetétel. Első elemét már Maricq is felismerte.

Nokonzoko tehát «tiszta lélekkel kíván» valamit. Ebben az összefüggésben kézenfekvő a *ΦΑΡΡΟ* szót a középíráni *farr* 'uralkodói hatalom, dicsfény, gazdagság stb.' szóval azonosítani, amely *ΦΑΡΡΟ/ΦΑΡΡΟ* alakban mint istenség a kusán pénzekről is ismeretes. A *ΟΙΧΙΠΟΑΝΟ* szót *ΟΙΧΙΠΟ-* és *-ΑΝΟ* elemekből álló összetételnek tekinthetjük, amelynek első része az óíráni **vispa-* 'minden', második eleme pedig az óíráni **hana-* 'elérő, elnyerő, megérdemlő' (vö. avesztai *han-* 'merci'; Anrecht erwerben, gewinnen stb.) szóval azonosítható. A *ΜΟ* szó a már ismert nyomatékosító partikula. A következő szónál két lehetőséggel kell számolnunk. Vagy valóban *ΖΟΟΑΔΟ* alakot kell olvasnunk, s ezt akkor óíráni **jivātu-* alakra vezethetjük vissza (jelentése 'élet', vö. avesztai *jiva-* 'lebend, lebendig', óind *jivātu-* 'élet'), amelynek első szótagjában az *i* megrövidült és labializálódott, mint általában a keletíráni nyelvekben (vö. saka *juv-* 'élni' man. szogd *ju-* 'élni'), vagy pedig csak *ΟΑΔΟ* alak áll a kövön, s akkor ezt óíráni **vāta-* alakból származtathatjuk, s ennek 'erő, képesség' jelentését tehetjük fel (vö. saka *hotā-* 'erő' < **fra-vatā-* stb.¹⁰⁸).

A következő *ΗΗΑΟ Ι ΙΩΓΟ ΟΑΟ ΥΙΡΟΟ ΧΡΟΝΟ ΝΕΙΟΑΝΟ ΜΑΟ* kifejezést már Maricq csaknem teljes egészében helyesen értelmezte: «a 31. uralkodási évben, Nisán hónapban». Az időhatározó és az állítmány között álló *ΜΑΑΟ* szóban kézenfekvő helyhatározót látni. Így elfogadható Henning értelmezése, amely szerint e szó az óíráni **imada* 'itt' folytatása (vö. ker. szogd *mdy*). Henning magyarázatát alátámasztja az is, hogy e szó pontos megfelelőjét a yidya-munjiból is ki tudjuk mutatni: *molo* 'itt'.¹⁰⁹

A *ΤΑΔΗΙΟ*-val kezdődő mondat állítmányát, a *ΠΟΡΟΓΑΤΟ* szót, Henning a szogd *prkšt* szóval vetette össze, 'circumvallated' jelentést tulajdonított neki, s feltette, hogy *-T-*je *-št-* hangkapcsolatból származik. Azonban a szogd szó óíráni **pari-karšta-* alakra megy vissza (vö. avesztai *pairi-karš-* 'ringsum einfurchen'), ennek a folytatása a baktriaiban viszont **ΠΟΡΟΓΑΡΤΟ* lenne. Így e magyarázatot el kell ejtenünk. Mint láttuk, a baktriai *-T-* óíráni *-rt-* hangkapcsolatból keletkezett, s így a *ΠΟΡΟΓΑΤΟ* szót óíráni **pari-garta-* vagy **pari-karta-* alakra vezethetjük vissza. E két alak ugyan összesen 9–10 különböző magyarázatra nyújt lehetőséget, azonban a *ΜΑΑΙΖΟ* 'fallal körülvevett épület' alanyhoz ezek közül csak az óíráni **pari-kar-* 'körül baráz-

¹⁰⁸ E szó családjára ld. H. W. BAILEY: TPhS 1960. 70 skk.

¹⁰⁹ G. MORGENSTIERNE: Indo-Iranian Frontier Languages. II. 46.

dát, árkot húz' (vö. avesztai *pāri-kar-* 'ringsum einfurchen') igéből való származtatás illik. Ennek az igének újráni folytatásai általában a földműveléssel kapcsolatos jelentésben használatosak ('földet megművel, felszánt stb.'). azonban a feliratban a szentélyre vonatkozó *ΠΟΡΟΓΑΤΟ* igealaknak ilyen jelentést nem tulajdoníthatunk. Ha az ige általános jelentéséből indulunk ki, akkor vagy azt tehetjük fel, hogy itt jelentése 'árokkaal körülvesz', vagy pedig, ha arra gondolunk, hogy egy épületnek árokkaal való körülvétele nyilvánvalóan védelmi célokat szolgált, s az árokkaalhoz a kiemelt földből keletkező földhányás, sánc is szervesen hozzátartozott, akkor speciális szakkifejezésnek tekinthetjük 'körülsáncol, erődítménnyel körülvesz' jelentésben. Valószínűnek látszik tehát, hogy Nokonzoko a *ΜΑΙΖΟ*-t, azaz a kerítéssel körülvevett szentély-épületet még védősáncal vagy várfallal is körülvette, azaz a szentélyt valószínűleg fellegvárrá alakította át. A végső szót ebben a kérdésben természetesen a régészeti kutatás fogja kimondani.

A második *ΤΑΔΗΙΟ*-val kezdődő mondat állítmánya kétségtelenül *ΚΑΝΔΟ*. Ez a körülmény kizárja azt a lehetőséget, hogy e szóban a saka *kanthā-*, buddh. szogd *knh* 'város' szó megfelelőjét lássuk. Így más lehetőség aligha marad, mint hogy a *ΚΑΝΔΟ* alakot az óiráni **kan-* 'ásni' ige **kanta-* part. perf. pass.-ából magyarázzuk (a **kan-* 'kíván, szeret' ige part. perf. pass.-a **kāta-*, vö. avesztai *^hkan-* és *kāta-*). E mondat tartalmi váza tehát a következő: «akkor általa *ΕΙΙΟ ΚΑΔΟ* ásatott». Mivel a szentélyt a vízhiány miatt hagyták el nem sokkal elkészülte után, nem lehet kétséges, hogy Nokonzokonak legelőször is a vízellátásról kellett gondoskodnia. Ehhez feltétlenül hozzátartozott egy vízvezeték, víztároló vagy kút építése, ill. ásatása. A *ΚΑΔΟ* szó általános jelentése tekintetében tehát semmi kétség sem állhat fenn, s így az összefüggés parancsolólag követeli, hogy az óiráni **čāt-* 'kút' (vö. avesztai *čāt-* 'Brunnengrube') szó folytatásának tekintsük, mint ahogy Henning tette. Az *ΕΙΙΟ* szót szintén Henninggel az óiráni **aiva-* '1' számnév baktriai folytatásának tekinthetjük, azonban természetesen csak **iō-*-nak értelmezhetjük, nem pedig **āiū-*-nak, mint Henning tette.

A következő rész szavakra választása a már ismert szavak alapján önmagától adódik: *ΟΘΙΟ ΑΒΟ ΟΖΟΟΑΚΤΟ ΟΘΙΟ ΠΙΔΟ ΑΚΑΓΓΕ ΙΘΟ ΟΙΑΙΡΔΟ ΑΤΑΝΟ ΑΒΟ ΜΑΙΖΟ ΦΑΡΟ ΚΑΡΑΝΟ ΑΒΟ ΜΑ ΓΑΟΗΙΟ*. Kérdéses csak az *ΙΘΟ* és *ΦΑΡΟ* szavak különválasztása lehetne, azonban az első a 18. sorban más környezetben szintén előfordul, s így önálló szónak kell tartanunk, a másikat pedig csak akkor kapcsolhatnánk a rákövetkező szóval egybe, ha vagy a *ΦΟΡ/ΦΡΟ* praeverbiummal, vagy a *ΦΑΡΟ* 'farr' szóval lehetne azonosítani. Az egyes szavak magyarázatához a következőket jegyezhetjük meg.

Fentebbi érvelésünk alapján (vö. az *ΟΑΚΤΙΝΑΟ* szóval kapcsolatban mondottakat) az *ΟΖΟΟΑΚΤΟ* szót az óiráni **uz-vad-* 'felvezet, elvezet' ige part. perf. pass.-ának tarthatjuk (így Henning is, a megfelelő avesztai ige,

uz-vādaya- '(Frauen) entführen, rauben' jelentése speciális jelentésfejlődés eredménye!). Az *OTHIO ABO OZOOACTO* mondat jelentése tehát a következő: «Azután általa a víz felvezettetett». Ez arra mutat, hogy Nokonzoko valamiképpen gondoskodott arról, hogy a víz feljusson a magasabban fekvő szentélybe, vagy általában, hogy a kútból a víz kiemelhető legyen.

A következő mondat állítmányát (*OLIPAO*) már Maricq helyesen óiráni **vidyta-* alakra vezette vissza, azonban a **dar-* 'hasítani' tőhöz kapcsolta. Henning ezzel szemben a **vidyta-* alakot a *dar-* 'tartani' tő part. perf. pass.-ának tartotta, ugyanakkor viszont 'set up' jelentést tulajdonított neki, amit azonban az általa idézett avesztai kifejezés: *yō stunā vīdārayeiti ... nmānahe* 'aki a ház ... oszlopaikat tartja' (Yt. X, 28) semmiképpen sem igazol. Abban nemigen kételkedhetünk, hogy a **vidyta-* szó jelentésének meghatározásánál a 'tart' fogalomból kell kiindulnunk, mert az egész további szövegösszefüggés arra mutat, hogy itt a vízellátás vagy a kút fenn tartásáról van szó. Éppen ezért az avesztai *vīdāraya-* ige jelentései közül elsősorban bizonyára az 'einstemmen, feststemmen' jöhet számításba. Az *ACATTE* szót már Maricq helyesen az avesztai *asənga-* 'Stein' vetette egybe, s alakját többes nominativus-accusativusnak határozta meg. A mondatot tehát így fordíthatjuk: «Továbbá általa (a kút) kövekkel (vö. az avesztai *paūi* praepositio 'mittelst, per' jelentését) ... támasztatott meg, ...»

Az *IθO* szót Henning az avesztai *qīθyā-* 'Pfosten' szóval kapcsolta össze, ez azonban sem jelentéstani, sem hangtörténeti szempontból nem fogadható el. Az avesztai szó óiráni **āθyā-* alakból származik, ennek folytatása azonban a baktriaiiban a *XOAAHO* < **zva-tāvya-* fejlődés tanúsága szerint **IHO* lenne. Ezenkívül az *IθO* 'oszlop' szó a mondatban csak alany lehetne («általa az oszlop kövekkel megtámasztatott»), s ez a tartalmi összefüggésbe nem illik bele. Végül az *IθO* szó második előfordulási helyén (18. sor) a szövegösszefüggés semmiképp sem engedi meg az 'oszlop' jelentést. E szó jelentését mondattani funkciójának tisztázása alapján határozhatjuk meg. Mindkét előfordulási helyén ugyanis a rákövetkező *ATANO*, *ATO* kötőszóval kapcsolatban találjuk. Az *ATANO*, *ATO* szóval bevezetett mondatok mindkét esetben -- mint látni fogjuk -- az előző mondat valamilyen következményét fejezik ki. Így kétségtelen, hogy az *IθO ... ATANO* és *IθO ATO* szavak jelentésének 'úgy hogy'-nak kell lennie. Éppen ezért az *IθO* szót az avesztai *iθā* 'so, auf diese Weise, ita' partikula megfelelőjének kell tartanunk, amellyel a puszta alaki hasonlóság alapján már Maricq összevetette. Az *ATO* szó **āt-* alapszavát Henning az avesztai *at* kötőszó megfelelőjének tartotta. Természetesen ugyanígy gondolhatunk az avesztai *āat/āt* kötőszavakra is, amelyeknek jelentése részben azonos az *at*-ével. Az Avesztában azonban '(úgy) hogy' jelentésben egyik sem fordul elő. Ennek ellenére a kapcsolat a baktriai *ATO* és az avesztai *at/āt* között mégis bizonyítható. Megfigyelhető ugyanis az Avesztában e kötőszóknak olyan használata, amely érthetővé teszi következmé-

nyes kötőszókká való fejlődésüket. Feltételes mondatok után az Avesztában gyakran fordulnak elő a főmondatban 'úgy' jelentésben: pl. Yt. XVI, 2 *yezi ahi paurva.naēmāt āať maq avi.nmānaya* «ha elől vagy, úgy várj meg engem». Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben a második mondat az elsőnek bizonyos mértékben következménye, s így az *āať* partikula már itt következményes kötőszó funkcióját veszi fel. Amikor az **āt* kötőszót nem feltételes mondat után is kezdték ilyen funkcióban használni, akkor már lényegében végbe ment következményes kötőszóvá válása. Igen figyelemreméltó, hogy az *iθā* és az *āt* partikulák kapcsolata, bár más jelentésben, már az Avesztában megfigyelhető, pl. Y. XXXVI, 1 *iθā āť yazamaidē ahuram*. Ez újabb adat az avesztai és a baktriai nyelv elég szorosnak látszó kapcsolatának kérdéséhez.

Az «általa (a kút) kövekkel úgy támasztatott még, hogy ...» mondat lényegében meghatározza a következő mondat értelmét, mert a kút kikövezésének csak az lehetett a célja s egyben következménye, hogy állandóan legyen víz. A következő mondat állítmánya előtt a *MA* 'ne' szó áll. Így, minthogy egvébként «legyen, van» jelentésű állítmányt várnánk, a tagadás miatt az állítmány jelentésének 'nincs, hiányzik'-nak kell lennie. Ennek a követelménynek teljes mértékben megfelel Henning magyarázata, aki a *ΓΑΘΗΟ* igealakot az óiráni **gav-* 'hiányozni' (vö. pl. man. szogd *γv-* 'nőtig haben, bedürfen') tő optativusának tekinti. Az *ATANO* kötőszóban a többes 3. szem. enklitikus személyes névmást a később említett *BAFE* «istenek»-re történő proleptikus utalásnak kell tekintenünk. Így e mondatot következőképpen értelmezhetjük: «úgy hogy szentélyükben a *ΦΑΡΟ ΚΑΡΑΝΟ ΑΒΟ* ne hiányozzék». Ez a szövegösszefüggés kétségtelenné teszi, hogy az *ΑΒΟ* szó itt azonos az *ΑΒΟ* 'víz' szóval, az előtte álló szavakat pedig nem lehet másnak, mint a 'víz' szó jelzőinek értelmezni. A *ΚΑΡΑΝΟ* szót Henning bizonyára helyesen a buddh. szogd *kr'n, kr''n* 'igazi, valódi, tiszta' szóval hozta kapcsolatba. A *ΦΑΡΟ* szónál, amely tehát nem lehet az óiráni **fra-* nak megfelelő praepositio vagy postpositio (ez egy középiráni nyelvben egvébként is nehezen képzelhető el, mert a szónak ilyen használata már az óiráni-ban sem fogható meg), arra kell elsősorban felfigyelnünk, hogy a szókezdetben *f*-t találunk. Ez nem magyarázható eredeti *fr-* hangkapcsolatból, mert egy **fra-* alaknak a baktriaiban **ΦΟΡΟ* lenne a folytatása (vö. *ΦΟΡ-ΔΑΜΚΟ*). Így fel kell tennünk, hogy valamilyen más hang tűnt el az *f* után. A *ΑΡΑΦΟ* szóval kapcsolatban láttuk, hogy a baktriaiban az *-fš-* hangkapcsolatból *f* fejlődött, így kézenfekvő ebben az esetben is a *ΦΑΡΟ* szót óiráni **fšara-* alakra visszavezetni. Ezt azután az óiráni **fšar-* 'élvezni, gyönyörködni, örvendeni' tő (vö. saka *šsar-* 'élvezni, gyönyörködni'¹¹⁰) származékának magyarázhatjuk 'élvezetes, finom stb.' jelentésben.

¹¹⁰ Ld. erre H. W. BAILEY: BSOAS 21 (1958) 543.

A következő szövegrész tagolását már fentebb adtuk, fordítása pedig a fentebbi magyarázatokból önként adódik: «És amikor (vagy: ha) a csatornából üdítő italuk eltűnnék, akkor az istenek lakóhelyükről ne kíváncsozzanak el, továbbá, szentélyük ne váljék elhagyottá (vagy: általuk az épület ne hagyas-sék el)» (14–17. sorok). Ebben a részben csak a *IIIΔOPIXCHIO* igealak szorul magyarázatra. Maricq ezt helyesen a **raik-* 'elhagyni' tőhöz kapcsolta, azonban ugyanakkor ennek gyengült **rik-* alakjából képzett inchoativum-nak (**rixs-*) magyarázta. Ez az elgondolás azonban semmiképp sem lehet helyes, mert az összefüggés itten szenvedő, nem pedig cselekvő igealakot követel meg. A *IIIΔOPIXCHIO* alak képzésmódjának felismerését a szogd szenvedő igealakok képzésének egyik sajátos változata teszi lehetővé. A szogd-ban egyszerű jelenidejű szenvedő igealak képzése úgy történik, hogy az ige part. perf. pass.-ához az inchoativum -s- képzője járul, pl. *pts'c-* ige, *ptsyt-* part. perf. pass., *ptsxsyy* pass. egyesszám 3. szem. optativus.¹¹¹ Ennek alapján egyszerre világossá válik, hogy a baktriaiban is hasonlóképpen történt a praes. pass. képzése s a *IIIΔOPIXCHIO* igealakot is **piδo-riγδ-s-ēl-o* előzményből kell származtatnunk.

A most következő rész (17–20. sorok) szavakra tagolását megkönnyíti, hogy néhány szó többször is előfordul, több szó pedig már ismeretes. Így következő tagolás adódik: *OTHIO ACACKOMO CAΔO AXΔTPIFO KIPΔO AΔBAPFO ΩCTAΔO IOO ATO IIIΔEINO CAΔO IIIΔEINO AXΔTPIFO YAPOYFO MAΔIZO XOYZO IPOPOATO*. Az ismert szavak segítségével a mondat értelméről bizonyos mértékben képet nyerhetünk: «Azután általa . . . a kút(nak?) . . . csináltatott . . . , úgy hogy . . . a kút . . . az épület . . . ». Valamilyen további intézkedésről vagy létesítményről van tehát szó, amely kapcsolatban áll a kúttal, és következményei érintik a kutat és a szentélyt is. Ha megfigyeljük, e részben érdekes párhuzamos kifejezések fordulnak elő:

egyrészt		<i>AXΔTPIFO</i>	<i>KIPΔO</i>
		<i>AΔBAPFO</i>	<i>ΩCTAΔO</i>
másrészt	<i>IIIΔEINO</i>		<i>CAΔO</i>
	<i>IIIΔEINO</i>	<i>AXΔTPIFO</i>	<i>YAPOYFO MAΔIZO</i>

E párhuzamos szerkezetekből a következő állapítható meg. Az *AXΔTPIFO* és *AΔBAPFO*, valamint a *KIPΔO* és *ΩCTAΔO* szavaknak rokonértelmű kifejezéseknek kell lenniük. Másrészt a *IIIΔEINO* szó kétszeri előfordulása ugyanabban a mondatban arra mutat, hogy a kútra és a szentélyre vonatkozólag azonos intézkedés történt, következésképpen az *AXΔTPIFO* szót a *IIIΔEINO CAΔO* kifejezésbe is bele kell értenünk.

¹¹¹ A szogd passivum képzésére vö. I. GERSHEVITCH: A Grammar of Manichean Sogdian. 123 sk.

Nézzük most először az *AXPTPIIO* szót. Mivel a baktriaiban a *-XDT-* hangkapcsolatból *-XT-*, a *-TP-* hangkapcsolatból pedig *-YIP-* fejlődött (vö. *YIPCO* '30'), így kétségtelen, hogy e szóban a *-XDTP-* mássalhangzótorlódás másodlagosan keletkezett. Ennek megfelelően e szót óiráni **āχšitaraka-* vagy **āχšataraka-* alakra kell visszavezetnünk. Ezt másnak nemigen foghatjuk fel, mint egy **āχš-* igető *-tar-* nomen agentis képzős származéka továbbképzésének. Így önként kínálkozik az avesztai *āχš-* 'die Aufsicht führen; wachen über —, behüten' igével való kapcsolat lehetősége, amelynek éppen ki is mutatható ez a származéka: *aiwiy-āχštar-* 'der die Aufsicht hat, führt über --, Beaufsichtiger'. Ennek alapján az *AXPTPIIO* szónak 'felügyelő, felvigyázó' jelentést tulajdoníthatunk. Ezzel kapcsolatban lehetőség nyílik a *KIPAO* szó jelentésének pontosabb meghatározására is. A *kar-* 'tenni, csinálni' igének már az óirániban kimutatható 'vkit vmivé tenni, kinevezni' jelentése (DB III. 57 *ulāšām : I martiyam : maθištam : akunauš* «és egy embert vezérükké nevezett ki»). A *KIPAO* alaknak itt nyilvánvalóan éppen ez a jelentése: «Továbbá általa ... a kúthoz felügyelő neveztetett ki».

Mivel az *A.1BAPIO QCTAΔO* kifejezésnek hasonló értelműnek kell lenni, kézenfekvő az *QCTAΔO* igealakot óiráni **ava-stāta-* alakra visszavezetni (így már Maricq), amelynek jelentése 'oda állíttatott'. Az *A.1BAPIO* szóban az összefüggés alapján szintén valamilyen hasonló tisztviselőt kell látnunk. Henning e szót az óperzsa **hadabāra-* 'segítő, társ' megfelelőjének tekintette, s jelentésánilag ez a magyarázat megfelelő is volna, azonban hangtanilag nehézséget okoz az, hogy az *A.10DXA.1O* szó alapján a baktriaiban ennek **A.10BAP(ΓO)* folytatását kell feltennünk. Mivel az *A.1BAPIO* szó világosan óiráni **hadvaraka-* alakra mutat, így az óperzsa **hadabāra-* szóval való esábitó kapcsolat lehetőségéről le kell mondanunk. De nincs is erre szükségünk, mert az óiráni **hadvaraka-* alak is kifogástalanul megmagyarázható. Ezt ugyanis a **ha-* 'együtt' és a **dvar-* 'menni' igéből (vö. avesztai *ha-* 'zusammen seiend', *dvar-* 'gehen', *ham-dvar-* 'zusammen wohin gehen') képzett **dvara-ka-* 'menő' igenév összetételének tarthatjuk 'együtt menő, együtt járó' → 'segítő, társ' jelentésben. E szó jelentésfejlődésének pontos párhuzamát éppen az óperzsa **hada-bāra-* szó nyújtja, amelynek eredeti jelentése 'együtt menő, együtt lovagló' s ebből fejlődött a 'segítő, társ' jelentés.

A szövegösszefüggésből világos, hogy az *ACACKOMO* szó csak a kút jelzője lehet. Mivel korábban a felirat szövege arról tudósított, hogy Nokonzoko a kútat kövekkel támasztatta meg, azaz kiköveztette, kézenfekvő arra gondolnunk, hogy az *ACACKOMO* szó már a kútnak ezt az állapotát jelöli. Kiköveztethető jelentése tehát 'kikövezett', s így az *ACACKOMO CAΔO* kifejezés pontos párhuzama a Kala Sang-i kharoštī felirat fentebb idézett *kuo eduo* 'kikövezett falú kút' megjelölésnek. Az *ACACKOMO* szó kombinatív úton nyert jelentésével jól összeegyeztethető Henningnek erre vonatkozó, a hangalaki hasonlóságra támaszkodó magyarázata, amely szerint az

óiráni **hačā-skamba-* 'buttressed' szónak a folytatása. Az óiráni *-mb-* > baktriai *-M-* fejlődés feltevésének egyelőre semmi sem mond ellent, sőt ez alá is támasztható a sakában megfigyelhető hasonló hangfejlődés analógiájával (vö. *saka skīm-* 'építeni' < **skambaya-*).

A főmondat értelmének meghatározása lehetővé teszi a következményes mellékmondat értelmezését is. Ha a kúthoz felügyelőt rendeltek, akkor ennek célja nyilván az volt, hogy őrizze és karbantartsa a kút berendezéseit. Így tehát a mellékmondat *ΠΟΠΟΑΤΟ* állítmányában 'őriz, gondoz' jelentésű szót kell keresnünk. Az addig előfordult példák alapján kétségtelen, hogy a *ΠΟΠΟΑΤΟ* alakot csak óiráni **pari-varta-* alakra vezethetjük vissza. Henning mellékesen felvetett ötlete, hogy e szó a párthus *prurz-* 'ellát, fáradozik vki körül' igével vethető össze, s **par(i)varšt(a-)* alakból keletkezett, nem jöhet számításba, mert a feltett szó folytatása a baktriaiban **ΠΟΠΟΑΠΤΟ* lenne. A **pari-varta-* alakot az óiráni **pari-var-* 'körül betakar, véd, gondoz' ige (vö. avesztai *'var-* 'hüllend bedecken' stb.) part. perf. pass.-ának tekinthetjük. A mellékmondat ismert részeit tehát így fordíthatjuk: «... , úgy hogy ... a kutat ... felügyelő ... az épületet ... gondozta». Mivel a főmondatban két felügyelőről van szó, s mivel a kifejezések párhuzamossága az *ΑΧΒΤΠΙΙΟ* szó odaértését a *CAΔΟ* szóhoz is megköveteli, a mondat csak azt jelentheti, hogy a kutat és a szentélyt külön-külön felügyelő gondozta. Így tehát a *ΗΗΑΕΙΝΟ* szónak 'külön, különböző' jelentést kell tulajdonítanunk. Maricq pusztán a hangalaki hasonlóság alapján a *ΗΗΔΕΙΝΟ* szót az avesztai *patina-* 'verschieden, gesondert', man. szogd *ptyyn* 'különálló' stb. szavakkal vetette egybe. E szócsoport jól megfelel a *ΗΗΔΕΙΝΟ* szó kikövetkeztetett jelentésének, azonban a baktriai **pidino* alak nem lehet óiráni **patina-* fejleménye. Így valószínűbb arra gondolnunk, hogy a baktriai és a szogd szavak az avesztai *patina-*-nak nem pontos megfelelői, hanem új, analogikus képzések a baktriai **pid-* ill. a szogd *pt-* praepositióból az *-ēn/-in-* képzővel.

A mondat szerint tehát a kút a szentély épületeivel szemben külön felügyelőre volt bízva. E szembeállítás valószínűvé teszi, hogy a *ΜΑΙΙΖΟ* szó előtt álló *ΥΑΡΟΥΥΤΟ* kifejezés jelentése valóban 'egész', s óiráni **harvaka-* alakra megy vissza, mint ahogy Henning gondolta, de természetesen a *ΥΑΡΟΥΥΤΟ* alakot nem értelmezhetjük **haruŷg^o*-nak, hanem csak **harūgo-*-nak. A *ΠΟΠΟΑΤΟ* állítmány előtt álló *ΧΟΥΖΟ* szó mondattani helyzeténél és a szövegösszefüggésnél fogva más nemigen lehet, mint módhatározó: a felügyelők «jól (szorgalmasan stb.)» gondozhatták a rájuk bízott építményeket. Így kézenfekvő a szó összevetése a párthus *rwj* 'szép, jó' melléknévvel, amelyet pusztán hangalaki hasonlóság alapján feltevészerűen már Henning is kapcsolatba hozott vele.

A következő részben (20–25. sorok), már alig van egy-két ismeretlen szó, ezért fordítását mindjárt megkísérelhetjük: «Tehát (*ΟΤΟ*) *ΕΙΙΟΜΟ* a kutat és a *ΜΑΒΤΟ ΧΙΠΤΟΜΑΝΟ*-t készítette mind Borzomihro, mind

Kozgaškipūro, mind Astilogansigo, mind pedig Nokonzoko, kerület-gondnokok, alattvaló(i) engedelmességgel) a király iránt *ΦPOMANO*». Mint láthatjuk, a feliratnak ez a része mintegy összegezi az elmondottakat. Éppen ezért nagyon valószínű, hogy az *EIIOMO* szót két szóra kell tagolnunk, *EIIO*-ra és *MO*-ra, s az előbbiben az óiráni **aiva* 'így, úgy' partikula hangsúlyos önálló alakját láthatjuk (szemben a *TAAIOO* szóban kimutatott, a megelőző szóval egybeolvadt enklitikus változatával), az utóbbiban pedig a már többször előfordult *MO* nyomatékosító szócskát. A mondat eleje tehát így hangzik: «Tehát így készítette el a kútát és a ...».

Ebben a befejező részben két érdekes új mozzanattal találkozunk. Az egyik az, hogy a szentély rendbehozatalát és az új építkezéseket, nemcsak az elején említett Nokonzoko, hanem rajta kívül még három más *karalrango* végezte. Egvenrangúságukat és egyenlő részvételüket nyomatékosan hangsúlyozza a mindegyik neve előtt kitett *AMO* kötőszó. Éppen ez a használata teszi lehetővé, hogy e kötőszó jelentését pontosabban meghatározhassuk, s egyúttal használatát az *OAO* kötőszóval szemben elhatárolhassuk. Az *AMO* szó a baktriaiban még szemelláthatólag őrzi eredeti 'hasonló, ugyanaz; hasonlóan, ugyanúgy' jelentését. Míg tehát az *OAO* 'és' egyszerűen jelzi két azonos kategóriába tartozó mondatrész kapcsolatát, addig az *AMO* szó ezt a kapcsolatot nyomatékosan hangsúlyozza. Így e szó jelentése nem egyszerű 'és', hanem 'és ugyanúgy, s egyszersmind'. Ezáltal érthetővé válik használata a 11. sorban, ahol a *MAAO AΓAΔO AMO BATOAAITO* szövegrész ezek szerint a következőképpen fordítható: «ide jött s egyszersmind a szentélybe is».

A másik érdekes új mozzanat e részben a kút mellett egy *MAPTO XIPTOMANO* építése. Henning a *MAPTO* szót az óiráni **masita*- 'nagy', a *XIPTOMANO* szót pedig az újperzsa *χirman* 'haló, threshing-floor' szóval vetette egybe, és az egész kifejezésnek 'the great forecourt' jelentést tulajdonított. Sajnos, hangtani nehézségek miatt egyik magyarázat sem fogadható el. Egyelőre semmi támpontunk sincs arra vonatkozólag, hogy az *i* az előtte levő *s*-t cerebrális *š*-sé változtatná, a **gram*- tőre visszamenő újperzsa szót pedig egyáltalán nem lehet a *XIPTOMANO* alakkal kapcsolatba hozni. E kifejezés értelmezését rendkívül megnehezíti az a körülmény, hogy semmi tárgyi alappal nem rendelkezünk konkrét tartalmának meghatározásához. A szövegösszefüggés alapján legfeljebb arra gondolhatunk, hogy ez a kúttal együtt említett építmény nem valami távoli vagy különálló létesítmény volt, hanem valamiképp összefüggésben állhatott a kúttal. Számításba jöhetne többek közt a kút körüli térség kiépítése vagy a kútnak valamilyen berendezése.

Eddigi megfigyeléseink szerint a baktriaiban az *š* hang *χ*-vel vagy *r*-rel való hangkapcsolatban jött létre. A *MAPTO* szót azonban sem **maχšta*-, sem pedig **maršta*- alakra nem vezethetjük vissza, mert ezeknek baktriai folytatása **MAXTO* ill. **MAPTO* volna. Fel lehet azonban esetleg tenni, hogy mint a **karta*- és **křta*- alakoknak, úgy a **maršta*- és **mřšta*- előzmények-

nek is eltérő volt a baktriaiiban a fejleménye. Ha a **maršta-* > **MAPTO* fejlődéssel szemben számolhatunk a **mršta-* alak *MAPTO* fejleményével' akkor ezt a baktriai szót az óiráni **marz-* 'érint, simít, tisztít, dörzsöl stb.' tő part. perf. pass.-ából származtathatjuk, és 'lesimított, letisztított hely, tér, terrasz' jelentést tulajdoníthatunk neki. A *XIPIOMANO* szó összetételnek látszik. Első elemét **zrika-* vagy **zarika-*, esetleg **zaraka-* alakra vezethetjük vissza. Ezzel összevethető iráni vagy ind szó alig van, leginkább még talán az óind *khara-* 'kemény, durva, éles', középperzsa **zāray* (> örmény *zarak*) 'kemény kő, szikla' szavakhoz kapcsolhatjuk. A *MANO* szót a **mā(y)-* 'építeni' ige *-na-* képzős part.-ának magyarázhatjuk. Így *XIPIOMANO* 'kőből v. kővel épített' v. 'keményre épített' jelentésű lehet, s talán mind a *CAAO*, mind pedig a *MAPTO* szavakra vonatkoztatható: «Tehát így csinálta a kutat és a (körülötte levő) teret kőből-építve . . .».

A mondat végén álló *ΦPOMANO* szóra Henning két magyarázatot is adott: vagy óiráni **framānā-* 'command' fejleménye vagy az avesztai *framanah-*, középperzsa *frmyñ* 'joyfully willing' megfelelője. Henning bizonytalansága abból eredt, hogy nem ismerte fel az *e* szó után *OTO*-val kezdődő új mondatot, s *e* kötőszót és a következő mondat első két szavát még a *ΦPOMANO*-val végződő mondatához kapcsolta. Az *OTO* kötőszóra vonatkozó fejtegetéseink alapján azonban kétségtelennek tartjuk, hogy *ΦPOMANO* után új mondat kezdődik, s így csak az első magyarázatot fogadhatjuk el helyesnek. A *MAPHTO* szó előkerülése igazolta a *Vagramaregra* név baktriai eredetére vonatkozó régebbi feltevésünket. Mivel *e* szó itt nincs többes számba téve, mint a *KAPA.IPATTE* cím, valószínűleg módhatározónak kell értelmeznünk 'szolgaként, szolga módra, szolgai engedelmességgel'. Így a befejező résznek következő értelmezése adódik: «szolgai engedelmességgel a király parancsa iránt». A feliratnak ez a helye azért rendkívül fontos, mert világosan megmondja, hogy a szentély rendbehozatala és a kút építése a *XOAAHO = DAO BATO-IIOYPO =* Huviška parancsára történt.

Még néhány szót a nevekről. *Borzomihro* jólismert iráni névtípushoz tartozik, nyugatiráni alakja *Burzmihr*. A *Kozgaškipūro* név ismeretlen Nyugat-Iránban. A *-pūro* 'fiú' szó leválasztása után megmaradó *Kozgaški-* névben ugyanazt a képzőt figyelhetjük meg, mint a Kaniska, Huviška nevekben. Így valószínű, hogy ebben sajátos kusán nevet kell látnunk. A *Kozga-* alapelak kapcsolatba hozható a *Kozolo/Kujula* név *Kozo-/Kuju-* alapelemével, s így **Kujuka-* alakra vezethető vissza. *Nokonzoko* és *Astilogansigo* teljesen idegenül hatnak az iráni névanyagban. Ezek nehezen lehetnek iráni nevek, inkább talán indiai eredetűeknek kell tartanunk. *Nokonzoko* esetleg egy **Nikañcuka-* vagy **Nikuñjaka-* prákrit fejleményének átírása lehet. Ugyan-így talán az *Astilogansigo* névben is egy prákrit névalakkal állunk szemben, amely egy **Astalokānuciyaka-* eredetűnek lehet a fejleménye. Ha *e* két név valóban indiai eredetűnek bizonyul, akkor valószínűnek tarthatjuk, hogy köz-

vetlenül a Huviška uralma alatt álló indiai területről, a király szolgálatában kerültek Bagolangoba.

Végül a felirat utolsó része (25—26. sorok) a felirat készítőit örökíti meg: «Továbbá, . . . írta mind Mihramano, mind Borzomihropūro . . .». Hogy e mondatban a *NOBIXTO* szó valóban az óiráni **ni-piṣṣta-* fejleménye, mint ahogy már Maricq felismerte, azt kétségtelenné teszi az, hogy az óiráni *-ṣt-* hangkapcsolatnak a baktriaiban a *ΠΙΔΟΠΙΓΔΟ* szó tanúsága szerint *-ΓΔ-* a fejleménye. A *-XT-* hangcsoportban tehát a két mássalhangzó között el kellett tűnnie egy olyan hangnak, amelynek a jelenléte zöngétlenségüket előidézte.

A felirat végén Maricq *AM<O M>IYPAMANO* javítást javasolt, ez azonban tévedést tételez fel a kőfaragó részéről, mert hiszen a *MIYPAMANO* név egyszor már szerepelt a felsorolásban. Az *AMIYPAMANO* szót tehát nem tekinthetjük névnek, állítmány sem lehet, így valószínűleg a nevekhez tartozó jelzőt vagy az igéhez tartozó határozót láthatunk benne. E szó óiráni **hamiθrāmāna-* alakra vezethető vissza, amelynek alkotóelemeit következőképpen magyarázhatjuk: **ha-miθra-* összevethető a középperzsa (v. párthus) *hmyr* (< **hamihr*) 'együtt, összesen' szóval,¹¹² **āmāna-* pedig az avesztai *ā.manaṣha-* 'Plan, Absicht; Energie, Ungestüm' főnévvel. Így a **hamiθrāmanaha-* > *AMIYPAMANO* szónak 'közös, együttes erővel, akarattal' jelentése adódik.

Az *EIIO.MANO* szót Henning egy óiráni **aivamanah-* 'egyetértő' folytatásának fogta fel. Azonban a két utolsó mondat szerkezete annyira párhuzamos:

OTO EIIO MO CAIO . . . KIPAO AMO BOPZOMIYPO . . .
OTO EIIO MANO NOBIXTO AMO MIYPAMANO . . .

hogy az *EIIO* szót ebben a mondatban is külön kell választanunk, és az 'így' jelentésű hangsúlyos partikulának kell tartanunk. Az ilyen módon önálló szóként különválasztott *MANO* alak a *XIPTO.MANO* szóban feltett **māna-* 'épített; építmény (esetleg: építés)' elemmel lehet azonos. Az utolsó mondat kezdete tehát következőképpen értelmezhető: «Továbbá, így írta le az építést . . .» vagy esetleg: «Továbbá, így látta el felirattal az építményt . . .».

A nevek közül *Borzomihropūro* 'Borzomihro fiá'-t jelent, s így lehet, hogy viselője a korábban említett Borzomihronak volt a fia. A *Mihramano* név az első *a* miatt csak óiráni **Miθrāmāna-* alakra vezethető vissza, amelynek alkotórészei a **Miθra-* istennév és az **āmāna-* 'hasonló' szó (vö. középperzsa *m'n-* 'hasonlítani', *m'n'g* 'hasonló'¹¹³). Az egész név jelentése tehát

¹¹² Ld. erre W. HENNING: Ein manichäisches Bet- und Beichtenbuch. 111.

¹¹³ Vö. W. HENNING: ZII 9 (1933) 177.

'Miθrához hasonló', s így pontos jelentéstani párhuzama a párthus *Miθrsān* 'Miθrához hasonló' névalaknak.¹¹⁴

Mindezek alapján e Surkh Kotal-i felirat szövegét következőképpen tagolhatjuk és értelmezhetjük:

A felirat szövege:

1. §. *ΕΙΛΟ ΜΑΛΙΖΟ ΜΟ ΚΑΝΗΘΚΟ ΟΑΝΙΝΔΟ ΒΑΓΟΛΑΓΓΟ, ΣΙΛΟ Ι ΒΑΓΟ ΡΑΟ Κ-ΑΝΗΘΚΙ ΝΑΜΟ ΒΑΡΓΟ ΚΙΡΔΟ.*

2. §. *ΤΑ ΜΟΟ. ΚΕΛΟ ΦΟΡΑΜΣΟ ΜΑΛΙΖΟ ΦΡΟ-ΓΙΡΔΟ. ΤΑΔΗΙΟ ΜΑΝΔΑΡΟ ΑΒΟ ΝΙΣΤΟ ΧΟΤΟ. ΑΣΙΔΟ ΜΑΛΙΖΟ ΑΒΑΒΓ-*

Ο ΣΤΑΔΟ. ΟΛΟ ΚΑΛΜΟ ΑΣΟ ΔΡΟΥΟ ΜΙΝΑΝΟ Ι ΕΙΡΟ ΣΤΑΔΟ, ΤΑΔΟ Ι ΒΑΓΕ

5 *ΑΣΟ Ι ΝΟΒΑΛΜΟ ΦΡΟΧΟΡΤΙΝΔΟ, ΤΑΔΟ ΑΒΟ ΔΡΑΦΟ ΟΑΣΤΙΝΔΟ ΑΒΟ ΑΝΔΗΖΟ. ΟΤΟ ΜΑΛΙΖΟ ΠΙΛΟΡΙΓΔΟ.*

3. §. *ΤΑ ΚΑΛΛΟ ΝΟΚ-*

ΟΝΖΟΚΟ Ι ΚΑΡΑΔΡΑΓΓΟ Ι ΦΡΕΙΧΟΑΛΗΟΓΟ, ΚΙΛΟ ΦΡΕΙΣΤΑ-ΡΟ ΑΒΟ ΡΑΟ Ι ΒΑΓΟΠΟΥΡΟ, ΙΛΟ Ι ΧΟΒΟΣΑΡΟ Ι ΡΙΖΟΓΑΡΓΟ Ι Α-ΛΟΨΧΑΛΟ, ΚΙΛΟ ΦΑΡΟ ΟΙΣΙΟΑΝΟ ΜΟ (ΖΟ)ΟΑΛΟ ΒΑΡΓΑΝΟ Ω-

10 *ΣΟΓΛΟΜΑΓΓΟ, ΠΙΛΟ Ι ΙΩΓΟ ΟΛΟ ΥΙΡΣΟ ΧΡΟΝΟ ΝΕΙΣΑΝΟ Μ-ΑΟ ΜΑΔΟ ΑΓΑΔΟ ΑΜΟ ΒΑΓΟΛΑΓΓΟ, ΤΑΔΗΙΟ ΜΑΛΙΖΟ ΠΟ-ΡΟΓΑΤΟ. ΤΑΔΗΙΟ ΕΠΙΟ ΣΑΔΟ ΚΑΝΔΟ. ΟΤΗΙΟ ΑΒΟ ΟΖΟΟΑΣΤΟ.*

ΟΤΗΙΟ ΠΙΔΟ ΑΣΑΓΓΕ ΙΘΟ ΟΙΛΙΡΔΟ. ΑΤΑΝΟ ΑΒΟ ΜΑΛΙΖΟ Φ-ΑΡΟ ΚΑΡΑΝΟ ΑΒΟ ΜΑ ΓΑΟΗΙΟ. ΟΛΟ ΚΑΛΛΑΝΟ ΑΣΟ ΔΡΟ-

15 *ΥΟ ΜΙΝΑΝΟ Ι ΕΙΡΟ ΒΟΟΗΙΟ, ΤΑΛΑΝΟ Ι ΒΑΓΕ ΑΣΟ Ι ΝΟΒ-ΑΛΜΟ ΜΑ ΦΡΟΧΟΑΦΟΝΑΗΙΟ, ΟΤΑΝΟ ΜΑΛΙΖΟ ΜΑ ΠΙΔ-ΟΡΙΧΧΙΟ.*

4. §. *ΟΤΗΙΟ ΑΣΑΚΚΟΜΟ ΣΑΔΟ ΑΧΨΤ-*

ΡΙΓΟ ΚΙΡΔΟ, ΑΛΒΑΡΓΟ ΣΤΑΔΟ ΙΘΟ, ΑΤΟ ΠΙΔ-ΕΙΝΟ ΣΑΔΟ, ΠΙΔΕΙΝΟ ΑΧΨΤΡΙΓΟ ΥΑΡΟΥΓΟ ΜΑΛ-

20 *ΙΖΟ ΧΟΥΖΟ ΠΟΡΟΑΤΟ.*

5. §. *ΟΤΟ ΕΠΙΟ ΜΟ ΣΑΔΟ ΟΛΟ Μ-*

ΑΨΤΟ ΧΙΡΓΟΜΑΝΟ ΚΙΡΔΟ ΑΜΟ ΒΟΡΖΟΜΙΥΡΟ ΑΜΟ ΚΟ-ΖΓΑΨΚΙΠΟΥΡΟ ΑΜΟ ΑΣΤΙΛΟΓΑΝΣΕΙΓΙ ΑΜΟ ΝΟΚ-ΟΝΖΙΚΙ ΚΑΡΑΔΡΑΓΓΕ ΜΑΡΗΓΟ ΠΙΔΟ Ι ΧΟΑΛΗΟ Φ-ΡΟΜΑΝΟ.

6. §. *ΟΤΟ ΕΠΙΟ ΜΑΝΟ ΝΟΒΙΧΤΟ ΑΜΟ ΜΙΥΡΑ-*

25 *ΜΑΝΟ ΑΜΟ ΒΟΡΖΟΜΙΥΡΟΠΟΥΡΟ + ΑΜΙΥΡΑΜΑΝΟ +*

¹¹⁴ Ld. erre J. HARMATTA: Acta Ant. Hung. 6 (1958) 105 sk.

A felirat fordítása

1. §. Ez a fallal körülvett épület itt a «Kaniška» Oanindo-szentély, amelyet a Király Úr Kaniška nevének viselőjévé tett.
2. §. Akkor mindjárt, amikor az épület alighogy elkészült, akkor annak iható vize eltűnt, hiányzott, egyszersmind az épület víz nélkül lett. És amikor a csatornából eltűnt az üdítő ital, akkor az istenek lakóhelyük-
5 ről el akartak menni, akkor Lrafoba (= Drapsakába) vitték őket, Andēzoba (= Qunduz). Azután az épület elhagyottá vált.
3. §. Azután, amikor Nokonzoko, a *karabrago* (kerület-gondnok), a király-kedvence, aki a legodaadóbb a Király, az Istenfia iránt, úgyszintén az úr-szolgája, a fenség-hű-őrízője, a jóságosságú, aki dicsőséget, mindent-elnyerő életet (vagy: erőt) kíván tiszta-szívből, a 31. éra-évben,
10 Nisān hónapban ide jött s egyszersmind a szentélybe, akkor ő az épületet védőfallal vette körül, akkor ő egy kutat ásatott. Azután ő a vizet fölvezette. Azután ő (a kutat) kövekkel úgy támasztotta meg (= köveztette ki), hogy az épületnek a finom, tiszta víz ne hiányozzék, és amikor (= ha) a
15 csatornából eltűnnék is üdítő italuk, az istenek akkor se akarjanak eltávozni lakóhelyükről, tehát épületük ne váljék elhagyottá.
4. §. Azután ő a megtámasztott (= kiköveztet) kúthoz felügyelőt nevezett ki, segítőtársat állított oda, úgy hogy külön (felügyelő) a kutat,
20 külön felügyelő az egész épületet jól gondozta.
5. §. Tehát így készítették a kutat és a teret (? teraszt körülötte) kőből-építve (vagy: szilárdan-megépítve) mind Borzomihro, mind Kozgaškipūro, mind Astilogansigo, mind Nokonzoko, kerület-gondnokok, szolgálai engedelmességgel a Király parancsa iránt.
- 25 6. §. Továbbá, így látták el felirattal az építményt (vagy: így írták le az építkezést) mind Mihramano, mind Borzomihropūro együttes erővel.

TÖRTÉNETI KITEKINTÉS

A nagy Surkh Kotal-i felirat fentebbi értelmezése egész sor további nyelvészeti és történeti következtetés levonását teszi lehetővé. Szilárd támpontokat nyújt elsősorban a kisebb és töredékesen fennmaradt Surkh Kotal-i feliratok magyarázatához. Így többek közt lehetségessé válik a Palamédés-feliratban a problematikus *APIO*[szónak az eddiginél valószínűbb és bizonyára helyesebb magyarázata. Ezt ugyanis a baktriai nyelv hangfejlődésének ismerete alapján óiráni **aršyaka-* vagy **ršyaka-* alakra vezethetjük vissza és az avesztai *arəšya-*, *ərəšya-* 'recht handelnd, gerecht' szó pontos megfelelőjének tekinthetjük (**APIO*[*FO*]). Ugyanígy kétségtelennek látszik, hogy a Palamédés-felirat x + 3. sorában a *BAFO.AAFO* szó után álló *M*[betűt a nagy feliratban előforduló *MAAO* 'ide, itt' szó alapján *M*[*AAO*]-ra kell

kiegészítenünk, tehát a sor vége valóban annyit jelent, hogy «a szentélyt itten». Valószínűtlenné válik viszont egy *KIPAO* igealaknak a feltevése a baktriaiban. E helyett valószínűbbnek látszik *KIPAO* alakra gondolni, a *MI*-t pedig az avesztai *mē*-nek megfelelő partikulának tartani. További megfigyelések a Palamédés-feliratnak lényegében véve új magyarázatát és a korábbinál sokkal pontosabb rekonstrukcióját teszik lehetővé. E feliratnak és a többi felirattöredéknek a részletes magyarázata azonban külön tanulmányt igényel.

A Surkh Kotal-i feliratok magyarázatának nyelvészeti szempontból fő eredménye a baktriai nyelv felfedezése. Bár a feliratok nyelvi anyaga nem túlságosan nagy, mégis elég szilárd támpontot nyújt a baktriai nyelv hangállományának és hangtörténetének megismeréséhez, szókészlete és szintaktikai szerkezete főbb vonásainak meghatározásához. A baktriai nyelv rendszeres leírása és jellemzése külön munka feladata, de néhány fontosabb eredményre már itt most rámutathatunk. A baktriai nyelv dialektológiai helyzetének meghatározása szempontjából igen fontosak azok a szoros kapcsolatok, amelyek közte és a mai *vidya-munji* között kimutathatók. E nyelvi kapcsolatok olyan jellegűek, hogy az esetek túlnyomó részében a Surkh Kotal-i feliratok nyelve a *vidya-munji* fejlődése közvetlen előzményének tekinthető, míg ezzel szemben néhány esetben a *vidya-munji* fejlemények a Surkh Kotal-i feliratok nyelvétől eltérő előzményekre mennek vissza. E jelenségek csak úgy magyarázhatók, hogy a Surkh Kotal-i feliratok nyelve az ókori Baktriának olyan nyelvjárása volt, amely igen közel állott a *vidya-munji* akkori őséhez, azaz e mai kelet-iráni nyelvek szintén az ókori Baktria egyik nyelvjárásának leszármazottai.

Talán még fontosabbak azok a szoros kapcsolatok, amelyek a Surkh Kotal-i feliratok és az Aveszta nyelve között megfigyelhetők. A tudományos kutatás közel száz éve fáradozik már azon, hogy az Aveszta nyelvének dialektológiai helyzetét, s ezáltal az Aveszta keletkezésének földrajzi helyét meghatározza, anélkül azonban, hogy megnyugtató eredményre jutott volna. Az egyik legkomolyabb ilyen irányú kísérlet abból a megfigyelésből indult ki, hogy az óiráni **-ah* folytatása a keleti középíráni nyelvekben, a sakában és a szogdiban *-i*, a nyugati óiráni nyelvekben viszont *-a*. Mivel az óiráni **-ah* folytatása az Avesztában *-ō*, s ez a nyugati óiráni nyelvek fejleményével egyezik, ezen az alapon megkísérelték az Aveszta nyelvét a méd nyelvvel azonosítani és Nyugat-Iránba helyezni. Egy másik figyelemreméltó kísérlet arra mutatott rá, hogy a *xvārizmi* és az Aveszta nyelve között több érdekes szókészleti egyezés figyelhető meg, s így az Aveszta keletkezését esetleg *Xvārizmmal* kell közelebbi kapcsolatba hoznunk. E két elgondolás közül az első azért nem volt meggyőző, mert egyrészt ellentmondásban állt a zoroasztrikus hagyománnyal, amely szerint *Zarathuštra* Kelet-Iránban működött, másrészt pedig az óiráni **-ah* óind megfelelőjének folytatásai között *-ah*, *-as*

mellett az avesztai fejleménnyel pontosan egyező *-o* (= *-ō*) is előfordul, s így már eleve feltehető, hogy ugyanez a folytatás megvolt az Indiával közvetlenül érintkező keletiráni nyelvekben is. A másik elgondolás bizonyító anyagának értékét viszont az a körülmény veszi el, hogy a felhozott egyezések egyik része a zoroasztrizmus vallási terminológiájának körébe tartozik, amely a középíráni korszakban úgyszólván minden iráni nyelvben elterjedt, tehát a *zvārizm*ben is jövevényszó lehet. másik része pedig a *zvārizm*in kívül más keletiráni nyelvekben is megtalálható, tehát nem bizonyíthatja az Aveszta nyelvének és a *zvārizm*inek azonosságát vagy szorosabb összefüggését.

A kutatás e régi dilemmája most megoldhatónak látszik a baktriai nyelv megismerésével. A baktriaiiban az óiráni **-ah* folytatása *-o*, sőt ez a végződés olyan mértékben általánosult, hogy egy-két kivételtől eltekintve az összes egyéb óiráni végzések kizsárolta a nyelvhasználatból. Mivel a *vidya-munjiban* az óiráni **-ah*-nak hasonló folytatását találjuk, kétségtelennek látszik, hogy ez a jelenség jellemző volt általában az ókori Baktria nyelvjárásaira. De ezenkívül a *Surkh Kotal-i* feliratok nyelvében számos olyan hangtani jelenséget figyelhetünk meg, amelyeket az Aveszta nyelvére lehet visszavezetni. Hasonló képet mutat a szókészlet vizsgálata is. Mint fentebb láttuk, az Aveszta és a baktriai nyelv szókészlete között egész sor olyan speciális egyezés figyelhető meg, amely az egész iráni nyelvterületen éppen csak e két nyelvben található meg. Így ezek az adatok és megfigyelések kényszerítő erővel vezetnek ahhoz a feltevéshez, hogy az Aveszta nyelve az ókori Baktria egyik nyelvjárásán alapszik, s hogy a *Surkh Kotal-i* feliratok nyelve az avesztai nyelv egyik testvérnyelvjárásának folytatása. Ezt a következtetést döntő súllyal támasztja alá az a megfigyelés, hogy Ásókanak az ókori Baktria területén talált arameus nyelvű felirataiban az előforduló iráni nyelvi elemek mind az avesztai nyelvvel egyeznek. Ez a tény csak úgy magyarázható, hogy az ókori Baktria helyi nyelvjárásai igen közel állottak az Aveszta nyelvéhez, amely maga is egyike volt Baktria nyelvjárásainak. E fontos problémák megvilágítása természetesen még külön tanulmányt igényel.

A *Surkh Kotal-i* feliratok megfejtése adja kezünkbe a kulcsot az úgynevezett «heftalita töredékek» rejtélyének megoldásához is. E töredékeket A. v. Le Coq találta közel 60 évvel ezelőtt Turfán környékén Kelet-Turkesztánban Tuyoq helység mellett. Mind ez ideig sem szövegüket kibetűzni, sem nyelvüket megfejteni nem sikerült. A baktriai nyelv megismerése most lehetővé teszi a «heftalita töredékek» megfejtését is. E töredékek ABC-je a baktriai görög ABC késői fejleménye, amelyben az *A* és *O* már teljesen egybeesett, a *K*, *X*, *H* és *EI* alakja pedig olyan változásokon ment keresztül, hogy már egyáltalán nem hasonlít e betűk eredeti formájára. Ezért nem is sikerült eddig ezeket a betűket azonosítani. A töredékek nyelve nem heftalita, hanem baktriai, s bár e nyelvemlékek legalább négy-öt évszázaddal későbbiek a *Surkh Kotal-i* feliratoknál, nyelvük bámulatosan közel áll azokéhoz. Jól

mutatja ezt többek közt a kötőszók, praepositíók és particulák rendszere, amely teljesen azonos a Surkh Kotal-i feliratokéval s az Aveszta nyelvével még további kapcsolatokat mutat: *OAO*, *OTO*, *TO AO* (= baktriai *TA AO*), *KOAO*, *CI*, *CI AO*, *OCO* (= baktriai *ACO*), *OBO* (= baktriai *ABO*), *MO*, *IAO*, *EIO* (= baktriai *EIO*), *TO* (= baktriai *TA*), *-ZO*, *-CO*. *BO* (= avesztai *bā*), *NO* (= avesztai *nā*). Bár a töredékekben egyetlen teljes sor, egyetlen teljes mondat sem maradt fenn, a baktriai nyelv ismerete alapján a töredékek szavai mégis azonosíthatók, s általános tartalmuk meghatározható. A töredékek epikus elbeszéléseket tartalmaznak, és valószínűleg mind a buddhista irodalom termékei. Az egyik töredék speciális buddhista témával foglalkozik, más töredékek talán az indiai Rāma eposz helyi színezetű átdolgozásai, helyi történeti szereplőkkel. A nyelv és a tartalom illusztrálására szolgálhatnak a következő példák:

5. frg. 2. sor

A GA]AO I KOPONO OONYONO OBI ZOO[OAO
«a pihenő seregszárny Zāvulba [érkez]ett»

5. sor

DOYPICTONO IAO MO QZIAI[NAO
«a *šahristān*-t (a tartomány fővárosát) úgy el pusztított[ák].
hogy ... ».

A heftalita töredékek a baktriai nyelv szerkezetére vonatkozó ismereteinket még jelentékenyen gyarapítják, különösen az igeragozást ismerhetjük meg belőlük gazdagabban, mint a Surkh Kotal-i feliratokból. E töredékek előkerülése Turfánban azt bizonyítja, hogy a baktriai irodalom jelentékeny hatást gyakorolt a belső-ázsiai irodalmakra, amit a kutatás eddig még csak nem is sejtetett. E baktriai elbeszéléseket szogd buddhista szerzetesek olvashatták, mert az egyik töredék szélén egy szogd feljegyzés betűzhető ki: «egy lap kiesett». A «heftalita töredékek» feldolgozása és részletes nyelvészeti és történeti magyarázata természetesen külön tanulmányt igényel.

Történeti szempontból is teljesen új távlatokat nyit a Surkh Kotal-i feliratok megfejtése részben a Kusán Birodalom történetére, részben pedig a kusánok és a rómaiak kapcsolataira vonatkozólag. A Surkh Kotal-i szentély történetét a nagy felirat és a három felirattöredék alapján nagy vonásokban elég jól megrajzolhatjuk, a szentély története pedig szorosan összefügg a kusánok történetével. A feliratok közül legkorábbi a nagy monumentális felirat, amelyből csak egészen szerény töredékek maradtak fenn. Azonban a *k* töredéken szemmeláthatólag a keltezési formula egy része maradt fenn: *QTO*, amely *I]QTO*-ra egészíthető ki, s ennek alapján a templom elkészülése Kaniška 1., 11. vagy 21. évébe helyezhető. Ezek közül az időpontok közül

az első kizártnak, a második kevésbé valószínűnek látszik. Uralkodásának 1. évében Kanisza még aligha foghatott ilyen méretű építkezésekbe, mint amilyen a Surkh Kotal-i szentély-körzet. Azután a nagy felirat utal arra, hogy a szentély felépítése után mindjárt elhagyottá vált, s hogy Nokonzoko a 31. évben ment oda a vízellátás helyreállítására céljából. Teljesen valószínűtlen mármost, hogy a szentély Kanisza uralkodásának 1. vagy 11. évétől kezdve 30 vagy 20 éven keresztül elhagyottan állt volna, mert Kanisza e nagy létesítményét bizonyára nem hagyta volna az egy kút ásása árán megoldható vízellátás miatt kiüríteni. Ha viszont feltesszük, hogy a szentély Kanisza 21. évében készült el, s utána nem sokkal, mondjuk Kanisza 22. évében vízhiány miatt elhagyottá vált, akkor egyszerre érthetővé válik az események menete. Kanisza uralkodásának 23. évében halt meg, tehát nyilván nem volt már ideje a Surkh Kotal-i szentély problémájának rendezésére. Utódja, Vāsiska, a Kanisza-éra 24. évétől a 28.-ig uralkodott. Ez alatt az idő alatt bizonyára számos súlyos nehézséggel kellett megküzdenie, mert az 5 év alatt még saját pénzt sem tudott kibocsátani. Így Vāsiska alatt aligha merülhetett fel a szentély felújításának a gondolata. A Kanisza-éra 29. évében II. Kanisza került trónra mint főkirály, mellette indiai alkirályként Huviška uralkodott. Ekkor, a Kanisza-éra 31. évében került sor arra, hogy Huviška Nokonzokót és más épület- vagy város-gondnokokat Surkh Kotalba küldjön a szentély rendbehozatalára.

Kérdés mármost, mi lehetett az oka, hogy a Surkh Kotal-i szentélyt nem a kusán főkirály, hanem indiai alkirálya hozatta rendbe, s oda egyúttal egy új kultuszt, Oanindo, a Győzelem istennő kultuszát vezette be. Mint erre fentebb rámutattunk, a Győzelem istennő szentélyének létesítése minden bizonnyal II. Kanisza, a kusán főkirály valamilyen jelentős győzelmével függ össze. II. Kanisza uralkodására vonatkozólag azonban semmiféle írásos forrással nem rendelkezünk, sőt a történeti hagyományban még személyének ismerete sem maradt fenn. A fentebb idézett Ārā-i felirat felfedezése előtt a tudományos kutatásnak sejtelve sem volt arról, hogy II. Kanisza egyáltalán létezett. De az Ārā-i felirat felfedezése után sem történt meg a Kanisza-kérdés revíziója, amelyet pedig II. Kanisza felbukkanása lehetővé, sőt elkerülhetetlenül szükségessé tett. Az Ārā-i felirat ugyanis világosan megmutatja az utat «Kanisza titká»-nak megoldásához. «Kanisza titká»-nak lényege nyilvánvalóan az, hogy nem egy, hanem két Kanisza volt, akiknek az alakja azonban a történeti hagyományban egybeolvadt. Ebből viszont az a további következmény adódik, hogy a történeti kutatás legelső és legfontosabb feladata a történeti hagyomány egyes elemeinek szétválasztása és szétosztása a két Kanisza között. Ha ezt a feladatot meg tudjuk oldani, az évszázados «Kanisza-titok»-ról egyszerre fellebbenthetjük a fátylat.

Ezen a ponton merül fel Kanisza kronológiájának ugyancsak évszázados problémája, amely az utóbbi időben már a megoldhatatlan tudományos kér-

dések szimbólumává vált a nemzetközi tudományos köztudatban. Kaniška időrendi helyzetének kérdése azonban mégsem megoldhatatlan, s mint egy részletes tanulmányban kimutatom, a rendelkezésünkre álló összes adatok figyelembevételével a Kaniška-éra kezdete, azaz I. Kaniška I. uralkodási éve 134-re tehető. Ennek megfelelően a Nagy Kusánok uralkodási ideje a következőképpen határozható meg:

Uralkodó	Kaniška-éra	i. sz.
I. Kaniška	1—23	134—156
Vāsiška	24—28	157—161
II. Kaniška	28—41 ?	161—175 ?
Huviška	28—60	161—194
Vāsudeva	61—98	195—232

Ennek az időrendnek az alapján egész sor történeti összefüggés válik világossá. A *Periplus Maris Erythraei*, amely kb. 165 és 179 között keletkezett, említi Sandanés királyt (52. c.), aki meghódította India nyugati partvidékének Barygazától délre eső területén a legfontosabb kikötővárosokat is. Ez a Sandanés király kétségtelenül azonos a Śrīdharmapiṭakanidānasūtra kínai fordításában szereplő Chen-t'an Kia-ni-ch'a királlyal, akiben az eddigi kutatás egyértelműen Kaniškát ismerte fel. Ez az azonosítás bizonyára helyes, azonban e Kaniškát semmiesetre sem azonosíthatjuk I. Kaniškával, ahogy mindeddig tették, mert ez kronológiailag lehetetlen. A *Periplus Maris Erythraei* keletkezési idejét figyelembe véve, Sandanést csak II. Kaniškával azonosíthatjuk, s így következőképpen a buddhista hagyomány Chen-t'an Kia-ni-ch'a királyában is II. Kaniškát kell látnunk. Ez a felismerés egyrészt lehetővé teszi, hogy a kusánok indiai történetét egészen új alapokra fektessük, másrészt pedig módot nyújt arra, hogy a buddhista hagyományban Candana Kaniškához fűződő elbeszéléseket II. Kaniškához kapcsoljuk.

Így végeredményben kiderül, hogy a voltaképpeni «Nagy» Kaniška nem I. Kaniška, a dinasztia megalapítója, hanem II. Kaniška volt, s a buddhista történeti hagyományban Kaniška alakja köré fonódó elbeszélések legnagyobb-részt reá vonatkoznak. A buddhista hagyomány szerint Chen-t'an Kia-ni-ch'a = II. Kaniška nagy hadjáratot vezetett Kelet- és Közép-Indiába, és nagy győzelmet aratott a pártusok felett. Itt tehát mindjárt előttünk áll II. Kaniškának nem is egy, hanem két győzelmes hadjárata is, amellyel az Oanindoszentély létesítését kapcsolatba hozhatjuk. Kérdés már most, hogy melyik győzelmes hadjárata alkalmából vezette be Huviška, II. Kaniška társuralkodója és indiai alkirálya Oanindo-kultuszát Surkh Kotalba. Az indiai hadjárat nyilvánvalóan II. Kaniška és Huviška közös vállalkozása volt, az elért sikerekben itt Huviškának is jelentős része lehetett. Ilyen szempontból tehát ez kevésbé volt alkalmas arra, hogy Huviška ennek kapcsán II. Kaniška

tiszteletére és dicsőítésére egy Győzelem-istennő kultuszt alapítson. Valószínűbb arra gondolnunk, hogy a megfelelő alkalmat erre II. Kaniskának a párthusok felett aratott győzelme adhatta, amelyben Huviskának aligha volt valami része.

A párthusok felett aratott győzelem időpontjára vonatkozólag a buddhista történeti hagyomány nem nyújt kézzelfogható támpontot. Mégis, a következő megfontolások alapján ennek időpontját eléggé pontosan meghatározhatjuk. A párthusok II. Kaniska uralkodása alatt a rómaiak ellen hosszantartó, súlyos háborút viseltek, amely nagy vereséggel végződött számukra. Mivel a buddhista történeti hagyomány szerint a II. Kaniska és a Párthus Birodalom közötti háborúban az utóbbi volt a támadó fél, nyilvánvaló, hogy e háborút nem tehetjük a rómaiaktól elszenvedett súlyos veszteségek utáni időre, hiszen ekkor az elgyengült párthusok aligha gondolhattak támadásra a Kusán Birodalom ellen. Így a II. Kaniska elleni párthus támadásra csak azokban az években kerülhetett sor, amikor a párthusok még sikeresen harcoltak a rómaiak ellen, s azt hihették, hogy a háború hamarosan győzelmükkel ér véget. A rómaiak elleni párthus támadás mindjárt Marcus Aurelius trónralépése után, 161-ben kezdődött, a párthus uralkodó, III. Vologaises szemmel láthatólag a trónváltozással járó átmeneti bizonytalanságot akarta céljaira felhasználni. A párthusok az első években komoly sikereket értek el, s a mérleg nyelve csak 164-ben billent véglegesen a rómaiak oldalára. A legvalószínűbb tehát arra gondolnunk, hogy a párthusok a rómaiakkal szemben elért nagy kezdeti sikereik után, 161-ben vagy 162-ben támadhatták meg a kusánokat is.

Ez a megállapítás igen érdekes történeti összefüggés megfigyelését teszi lehetővé. II. Kaniska véletlenül éppen abban az évben, 161-ben lépett trónra, mint Marcus Aurelius. A Kusán Birodalomban tehát éppen abban az időben következett be a trónváltozás, mint a Római Birodalomban, s így kézenfekvő arra gondolnunk, hogy III. Vologaises, aki már Antonius Pius alatt készült a háborúra Róma ellen, s csak a trónváltozás kedvező alkalmát várta, ugyanígy dolgozta ki a terveket már korábban a Kusán Birodalom megtámadására is. Mivel azonban a trónváltozás mindkét szomszédos államban közel azonos időpontban következett be, III. Vologaises először a rómaiak ellen vonult fel, s amikor úgy látta, hogy nyugaton döntő sikereket ért el, akkor fordult a kusánok ellen. II. Kaniska azonban döntő vereséget mért a támadó párthusokra, még pedig valószínűleg 162-ben, s a sikertelen kétfrontos háború a párthusok ez ideig érthetetlen hirtelen összeroppanását vonta maga után.

Több jel mutat arra, hogy a párthusok által megtámadott két ország ebben az időben diplomáciai kapcsolatot is létesített egymással. Porphyrios adata szerint Marcus Aureliushoz egy indiai követség érkezett, amely más-más, mint a Kusán Birodalomból, ebben az időben aligha jöhetett. Ugyanakkor kínai forrásokból tudjuk, hogy 166-ban Rómából, An-t'un császártól

követség érkezett a kínai udvarba. Az An-t'un név mögött kétségtelenül Marcus Aurelius Antonius császár rejtőzik, s mivel a római követség Kínába tengeri úton csak a Kusán Birodalom érintésével juthatott el, kézenfekvő arra gondolnunk, hogy Marcus Aurelius e követségének feladata volt a kusánokkal való közvetlen kapcsolatok felvétele is. Mivel a római követség 163-ban indulhatott el Rómából, az is valószínű, hogy tárgyalásainak keretében a párthusok ellen folytatott háború is beletartozhatott. Mindenesetre II. Kaniska ekkor ismerhette meg pontosabban a Római Birodalom viszonyait, s a közte és Marcus Aurelius között létrejött kapcsolat, továbbá a párthusok fölött aratott győzelem lehetett az indítéka arra, hogy a római császárok *caesar* címét *kaisara* formában a kusán uralkodók korábbi *maharaja rajatiraja devaputra* címei mellé felvegye.

Az az esemény tehát, amelynek kapcsán Huviška az Oanindo-szentélyt Surkh Kotalban létesítette és II. Kaniskáról elnevezte, utóbbinak a párthusok felett valószínűleg 162-ben, esetleg 163-ban aratott nagy győzelme volt, amelynek emléke még a buddhista történeti hagyományban is megőrződött. Ezzel kapcsolatban közvetlen diplomáciai érintkezés is alakult ki Róma és a Kusán Birodalom között, s így nem lehetetlen, hogy nemcsak a *kaisara* cím felvételét II. Kaniska részéről, hanem a Győzelem-istennő szentélyének létesítését is Huviška részéről római hatásnak kell tulajdonítanunk. Egy csapásra érthetővé válik továbbá az az erős római hatás, amely ebben a korban a kusán pénzverésben megmutatkozik.

Huviška tehát Kaniska nagy győzelme után, 164-ben (ez a Kaniska-éra 31. éve) küldte Surkh Kotalba Nokonzokót, hogy az Oanindo-szentélyt berendezze, és az egész kultuszhelyet új életre keltse. Itt újból kényszerítően merül fel az a fentebb válasz nélkül hagyott kérdés, hogy miért éppen Surkh Kotalban, II. Kaniska hatalma alatt álló területen létesítette Huviška ezt a szentélyt, miért nem Indiában, amelynek alkirálya volt. E probléma valószínű megoldását a nagy alapító felirat egyik töredéke adhatja kezünkbe. A szentély felépítését megőrkítő nagy felirat egyik szerény töredéke ugyanis a következő szöveget tartalmazza: [ANENA]. Ezt a baktriai nyelvre vonatkozólag nyert ismereteink alapján egy többszámú szó végződésének és egy másik szó kezdetének kell tartanunk, azaz a következő két részre kell szétválasztanunk: [ANE NA]. A sok kiegészítési lehetőség közül legvalószínűbbnek látszik a következő: [OTHIO MO.10 AIT]ANE NA[ΦI KOΠONO KIPAO] «Azután itt készítette el a Kusāna nemzetség sírhelyeit». Ha ez a magyarázat a későbbi kutatások során is alátámasztást nyer, akkor valószínűnek tarthatjuk, hogy Surkh Kotalt I. Kaniska voltaképpen nemzetsége kultuszhelyének építtette, s az uralkodó család temetkezőhelyéül is használta. Hasonló nemzetségi kultuszhelyük volt az Arsakidáknak is Nisában, mint erről az ott talált 'tr BYTH 'škn «Aršay házának (szent) tüze» szövegű pecsétlenyomatok tanúskodnak. Ha ezt a kézenfekvő feltevést a Surkh Kotali

szentély jellegére és rendeltetésére vonatkozólag elfogadjuk, akkor egyszerre világossá válik, hogy miért létesítette az Oanindo-szentélyt Huviška itten. Surkh Kotal a Kušāṇa uralkodó nemzetség kultuszhelye volt, s így a II. Kaniška nevét megörökítő Győzelem-istennő szentélye számára Huviška megfelelőbb helyet nem is találhatott volna. A «Kaniška» Oanindo-szentély az egész Kušāṇa-nemzetség kultuszhelye is volt.

A Surkh Kotal-i szentély története tehát ezek szerint következőképpen vázolható. A szentélyt a nagy feljáróval és terraszokkal együtt uralkodásának vége felé, 154-ben I. Kaniška építtette mint a Kušāṇa-nemzetség kultuszhelyét és valószínűleg egyben temetkezőhelyét. A szentély a vízhiány miatt hamarosan elhagyottá vált, és I. Kaniška nemsokára bekövetkezett halála, s Vāsiška rövid uralkodásának zavarai alatt nem kerülhetett sor rendbehozatalára. Amikor azonban II. Kaniška uralkodása elején, 162-ben vagy 163-ban nagy győzelmet aratott a párthusok felett, indiai alkirálya, Huviška, maga is a Kušāṇa-nemzetség tagja, talán testvére II. Kaniškának, 164-ben ide küldte Nokonzokót, hogy «Kaniška» nevééről elnevezett Oanindo-szentélyt létesítsen és az egész település vízellátását megoldja. Nokonzoko ekkor ásatta a kutat, teret (terraszt) épített körülötte, s a szentély körzetet fallal és árokkal vette körül. Ez az építkezés bizonyára évekig eltarthatott, de mindenesetre 174 előtt elkészült, mert egyébként Huviškának már a *PAONANO PAO* címmel kellene megjelennie Nokonzoko feliratában. II. Kaniška valószínűleg már 175-ben meghalhatott, s pénzverésében ezért nincsen nyoma Oanindo kultuszának, míg a helyébe lépő Huviška 174/175-től kezdve már verethetett Oanindo ábrázolását viselő pénzeket.

A szentély történetének ennél későbbi korszakába tartozhatik a Palamédés-felirat, amely ismét egy szentély építéséről számol be. Mivel a régészeti ásatások eredményei szerint a nagy A-templomépület melletti kisebb B-szentélyt kétségtelenül később építették az egészhez hozzá, kézenfekvő a Palamédés-feliratot ennek az építésére vonatkoztatnunk. Sajnos ennek időpontjára vonatkozólag nem rendelkezünk közelebbi támponttal, annyi azonban valószínűnek látszik, hogy az Oanindo-szentély létesítése óta bizonyos időnek el kellett telnie, s így a B-templom építésére legkorábban Huviška uralkodásának vége felé vagy Vāsudeva trónralépése idején kerülhetett sor (190–200 között).

A Surkh Kotal-i szentély kusánkori történetének záróakkordjára vet érdekes fényt a befejezetlen Surkh Kotal-i felirat. Ennek csak első sorát karcolták be a kőbe, s csak az 1. sor első 8 betűjét vésték be véglegesen. Bár e körülmények a felirat megfejtését rendkívül megnehezítik, szövege mégis megállapítható, s mint egy külön tanulmányban kimutatom, a következőket tartalmazza: dátum — a 299. éra-évben + Vāsudeva teljes titulaturája. E felirat több szempontból is igen érdekes. Feltűnő benne elsősorban az a jelenség, hogy a keltezésben nem a Kaniška-érát, hanem a régibb saka-érát

használja. Már régóta felmerült az a gondolat, hogy a Kaniska-éra voltaképpen része a régibb saka-érának olyan módon, hogy a régibb saka-éra 201. éve a Kaniska-éra 1. évének felel meg. Kétségtelen, hogy a két éra használata egymást kiegészíti, amennyiben a régibb saka-éra használatára a 200-tól 303-ig terjedő éra-évekből nem volt példánk, viszont a Kaniska-éra használata pedig az 1-től 98-ig terjedő éra-évekre bizonyítható. A Kaniska-éra 98. éve a régibb saka-éra 103. éves hiátusát elég jól áthidalja, s így a két éra közötti összefüggés kézenfekvő, csupán az volt bizonytalan, hogy a Kaniska-éra 98. éve hogyan helyezkedik el a régibb saka-éra 200. és 303. éve között. Most a befejezetlen Surkh Kotal-i felirat végleg megoldja ezt a problémát, mert azt bizonyítja, hogy a Kaniska-éra 98. éve után a régibb saka-éra 299. éve következik, tehát a Kaniska-éra lényegében véve azonos a régibb saka-érával, csak az évszámokból a százásokat elhagyták.

E felirat egyúttal azt is bizonyítja, hogy Vāsudeva még a Kaniska-éra 98. éve után is uralkodott. Annál feltűnőbb, hogy már az uralkodása alatt, habár annak nyilván a vége felé, feladták a Kaniska-éra használatát Surkh Kotalban, és visszatértek a régibb saka-éra szerinti keltezéshez. Ez feltétlenül arra mutat, hogy az indianizálódott Vāsudeva uralkodásának vége felé a dinasztikus hagyományok tisztelete már erősen csökkenőben volt Baktria területén. A felirat ideiglenesen bekarcolt szövegrészéből az is kiderül, hogy Vāsudeva tiszteletére akarták felállítani. Mint említettük azonban, a felirat készítése az első 8 betű végleges bevésése után abbamaradt. Azt is tudjuk, hogy Vāsudeva uralkodásának végén a Surkh Kotal-i szentélyt a Sāsānidák elpusztították, s a Kusán Birodalom jelentős részét elfoglalták. A felirat készítésének félbeszakadását kézenfekvő ezzel az eseménnyel kapcsolatba hoznunk, s így egyúttal megkapjuk a sāsānida hódítás pontos időpontját is, amelyet a kutatásnak ez ideig még nem sikerült meghatározni.

A felirat keltezése, a régibb saka-éra 299. éve, i. sz. 233-nak felel meg. Egy kínai forrás tanúbizonysága szerint Pot'iao = Vāsudeva kusán király követséget küldött Kínába, a Wei-dinasztia uralkodójához, s ez 230. január 5-én érkezett meg oda. Ez az adat a legteljesebb összhangban áll a Surkh Kotal-i felirat tanúbizonyságával és a Kaniska-éra fentebb rekonstruált kronológiájával, mert azt bizonyítja, hogy 230-ban Vāsudeva még életben volt, a sāsānida hódítás pedig még nem következett be. Ugyanakkor Vāsudevának ez a diplomáciai lépése arra mutat, hogy a Sāsānidák terjeszkedése már nyilvánvalóan közelebről fenyegethette a Kusán Birodalmat, s a kusán uralkodó ezért igyekezett a Wei-dinasztiával megfelelő kapcsolatokat teremteni.

A Surkh Kotal-i befejezetlen felirat tanúbizonysága szerint a Sāsānidák támadása 233-ban következett be a Kusán Birodalom ellen, s a perzsa seregek ebben az évben a Kusāna-dinasztia kultuszhelyét már el is pusztították. Hogy a Kusán Birodalom ellen intézett sāsānida támadásnak valóban ez volt az időpontja, azt közvetve a nyugati források alapján is bizonyíthatjuk.

Tudjuk ugyanis, hogy Ardayšahr, a Sāsānida-dinasztia megalapítója 232-ben Alexander Severus római császár ellen harcolt. Ezután azonban a perzsák hadi tevékenységében nyugaton néhány éves szünet következett be, s csak 238-ban támadtak ismét a rómaiak ellen. Ebből nyilvánvaló, hogy a Kusán Birodalom elleni perzsa támadást és a kelet-iráni és belső-ázsiai kusán területek meghódítását a 233–237 évekre kell tennünk. Ez az eredmény pontosan egyezik a Surkh Kotal-i befejezetlen felirat tanúvallomásával, amely szerint a Kušāna-dinasztia e kultuszhelye 233-ban esett a perzsa seregek pusztításának áldozatául. Ezzel le is zárul a kusánok történetének a Surkh Kotal-i feliratok segítségével megvilágítható szakasza. A fentebb vázolt eredmények természetesen még részletes kidolgozást kívánnak meg.

Végül a Surkh Kotal-i feliratok megfejtése még egy fontos történeti eredménnyel jár: lehetővé teszi a kusán pénzverés történetének tisztázását. A kusán pénzverés legutóbbi feldolgozása I. Kaniskának két éremsorozat kibocsátását tulajdonítja. Ezek közül az egyik görög, a másik pedig baktriai felirattal van ellátva. Ezután következnenek e rendszerezés szerint Huviška éremsorozatai, amelyeken ez az uralkodó a *DAONANO DAO* címet viseli. Nyilvánvaló már most, hogy ha elfogadjuk a kusán pénzverésnek ezt a történeti vázlatát, akkor a kusán uralkodók pénzkibocsátásában hosszú hiátust kell feltennünk. I. Kaniska pénzverése ugyanis legfeljebb a Kaniska-éra 23. évéig tarthatott, Huviška viszont a feliratok tanúbizonysága szerint csak a Kaniska-éra 40. évében vette fel a *DAONANO DAO* címet, következésképpen az ezzel a titulátúrával vert pénzeit csak 40-től kezdődően bocsáthatta ki. Így tehát egyrészt fel kellene tennünk, hogy a kusán uralkodók a Kaniska-éra 23. évétől a 40. évéig, azaz csaknem két évtizeden keresztül nem bocsátottak ki pénzt, másrészt pedig, hogy egy olyan jelentős uralkodónak, mint amilyen II. Kaniska volt, egyáltalán nem volt pénzverése.

II. Kaniska és a Kušāna-dinasztia fentebb vázolt történetét figyelembe véve azonban ezt az elgondolást nyilvánvalóan lehetetlennek kell tartanunk. A problémának kézenfekvő a megoldása: ahogy a Kaniskára vonatkozó történeti hagyományt meg kell osztanunk I. és II. Kaniska között, ugyanúgy a Kaniska neve alatt kibocsátott éremsorozatokat is szét kell választanunk I. és II. Kaniska uralkodása alatt készített veretekre. Mint említettük, Kaniska pénzverése az eddigi felfogás szerint is két világosan elkülönülő csoportra tagolódik: görög felirattal és baktriai felirattal ellátott érmékre. Kézenfekvő már most arra gondolnunk, hogy a görög felirattal ellátott sorozatok I. Kaniska, a baktriai felirattal ellátottak pedig II. Kaniska kibocsátásai. Így egyszerre világossá válik a kusán pénzverés egész története:

év	uralkodó	pénzfelirat
134-156	I. Kaniska	<i>BACTIAYC BACTIAYN KANHPKOY</i>
157-161	Vāsiska	
161-175	II. Kaniska	<i>DAONANO DAO KANHPKI KOPANO</i>
174-194	Huviska	<i>DAONANO DAO OOHHPKI KOPANO</i>

A kusán pénzverésnek ebből az új történeti képéből egész sor fontos további következtetés adódik. Az éremsorozatok hátlapképeinek vizsgálatából megállapítható és részletesen megrajzolható, hogyan formálódott a történeti feltételeknek megfelelően a kusán uralkodók valláspolitikája. I. Kaniska még elsősorban a baktriai görögségre támaszkodott. Így válik érthetővé az is, hogy miért építtette fel dinasztikus kultuszhelyét Surkh Kotalban, Baktriában. II. Kaniska alatt azonban már megfigyelhető, hogyan kerülnek előtérbe a Kusán Birodalom más területei és népei is. Figyelemreméltó azonban, hogy Indiából még csak a buddhista északnyugati terület játszik komolyabb szerepet. Ez nyilván azzal áll összefüggésben, hogy csak ezek az északnyugat-indiai tartományok állottak II. Kaniska közvetlen uralma alatt, míg a többi indiai területeket Huviska kormányozta. Ennek megfelelően Huviska éremképein már fokozott hangsúllyal jutnak szóhoz a többi indiai istenségek, így elsősorban Siva is. Mindezeknek a problémáknak a részletes feldolgozása azonban egy külön tanulmány feladata.

Mint láthatjuk, a Surkh Kotal-i feliratok nemcsak egy eddig ismeretlen középiráni nyelv ismeretével ajándékoztak meg bennünket, nemcsak az iráni nyelvek történetének számos régóta vitatott problémáját teszik megoldhatóvá, hanem egészen új történeti kép kialakítását teszik lehetővé a Kusán Birodalomról, a kusánkori Indiáról és a kusánok és a rómaiak történeti kapcsolatairól.